



WAT IS WAARHEID?

EEN ONDERZOEK NAAR HET BIJBELS-THEOLOGISCH SPREKEN OVER WAARHEID
TEGEN DE ACHTERGROND VAN DE POST-TRUTH OMGANG MET WAARHEID

DOOR PAUL VAN BIJSTERVELDT

WAT IS WAARHEID?

EEN ONDERZOEK NAAR HET BIJBELS-THEOLOGISCH SPREKEN OVER WAARHEID TEGEN DE ACHTERGROND VAN DE POST-TRUTH ONGANG MET WAARHEID

Auteur: Paul van Bijsterveldt (2200929)
Vakgebied: Oude Testament
Begeleider: dr. Marco Visser
Beoordelaar: dr. Michaël van der Meer
Universiteit: Protestantse Theologische Universiteit
Datum: 19 december 2025
Aantal woorden: 24.986 (+1945 woorden voor Hebreeuwse Bijbeltekst en vertaling, welke zijn uitgezonderd op het maximum woordenaantal: zie toelichting beoordelingsformulier)
Afbeelding voorkant: Een bewerking van Wassily Kandinsky - Circles in a Circle (1923)

WOORD VOORAF

Beste lezer,

Deze thesis markeert een bijzonder moment voor mij, namelijk de afronding van mijn master Theologie. Daarmee markeert deze thesis de afronding van een proces dat ruim vijf jaar geleden een aanvang nam, toen de gedachte om predikant te worden zich voor het eerst bij mij aandiende. Dat was op dat moment geen vanzelfsprekende gedachte. Ik heb het christelijk gedachtegoed weliswaar van huis uit meegekregen, maar was daarvan vervreemd geraakt nadat ik als twintigjarige Wijsbegeerte was gaan studeren. Sindsdien had ik antwoorden op levensvragen gezocht en gevonden op allerlei plekken - in wat je (geheel in thema) een zoektocht naar 'waarheid' zou kunnen noemen - maar niet bij de christelijke traditie. En hoewel ik met het verstrijken van de jaren langzaam weer oog en waardering had gekregen voor de Bijbelse verhalen, was die weg terug naar de christelijke traditie nog geenszins afgerond toen de gedachte aan het predikantschap zich aandiende. Het was dan ook in eerste instantie een vreemd aandoende gedachte. Maar, na verschillende gesprekken en wikken en wegen, besloot ik die gedachte te volgen en het erop te wagen. Ik heb mijn huis verkocht, mijn baan opgezegd en ben aan deze studie begonnen. En nu is - hoewel voorzien, dan toch ook plotseling - de afronding in zicht.

Zo markeert deze thesis het einde van een reis. Het is een reis die ik niet had kunnen maken zonder mijn reisgenoten. De eerste daarvan is mijn geliefde Sophie. Zij ging - hoewel zelf niet religieus opgevoed - dit avontuur met mij aan en zei destijds als aanmoediging: "ik denk dat je dit gewoon maar moet doen." Zonder haar liefdevolle steun en openheid had ik deze reis niet zo kunnen maken. Steun vond ik - ergens tot mijn verrassing - ook bij mijn vrienden, toen ik voorzichtig aangaf misschien wel predikant te willen worden. Op mijn pad vond ik bij hen steeds aanmoediging, interesse en een goed woord als dat nodig was - maar ook de nodige relativerende grappen. Ook mijn ouders ben ik dank verschuldigd, die enthousiast mijn plannen omarmden en bij wie ik - zowel de afgelopen jaren als daarvoor - altijd terecht kon voor advies en support.

Al gaandeweg heb ik gedurende mijn studie een thuis gevonden in de traditie, een plek waar ik kan enten. Daarbij horen namen van theologen als Barth, Bonhoeffer, Miskotte en Breukelman. In dat verband ben ik dank verschuldigd aan degenen die mij de afgelopen jaren - tijdens gesprekken, leeskringen en andere ontmoetingen - met deze theologen bekend hebben gemaakt, met name Ad van Nieuwpoort en Marco Visser. Naar Marco Visser gaat daarnaast ook mijn dank uit voor de begeleiding van dit thesistraject de afgelopen maanden: zijn kritische blik en feedback op mijn onderzoeksvoorstel en conceptteksten hebben een belangrijke bijdrage geleverd aan de totstandkoming van deze thesis. In dat kader bedank ik ook Michaël van der Meer, die tijd en aandacht heeft vrijgemaakt om deze thesis te beoordelen.

Dan wens ik tot slot de lezer van deze thesis hetzelfde plezier toe aan het lezen ervan, als dat deze auteur heeft gehad in het schrijven ervan!

Paul van Bijsterveldt

INHOUDSOPGAVE

1. INLEIDING	6
2. DE POST-TRUTH OMGANG MET WAARHEID	8
2.1.1 Inleiding	8
2.1.2 Wat is post-truth?	8
2.1.3 De wortels van post-truth	9
2.1.4 De problematische omgang met waarheid in het post-truth tijdperk	14
2.1.5 Conclusie	15
3. HET HEBREEUWSE EQUIVALENT VAN 'WAARHEID'	16
3.1.1 Inleiding	16
3.1.2 Vertalingen	16
3.1.3 Inventarisatie	16
3.1.4 Analyse en keuze voor het Hebreeuwse equivalent van 'waarheid'	17
3.1.5 Conclusie	19
4. METHODOLOGIE: VAN WOORD NAAR BEGRIP	20
4.1.1 Inleiding	20
4.1.2 Woordonderzoek na Barr: niet het woord maar de context centraal	20
4.1.3 Contextuele interpretatie concreet gemaakt	22
4.1.4 Operationalisering contextuele interpretatie van 'ěmet	24
4.1.5 Conclusie	27
5. DE BIJBELS-THEOLOGISCHE BETEKENIS VAN 'ěmet	28
5.1 STAP 1 - LEXICALE ANALYSE	29
5.1.1 Inleiding	29
5.1.2 Etymologie en verwante talen	29
5.1.3 Betekenisaspecten	30
5.1.4 Genre	30
4.3 STAP 2 - SEMANTISCH VELDANALYSE	31
5.2.1 Inleiding	31
5.2.2 Handmatige semantisch veldanalyse 'ěmet	31
5.2.3 Machinale analyse van de collocaties van 'ěmet	33
5.2.4 Conclusie	38
4.3 STAP 3 - LITERAIRE ANALYSE	39
5.3.1 Inleiding	39
5.3.2 Genesis 24 (27, 48, 49)	40
5.3.3 Genesis 32:11	44

5.3.4 Genesis 42:16	46
5.3.5 Genesis 47:29	48
5.3.6 Exodus 18:21	49
5.3.7 Exodus 34:6	50
5.3.8 Deuteronomium 13:15	52
5.3.9 Deuteronomium 17:4	53
5.3.10 Deuteronomium 22:20	54
5.3.11 Richteren 9 (15, 16 en 19)	55
5.3.12 Psalmen 19:10	59
5.3.13 Psalmen 119 (43, 142, 151, 160)	60
5.3.14 Spreuken 3:3	63
5.3.15 Spreuken 8:7	65
5.3.16 Spreuken 11:18	66
5.3.17 Spreuken 12:19	67
5.3.18 Spreuken 14:22	68
5.3.19 Spreuken 14:25	69
5.3.20 Spreuken 16:6	70
5.3.21 Spreuken 20:28	71
5.3.22 Spreuken 22:21	72
5.3.23 Spreuken 23:23	73
5.3.24 Spreuken 29:14	74
5.3.25 Prediker 12:10	75
5.3.26 Jesaja 36-39 (38:3, 18, 19, 39:8)	76
5.4 STAP 4 - SYNTHESE	81
5.4.1 Inleiding	81
5.4.2 De verschillende aspecten van de conceptuele kern van het begrip 'ëmet	81
5.4.3 Toetsing van de conceptuele kern aan eerdere theologische reflecties	85
5.5 CONCLUSIE	91
6. DE POST-TRUTH OMGANG MET WAARHEID IN HET LICHT VAN HET BIJBELSE SPREKEN OVER WAARHEID	92
6.1.1 Inleiding	92
6.1.2 Vooraf: het (samen)leven of de dingen?	92
6.1.3 Punt 1 - Het belang van feitelijke waarheid	92
6.1.4 Punt 2 - Waarheid en macht: wat bepaalt wat?	93
6.1.5 Punt 3 - Waarheid als weg in plaats van gestolde overtuiging	94
6.1.6 Punt 4 - De gemeenschap als richtpunt	95

7. CONCLUSIE	96
8. LITERATUURLIJST	98
8. BIJLAGEN	102
Bijlage 1:	Inventarisatie Hebreeuwse lemma's in de Biblia Hebraica Stuttgartensia tegenover het lemma 'ἀλήθεια' in de Septuagint
Bijlage 2:	Inventarisatie Hebreeuwse lemma's in de Biblia Hebraica Stuttgartensia tegenover het lemma 'vērītās' in de Vulgaat
Bijlage 3:	Inventarisatie Hebreeuwse lemma's in de Biblia Hebraica Stuttgartensia tegenover het lemma 'waarheid' in de Statenvertaling
Bijlage 4:	Inventarisatie Hebreeuwse lemma's in de Biblia Hebraica Stuttgartensia tegenover het lemma 'Wahrheit' in de Verdeutschung van Buber en Rosenzweig
Bijlage 5:	Inventarisatie Hebreeuwse lemma's in de Biblia Hebraica Stuttgartensia tegenover het lemma 'truth' in de English Standard Version
Bijlage 6:	Inventarisatie Hebreeuwse lemma's in de Biblia Hebraica Stuttgartensia tegenover het lemma 'waarheid' in de Nederlandse Bijbelvertaling 2021
Bijlage 7:	Concordantieoverzicht 'ēmet inclusief genre
Bijlage 8:	Overzicht handmatige analyse semantisch veld 'ēmet inclusief verwijzingen vindplaatsen
Bijlage 9:	Totaaloverzicht collocaties 'ēmet inclusief categorisering
Bijlage 10:	Overzichtstabel verdeling aspecten waarheidsbegrip over Bijbelboeken
Bijlage 11:	Verklaringenblad
Bijlage 12:	Data Management Plan

1. INLEIDING

Waarheid. Er zijn weinig woorden massiever dan dit woord. Er gaan denkwerelden achter schuil. Het woord zelf heeft een geschiedenis, maar de vraag naar waarheid heeft ook geschiedenissen bepaald. Het is daarom nogal wat dat sommigen de huidige tijd omschrijven als het *post-truth* tijdperk: een tijdperk waarin de vraag naar waarheid aan relevantie heeft ingeboet. Maar wie kijkt naar de wereld van vandaag zal moeten toegeven dat de vraag naar waarheid anno nu inderdaad problematisch is. Op politiek vlak hebben we het afgelopen decennium kennism gemaakt met zaken als ‘alternatieve feiten’ en *fake news*, voor het eerst rondom het Brexit-referendum en de Amerikaanse verkiezingen in 2016. In het kielzog van de coronacrisis bleken de waanzinnigste complottheorieën - variërend van vaccinatieskepsis tot aan een wereldregering van hagedisachtigen - onwaarschijnlijk succesvol onder het publiek. Maar ook op existentieel vlak is de vraag naar waarheid problematisch geworden. Waar de belangrijkste levensvragen vroeger een antwoord vonden in vanzelfsprekende tradities waar een mens even vanzelfsprekend thuis was, is de zoektocht naar antwoorden, de zoektocht naar waarheid, steeds complexer geworden. Want hoe moet je kiezen uit al die antwoorden die je vanuit al die verschillende richtingen worden aangereikt: wat is waarheid?

De zoektocht naar waarheid die zich in het *post-truth* tijdperk manifesteert is een zoektocht die ik herken. Zelf heb ik ook geworsteld met de vraag naar wat waarheid is. Uiteindelijk vond ik voet aan de grond in het Bijbels-geïnspireerde, existentialistische waarheidsbegrip van Søren Kierkegaard. Dat is voor mij een hele vruchtbare wending geweest en één van de aanleidingen voor dit thesisonderwerp. Deze ervaring doet mij namelijk vermoeden dat de Bijbelse teksten iets zinnigs te zeggen hebben over waarheid, juist in deze *post-truth* tijd. Het is met deze achtergrond dat ik tot de volgende onderzoeksvraag kom:

Hoe kan de post-truth omgang met waarheid worden geëvalueerd in het licht van het Bijbels-theologisch spreken over ‘waarheid’ in de TeNaCH?

Deze vraag valt uiteen in een aantal deelvragen, die achtereenvolgend zullen worden beantwoord:

1. Hoe kan de *post-truth* omgang met waarheid worden geduid? In hoofdstuk 2 wordt aan de hand van twee auteurs een analyse gemaakt van de *post-truth* omgang met waarheid.
2. Welk woord is bij benadering het Hebreeuwse equivalent van ‘waarheid’? Deze vraag wordt in hoofdstuk 3 beantwoord middels een analyse aan de hand van enkele toonaangevende vertalingen.
3. Hoe kom je van een woord tot een Bijbels-theologisch begrip? Hoofdstuk 4 is gericht op deze vraag van methodologische aard, ten aanzien waarvan ook enig pionierend werk zal worden verricht.
4. Wat is de Bijbels-theologische betekenis van het Hebreeuwse equivalent van ‘waarheid’? Aan de hand van een lexicale, semantische en literaire analyse wordt in hoofdstuk 5 toegewerkt naar een Bijbels-theologisch begrip van waarheid dat is geworteld in de Bijbelse taal.
5. Hoe kan de omgang met waarheid in *post-truth* worden geëvalueerd in het licht van het Bijbels-theologisch spreken over ‘waarheid’? In hoofdstuk 6 komt de hoofdvraag in zicht en wordt het voorgaande samengenomen en op elkaar betrokken.

Iedere deelvraag had op zichzelf het onderwerp van een thesis kunnen zijn. Per deelvraag zijn daarom noodzakelijkerwijs keuzes gemaakt voor wat betreft de afbakening, welke afbakening per hoofdstuk zal worden toegelicht. Deze thesis sluit af met een conclusie op de hoofdvraag (hoofdstuk 7).

2. DE POST-TRUTH ONGANG MET WAARHEID

2.1.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt de *post-truth* omgang met waarheid geanalyseerd aan de hand van *Post-Truth*¹ van Lee McIntyre en *De Waarheidscrisis*² van Martine Prange. Voor het boek van McIntyre is gekozen omdat het één van de eerste brede analyses van *post-truth* is. Voor het boek van Prange is gekozen omdat het recenter is en dichter op de actualiteit zit. Bovendien is het vanuit een ander geografisch en genderd perspectief geschreven.

Beide auteurs staan niet onbevooroordeeld tegenover *post-truth*. Zij vinden de *post-truth* omgang met waarheid problematisch en verzetten zich daartegen.³ Bij Prange resulteert dit regelmatig in activistisch taalgebruik en hun boek heeft dan ook meer de vorm van een betoog dan een beschrijvende analyse. Niettemin is bij beide auteurs voldoende te vinden voor een grondige academische analyse. Beide auteurs geven ook oplossingsrichtingen. Deze zullen niet aan bod komen: het gaat hier om de analyse van het fenomeen.

Eerst wordt ingegaan op *wat post-truth* is. Vervolgens komen de wortels van *post-truth* aan bod. Tot slot wordt op basis van de analyse van Prange en McIntyre een eigen begrip ontwikkeld van de *post-truth* omgang met waarheid.

2.1.2 Wat is *post-truth*?

De term 'post-truth' kreeg publieke bekendheid toen het tot woord van het jaar gekozen werd door Oxford Dictionaries eind 2016, in de nasleep van de campagnes rondom Brexit en de Amerikaanse presidentsverkiezingen.⁴ Oxford Dictionaries definieert *post-truth* als:

“relating to or denoting circumstances in which objective facts are less influential in shaping public opinion than appeals to emotion and personal belief.”⁵

McIntyre stelt dat deze definitie onderstreept dat het voorzetsel 'post' niet temporeel bedoeld is (als in *postwar*), maar aangeeft dat feitelijke waarheid - in het kader van de publieke oordeelsvorming - overschaduwd wordt.⁶ Afhankelijk van wat men wil dat waar is, worden bepaalde feiten wel geaccepteerd en andere feiten niet.⁷ Het belangrijkste criterium daarbij is of feiten bestaande overtuigingen onderbouwen of niet.⁸ *Post-truth* betekent dan ook niet dat waarheid niet bestaat of niet ertoe doet, maar dat feiten in het publieke debat ondergeschikt

¹ Lee McIntyre, *Post-Truth* (Cambridge: MIT Press, 2018).

² Martine Prange, *De Waarheidscrisis* (Den Haag: Boom, 2025).

³ McIntyre, *Post-Truth*, xii-xiv; Prange, *Waarheidscrisis*, 9-17.

⁴ McIntyre, *Post-Truth*, 1-2.

⁵ Bron: <https://languages.oup.com/word-of-the-year/2016> (laatst bezocht: 18 december 2025).

⁶ McIntyre, *Post-Truth*, 5.

⁷ Ibid., 10.

⁸ Ibid., 11.

worden gemaakt aan politieke overtuigingen en gevoelens.⁹ Tegelijkertijd ondermijnt deze omgang met de feiten wel het idee dat sommige dingen *waar* zijn ongeacht ons gevoel erover.¹⁰ Wat McIntyre voorts opvalt ten aanzien van *post-truth*, is niet zozeer *dat* de waarheid wordt betwist, maar dat dit gebeurt als mechanisme voor politieke dominantie.¹¹

Ook Prange sluit aan bij de definitie van Oxford Dictionaries van *post-truth*.¹² Zij stelt dat waarheid niet zozeer irrelevant is geworden, maar dat iedereen een eigen aanspraak op de waarheid meent te hebben, ook als (feitelijke) gronden ontbreken.¹³ Prange wijst daarbij op de doorslaggevende rol van politieke machtsoverwegingen in plaats van epistemologische standaarden in het publieke debat.¹⁴ Hen stelt dat de waarheid zowel aan politieke invloed als publieke waardering heeft ingeboet en het in die zin een tijdperk *post-waarheid* is.¹⁵ Waarheid is in politieke zin niet langer leidend in de samenleving.¹⁶ Tegelijkertijd wordt iedere mening (ongeacht feit of fictie) wel als waarheid geclaimd, al is het maar als retorisch middel.¹⁷ Prange en McIntyre wijzen beiden op het gevaar van een dergelijke omgang met waarheid voor samenleving en democratie en hoe - wanneer de grens tussen feit en fictie verdwijnt - autocratie op de loer ligt.¹⁸

Post-truth is zo voor beide auteurs in eerste instantie een politiek fenomeen. Maar de analyse gaat verder. McIntyre stelt dat het feit dat de *post-truth* wijze van politiek bedrijven mogelijk en succesvol is, laat zien dat *post-truth* groter is dan onze politici: “[Post-truth] exists in us as well as our leaders.”¹⁹ Voor een daadwerkelijk begrip is het daarom noodzakelijk verder te kijken dan het *wat* van het fenomeen en het *hoe* ervan in beeld te krijgen.²⁰

2.1.3 De wortels van *post-truth*

McIntyre stelt dat het *post-truth* fenomeen verschillende wortels heeft. De analyse van Prange heeft raakvlakken met die verworteling en wordt met die van McIntyre verbonden.

⁹ Ibid.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Ibid., xiv, 13.

¹² Prange, *Waarheidscrisis*, 9-10.

¹³ Ibid., 10, 23.

¹⁴ Ibid., 10.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Ibid., 10 en 22-25. Recent onderzoek bevestigt dat nog steeds aan waarheid wordt gehecht, zie: Asher van der Schelde, Peter Kanne, *Zingeving in Nederland* (Ipsos I&O, november 2024), 20: Op de stelling ‘ik kan niet tegen leugens, de waarheid moet boven tafel’, antwoordden 76% van de respondenten met ‘past bij mij’ en 19% met ‘past enigszins bij mij’. Slechts 4% antwoordde met ‘past niet bij mij’.

¹⁸ McIntyre, *Post-truth*, 13, 112-113; Prange, *Waarheidscrisis*, 10-11, 26.

¹⁹ McIntyre, *Post-truth*, 15.

²⁰ Ibid., 14-15.

Wetenschapsskepticisme als wortel van post-truth

De eerste wortel van *post-truth* ligt volgens McIntyre in de opkomst van *science denialism* sinds de jaren '50.²¹ *Science denialism* is de houding waarbij onbetwiste wetenschappelijke bevindingen worden verworpen vanuit een economische of ideologische agenda.²² McIntyre wijst daarbij op de tabaksindustrie die zich vanaf de jaren '50 inzette om twijfel te zaaien over de wetenschappelijke consensus dat roken kanker veroorzaakt.²³ Dat twijfel zaaien vond plaats middels financiering van partijdige onderzoeken met alternatieve uitkomsten en het consequent publiekelijk in twijfel trekken van het verband tussen roken en kanker.²⁴ Deze aanpak is sindsdien ook op andere terreinen ingezet, waaronder klimaatverandering.²⁵ McIntyre wijst erop dat het vanaf een dergelijk selectief gebruik of verwerping van onwelgevallige feiten, maar een kleine stap is naar de *post-truth* realiteit.²⁶

Cognitive biases als wortel van post-truth

De tweede wortel is volgens McIntyre één van de diepstliggende wortels: onze *cognitive biases*.²⁷ McIntyre bespreekt hoe wij als mensen - soms tegen feitelijke informatie in - neigen naar harmonie van onze overtuigingen (tegen cognitieve dissonantie),²⁸ naar harmonie met onze sociale omgeving (sociale conformiteit)²⁹ en naar (interpretatie van) informatie die onze overtuigingen bevestigt (*confirmation bias*).³⁰ Dit zijn drie klassieke cognitieve neigingen die een voorkeur laten zien om eigen gevoelens zwaarder te laten wegen dan feitelijke informatie en die daardoor een basis vormen voor het *post-truth* denken.³¹ Bovendien zijn we geneigd om te volharden in ons standpunt bij confrontatie met tegenbewijs (*back-fire effect*)³² en neemt ons vermogen om onze eigen onbekwaamheid te herkennen af met het afnemen van ons denkvermogen (*Dunning-Kruger effect*).³³ Met andere woorden: mensen geven van nature niet zomaar hun overtuigingen op. Pas bij herhaaldelijke confrontatie met tegenbewijs³⁴ of kritische

²¹ McIntyre, *Post-truth*, 21.

²² Ibid.

²³ Ibid., 21-23.

²⁴ Ibid., 22-24.

²⁵ Ibid., 24-27. Zie voor een uitgebreide bespreking: 27-33.

²⁶ Ibid., 33-34.

²⁷ Ibid., 35. De definitie van *cognitive bias* is volgens de Encyclopaedia Britannica: "systematic errors in the way individuals reason about the world due to subjective perception of reality." Stephen Elridge, "Cognitive bias", in: *Encyclopedia Britannica*, 25 augustus 2025. Te raadplegen via: <https://www.britannica.com/science/cognitive-bias> (laatst bezocht: 19 december 2025).

²⁸ Ibid., 36-39.

²⁹ Ibid., 39-40.

³⁰ Ibid., 40-42.

³¹ Ibid., 42-43

³² Ibid., 48-51.

³³ Ibid., 51-55.

³⁴ Ibid., 50-51.

bevraging in groepsverband³⁵ worden we gestimuleerd om kritisch te reflecteren en bestaande overtuigingen te heroverwegen. McIntyre wijst erop dat juist dat corrigerende mechanisme gevaar loopt doordat we tegenwoordig zelf onze informatiebronnen kiezen.³⁶

Een veranderd medialandschap als wortel van post-truth

McIntyre vervolgt met een analyse van de ontwikkeling van het Amerikaanse medialandschap.³⁷ Hij laat zien dat sinds de jaren '60 een verschuiving heeft plaatsgevonden van onpartijdige naar partijdige nieuwsberichtgeving, zoals op de zenders *FOX* en *MSNBC*.³⁸ Daarnaast hebben wetenschappelijk marginale meningen (zoals ontkenning van klimaatverandering) in toenemende mate een podium gekregen in de media onder het mom van objectiviteit: waarheidsvinding is niet langer leidend voor berichtgeving.³⁹ Deze ontwikkeling is versterkt door de opkomst van internet en sociale media, waar feit en fictie ongefilterd naast elkaar staan.⁴⁰ Een groot deel van de mensen krijgt het nieuws via deze sociale media, maar bevinden zich in zogeheten 'news silo's' met berichtgeving die de eigen overtuigingen bevestigt zonder dat duidelijk is of het om (een) betrouwbare (bron van) informatie gaat.⁴¹ Er heeft - met andere woorden - een personalisering van informatie plaatsgevonden: gedeelde, onpartijdige en op waarheidsvinding gerichte informatiebronnen hebben plaatsgemaakt voor verschillende, partijdige en de eigen overtuigingen bevestigende informatiebronnen. Daar komt de opkomst van nepnieuws bij: onjuiste berichtgeving die om financiële redenen (zoals advertentie-inkomsten) of omwille van macht (beïnvloeding van verkiezingen) wordt gefabriceerd en verspreid.⁴² Neem daar bovenop de ontwikkeling dat bepaalde politici berichtgeving die *wel* feitelijk juist is, afdoen als nepnieuws, en de verwarring is compleet.⁴³ McIntyre verwijst naar Jason Stanley die waarschuwt dat een dergelijke omgang met informatie een eerste stap kan zijn richting een autoritair bewind.⁴⁴ Hij citeert Hannah Arendt, die waarschuwt dat de mens voor wie het onderscheid tussen feit en fictie, niet langer bestaat, kwetsbaar is voor totalitaire overheersing.⁴⁵ *Post-truth* zou wel eens *pre-facism* kunnen blijken zijn.⁴⁶

Deze analyse deelt Prange met McIntyre. Prange schrijft dat als gevolg van de personalisatie van het internet, de gemeenschappelijke ruimte uiteen is gevallen in 'filterbubbels'

³⁵ Ibid., 58-60.

³⁶ Ibid., 60-62.

³⁷ Ibid., 63 e.v. Dit betreft het Amerikaanse medialandschap. Niettemin ontsnappen wij ook niet aan de ontwikkeling die McIntyre beschrijft, alleen al omdat het sociale medialandschap zich niet aan dezelfde (nationale) grenzen houdt als het traditionele medielandchap. De analyse op dat vlak wordt ook bevestigd door Prange.

³⁸ Ibid., 65-72.

³⁹ Ibid., 75-85.

⁴⁰ Ibid., 87.

⁴¹ Ibid., 94-96

⁴² Ibid., 105-111.

⁴³ Ibid., 111-112.

⁴⁴ Ibid., 112-113.

⁴⁵ Ibid., 114.

⁴⁶ Ibid., 116-117.

waarbinnen niet waarheidsvinding, maar amusement en de bevestiging van het eigen gelijk centraal staan.⁴⁷ Een gedeelde realiteit ontbreekt.⁴⁸ Hen wijst er - onder verwijzing naar Hannah Arendt - op dat deze 'atomisering' van de samenleving een voorloper kan zijn van totalitarisme.⁴⁹ Ondertussen dragen technologieën verder bij aan die "polarisatie, isolatie en atomisering van mens en samenleving",⁵⁰ voortgestuwd door economische belangen van een aantal grote bedrijven.⁵¹ Dat verlies van gedeelde ruimte is typerend voor *post-truth*, aldus Prange.⁵²

Postmodernisme als wortel van post-truth

McIntyre behandelt het postmodernisme als laatste wortel van *post-truth*. Hij laat aan de hand van een aantal fundamentele postmoderne ideeën zien wat het postmodernisme is en hoe dat heeft bijgedragen aan *post-truth*.⁵³ Als eerste behandelt hij het idee van *deconstructie* van Derrida. Dat idee zegt dat voor de betekenis van een tekst niet kan worden uitgegaan van de betekenis die de auteur aan die tekst geeft, maar dat de tekst moet worden 'gedeconstrueerd' en onderzocht als een functie van politieke, sociale, historische en culturele aannames die achter de tekst schuil gaan.⁵⁴ Vanuit het idee van deconstructie heeft een tekst niet één *ware* betekenis, maar is een tekst enkel (politiek, sociaal, historisch) narratief.⁵⁵ Vervolgens - zo vervolgt McIntyre - ontstond het idee dat *alles* kan worden geïnterpreteerd als een tekst, ook menselijk gedrag, en dat dus alles gedeconstrueerd kan worden.⁵⁶ Uiteindelijk is er dan geen objectieve waarheid over wat de wereld is, maar enkel perspectieven op hoe de wereld zich voordoet.⁵⁷ De eerste these van het postmodernisme is dan ook: er is geen objectieve waarheid.⁵⁸ De tweede these van het postmodernisme - uitgewerkt door Foucault - is: elke waarheidsclaim is in feite een machtsuitoefening.⁵⁹

McIntyre beschrijft vervolgens hoe deze ideeën binnen de academie werden toegepast op de wetenschap, waardoor de autoriteit van wetenschappelijke theorieën werd ondergraven en die theorieën werden voorgesteld als *een* narratief temidden van andere narratieven.⁶⁰ Vervolgens, zo betoogt McIntyre, zijn deze postmoderne ideeën terecht gekomen in de politieke arena en daar gebruikt om onwelgevallige wetenschappelijke theorieën te ondergraven (vanuit de gedachte dat

⁴⁷ Prange, *Waarheidscrisis*, 134-135, 154.

⁴⁸ Ibid., 155.

⁴⁹ Ibid., 156.

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ Ibid., 169-175

⁵² Ibid., 169.

⁵³ McIntyre, *Post-Truth*, 123-124.

⁵⁴ Ibid., 124.

⁵⁵ Ibid., 125.

⁵⁶ Ibid., 124-125.

⁵⁷ Ibid., 125.

⁵⁸ Ibid., 126.

⁵⁹ Ibid.

⁶⁰ Ibid., 128-139.

alles narratief is).⁶¹ Uiteindelijk is dat wetenschapsskepticisme verworden tot het realiteits-skepticisme van *post-truth* dat alles reduceert tot narratief en inzet op de verspreiding van het eigen narratief.⁶² In die beweging is iedere appreciatie van waarheid verdwenen en daarom kan - concludeert McIntyre - het postmodernisme worden beschouwd als “the godfather of post-truth.”⁶³

Prange kan meekomen in de schets van het postmoderne denken door McIntyre, maar verzet zich tegen de stelling dat het postmoderne denken verantwoordelijk is voor *post-truth*. De analyse van het postmoderne denken concentreert zich bij Prange op de lijn van (post)moderniteit die loopt via Kant, Nietzsche en Foucault. Hen stelt dat het postmoderne denken zijn oorsprong vindt in het werk van Kant, die in zijn tijd al vroeg naar de grenzen van ons kennen en stelde dat de objectieve werkelijkheid als zodanig niet kenbaar is.⁶⁴ Nietzsche en Foucault treden in het voetspoor van Kant en stellen voorts dat er niet zoiets bestaat als één objectieve en kenbare waarheid, maar dat waarheid pluralistisch van aard is.⁶⁵ Waarheid is afhankelijk van geschiedenis, context en politiek (macht).⁶⁶ Prange schetst - aan de hand van Kant, Nietzsche en Foucault⁶⁷ - het postmoderne denken als een denken waarin het *juist* gaat over de vraag naar en zorg om (wat) waarheid (is).⁶⁸ Dat is ook de reden dat Prange zich verzet tegen de stelling dat het postmodernisme schuldig is aan *post-truth*: *post-truth* houdt voor Prange juist een gebrek aan respect voor waarheid in.⁶⁹

Dit is het punt waar Prange en McIntyre uiteenlopen, aangezien McIntyre wel een causaal verband ziet tussen het postmoderne denken en *post-truth*. Daarbij acht ik de analyse van McIntyre overtuigender, die bovendien niet geheel bijt met de analyse van Prange.⁷⁰ Het kan namelijk enerzijds zo zijn dat het postmoderne idee van waarheid als narratief of perspectief medeverantwoordelijk is voor *post-truth* (conform McIntyre). En het kan tegelijkertijd zo zijn dat er een zorg (om waarheid) ten grondslag ligt aan het postmoderne denken, maar dat die zorg niet is meegenomen naar het *post-truth* tijdperk en dat de postmoderne ideeën omtrent waarheid simpelweg omwille van politieke macht worden ingezet in het publieke debat. Maar ongeacht de precieze relatie tussen postmodernisme en *post-truth*: Prange en McIntyre zijn eenstemmig in de analyse dat in het denken een ontwikkeling heeft plaatsgevonden waarbij de notie van een objectieve, universele waarheid niet langer denkbaar is, maar waarheid als subjectief en pluralistisch wordt gezien.

⁶¹ Ibid., 141-145.

⁶² Ibid., 147-150.

⁶³ Ibid., 150.

⁶⁴ Prange, *Waarheidscrisis*, 74-77.

⁶⁵ Ibid., 78.

⁶⁶ Ibid., 79.

⁶⁷ Ibid., 80-118

⁶⁸ Ibid., 120-121.

⁶⁹ Ibid., 121-122 en 128.

⁷⁰ Zie Sjoerd de Jong, “Hoe gedeelde waarheden vergruisden”, in: *NRC* 11 september 2025: De Jong geeft in een recensie van het boek van Prange aan dat het als een apologie van het postmodernisme tekortschiet.

2.1.4 De problematische omgang met waarheid in het *post-truth* tijdperk

De analyses van Prange en McIntyre laten een meervoudige oorzaak zien van *post-truth*: de verworteling ligt op sociaal-economisch, biologisch, technologisch en filosofisch vlak. De analyses overziend, kunnen we een aantal algemene observaties doen over de *post-truth* omgang met waarheid en zo de eerste deelvraag beantwoorden: *Hoe kan de post-truth omgang met waarheid worden geduid?*

Ten eerste is waarheid in hoge mate *subjectief*⁷¹ geworden: waarheid is onderworpen aan onze overtuigingen en gevoelens, onderworpen aan bepaalde economische of politieke belangen, onderworpen aan onze neigingen, onderworpen aan heersende machtsstructuren, onderworpen aan het perspectief wat wij bewonen. En zo is het idee van waarheid als objectieve, betrouwbare grondslag ondergraven. Want wat is waarheid in het *post-truth* tijdperk (wanneer zo begrepen) nog anders dan een functie van die of deze macht, van dit of dat perspectief? Het problematische gevolg is dat, wanneer een objectieve maatstaf voor het bepalen van waarheid verdwijnt, het onderscheid tussen feit en fictie, waar en onwaar, vervaagt. Het *subject* (dat is: het gevoel, de overtuiging, het economische belang, de neiging, het politieke belang, het perspectief) met de meeste macht bepaalt dan wat waarheid is. En dat is problematisch omdat - zo concluderen beide auteurs - autocratie dan op de loer ligt.

Ten tweede is waarheid in het *post-truth* tijdperk steeds minder een gedeelde of gemeenschappelijke aangelegenheid geworden. Voor de personalisering van (sociale) media was nog sprake van gedeelde informatiebronnen. Nu verkrijgen wij ieder onze eigen 'waarheid' binnen verkokerde en partijdige omgevingen. Er vindt - zoals Prange dat in navolging van Hannah Arendt verwoordt - *atomisering* van de samenleving plaats. De gemeenschap waarbinnen op basis van gedeelde bronnen van informatie wordt gedebatteerd over de vraag wat waarheid is, valt zo uiteen in 'bubbels' met ieder hun eigen waarheidslandschap. Door dit verlies van gedeelde ruimte werkt de *post-truth* omgang met waarheid niet verbindend in op de gemeenschap, maar juist verdelend. En een verdeelde samenleving is problematisch om tal van redenen.

Ten derde is waarheid in het *post-truth* tijdperk *statisch* geworden. McIntyre en Prange beschrijven hoe binnen het hedendaagse (sociale) medialandschap niet kritische reflectie maar zelfbevestiging centraal staat. De menselijke cognitieve neigingen krijgen zo vrij baan, terwijl corrigerende mechanismen van tegenspraak juist geen podium krijgen in datzelfde (sociale) medialandschap. We komen op die manier vast te zitten in onze overtuigingen. En zo ontstaat de paradoxale situatie dat waarheid in het *post-truth* tijdperk enerzijds hoogst subjectief is geworden, maar tegelijkertijd als absoluut wordt ervaren. Dat levert potentieel een gevaarlijk dynamiek op waarbij persoonlijke perspectieven in het politieke domein tot absolute 'waarheden' verworden, waartegen onwelgevallige en afwijkende perspectieven het afleggen.

Ten vierde en tot slot is waarheid in het *post-truth* tijdperk ook een existentieel verwarrend begrip geworden. Mensen hechten nog steeds aan waarheid. Tegelijkertijd laat de analyse van Prange en McIntyre ook zien dat het in de huidige tijdsgewricht niet eenvoudig is voor een mens om te

⁷¹ Subjectief wordt hier begrepen in de betekenis van *onderwerpen*, als samenvoeging van *sub* (onder) en *icere* (werpen).

bepalen *wat waarheid is*. Wie spreekt de waarheid? Waar wordt de waarheid gesproken? Wat is de maatstaf waaraan we de waarheid van iets afmeten? Het zijn vragen die in het *post-truth* tijdperk minder vanzelfsprekend beantwoord kunnen worden. Tegelijkertijd: kan een mens wel leven zonder de beantwoording van deze vragen?

2.1.5 Conclusie

Concluderend kan de *post-truth* omgang met waarheid - in antwoord op eerste deelvraag - zo worden geduid als subjectief, verdelend, statisch en existentieel verwarrend.

3. HET HEBREEUWSE EQUIVALENT VAN 'WAARHEID'

3.1.1 Inleiding

Na analyse van de *post-truth* omgang met waarheid, komt de vraag naar het Bijbelse spreken over waarheid in zicht. De eerste vraag is welk woord bij benadering het Hebreeuwse equivalent van 'waarheid' is (de tweede deelvraag) en onderzoeksobject wordt van deze thesis. Daarbij moet direct een kanttekening worden geplaatst. Het woord 'waarheid' is een Nederlands woord met een eigen betekenis. Een woord in de ene taal overlapt in betekenis nooit geheel met een woord in een andere taal. Het doel van deze thesis is dan ook niet om het waarheidsbegrip *zoals wij dat begrijpen* te lokaliseren in de TeNaCH maar om de betekenis te bepalen van het Hebreeuwse woord dat door de tijd heen als equivalent is beschouwd van ons woord 'waarheid'.

Om te bepalen welk Hebreeuws woord dat is, wordt in dit hoofdstuk - aan de hand van verschillende vertalingen (3.1.2) - een brede inventarisatie gedaan van Hebreeuwse woorden die door de tijd heen vertaald zijn met 'waarheid' (3.1.3). Op basis van die inventarisatie wordt de keuze voor een Hebreeuws woord gemaakt als onderzoeksobject van deze thesis (3.1.4).

3.1.2 Vertalingen

De vertalingen die de basis vormen voor de inventarisatie zijn geselecteerd met het oog op een (i) geografisch en (ii) temporeel diverse samenstelling van toonaangevende vertalingen als resultaat. Dit zijn:

1. De Septuagint (op basis van het woord *alètheia*)
2. De Vulgaat (*veritas*)
3. De Statenvertaling (*waarheid*)
4. Die Schrift und Ihre Verdeutschung (*Wahrheit*)
5. De English Standard Version (*truth*)
6. De NBV21 (*waarheid*)

3.1.3 Inventarisatie

Hieronder volgt een inventarisatie van Hebreeuwse woorden die minimaal drie keer met (een vertaling van) 'waarheid' zijn vertaald. Bij minder dan drie voorkomens wordt het woord onder 'overig' geschaard. Als **Bijlage 1-6** zijn de lijsten met vindplaatsen en lemma's opgenomen voor een volledig overzicht.

	אֱמֶת	אֱמוּנָה	אֱמֻנָה	אֱמוּנָה	תְּמִים	שֶׁדֶק	שֶׁדֶקָה	Overig	Geen (1)	Totaal (2)
Septuagint (aletheia)	83	22 (waarvan 20x Psalmen)	4	3	3	-	-	7	66	188 (122)
Vulgaat (veritas)	93	21 (waarvan 20x Psalmen)	-	3	2	-	-	10	36	165 (130)
SV (waarheid)	83	17 (waarvan 8x Psalmen)	-	-	-	-	-	4	1	105 (104)
Die Schrift - verdeutschung (Wahrheit)	2	-	-	-	-	16 (3)	4	2	-	24 (24)
ESV (truth)	29	5 (waarvan 0x in Psalmen)	1	-	1	1	-	4	2	43 (41)
NBV21 (waarheid)	27	1	-	1	2	1	-	3	3	39 (36)
Voorkomen TeNaCH	127	49	9	7	91	119	157	-	-	-

Toelichting:

- (1) De categorie 'Geen' betreft de vindplaatsen waar in de vertaling 'waarheid' staat, maar er geen specifiek Hebreeuws woord aan te wijzen is waarvan dat de vertaling is.
- (2) De categorie 'Totaal' betreft het aantal keer dat het woord 'waarheid' wordt gebruikt in de betreffende vertaling. Tussen de haakjes is het aantal vindplaatsen aangegeven waar een specifiek Hebreeuws woord aan te wijzen is waarvan 'waarheid' de vertaling is.
- (3) Van de 119 vindplaatsen voor *šedeq*⁷² wordt het woord 16 keer vertaald met *Wahrheit*. In veel andere gevallen wordt het met daaraan verwante woorden als *wahr* of *wahrheitlich* vertaald.

3.1.4 Analyse en keuze voor het Hebreeuwse equivalent van 'waarheid'

Het woord *ʿemet* wordt het meest consequent vertaald met 'waarheid'. Dit geldt met name voor de oudste vertalingen: de Septuagint en Statenvertaling vertalen *ʿemet* in 65% van de gevallen met *waarheid*. De Vulgaat zelfs in 73%. In latere vertalingen wordt *ʿemet* minder consequent met 'waarheid' vertaald, maar verhoudingsgewijs blijft *ʿemet* grotendeels verantwoordelijk voor de vertaalkeuze 'waarheid'. Bij de ESV ligt bij 71% van de keren dat 'truth' in de vertaling verschijnt, het woord *ʿemet* daaraan ten grondslag. Bij de NBV is dat 75%.⁷³

Twee punten vragen nog om behandeling. Ten eerste de *verdeutschung* van Buber en Rosenzweig, welke (in afwijking van andere vertalingen) *šedeq* met (varianties op) 'waarheid' vertaalt. Ten tweede het woord *ʿmûnâ* als mogelijk equivalent van 'waarheid'.

⁷² Voor transliteratie wordt het SBL Academic transliteratiesysteem aangehouden.

⁷³ Hierbij wordt uitgegaan van het getal dat bij 'Totaal' tussen haken staat, omdat bij dat aantal vindplaatsen sprake is van een aanwijsbaar Hebreeuws woord waarvan 'waarheid' de vertaling is.

(1) De verdeutschung

Buber licht de vertaalkeuze voor *šedeq* met ‘waarheid’ als volgt toe:⁷⁴

“Two words deriving from different roots, like *tzedeq* and *mishpat*, are not to be translated by two words deriving from similar roots, e.g., “justice” and “jurisprudence.” This is true on theoretical grounds, but also because in that case the distinction of meaning between such important concepts would be lost. *Mishpat* is from *shafat*, i.e., “to judge.” It covers areas of jurisprudence, of legal judgment, of law and legality. *Tzedeq* is the objectively accurate expression of judgment, the “verdict.” It denotes the concordance of an utterance or an action with the postulated reality, denotes “truth” and truthfulness.”

Šedeq is dus vertaalbaar met ‘waarheid’ omdat het woord de overeenstemming aangeeft tussen een uitspraak (expressie of oordeel) en de werkelijkheid. Dat is voorstelbaar in het juridische begrip van deze term, waarbij *šedeq* zoveel betekent als dat iets in overeenstemming is met een bepaalde norm of standaard.⁷⁵ Dat zou betekenen dat ‘waarheid’ in de zin van *šedeq* in eerste instantie een overeenstemming aangeeft van een uitspraak met een bepaalde normatieve werkelijkheid. De vraag is echter of vanuit dit perspectief ‘gerechtigheid’ (de gebruikelijke vertaling) geen betere term is omdat daar zowel het aspect van correspondentie tussen uitspraak en werkelijkheid als het aspect van normativiteit al in besloten liggen. De vertaling van *šedeq* met variaties op ‘waarheid’ voelt als een kunstgreep, ingegeven door het door Buber aangedragen principe dat *mišpāṭ* en *šedeq* niet mogen worden vertaald door woorden die een wortel delen omdat *mišpāṭ* en *šedeq* zelf ook geen wortel delen. De vraag is echter of dat principe zo zwaar moet wegen, temeer nu *mišpāṭ* en *šedeq* regelmatig parallel gebruikt worden en (volgens Johnson) synoniem lijken te zijn.⁷⁶ Niettemin is de analyse van Buber wel correct dat het woord *šedeq* accuraatheid of juistheid tot uitdrukking brengt, hoewel dus in juridisch-normatieve zin.⁷⁷ Het is echter nogal een (bijbels-theologische) keuze om de werkelijkheid (wanneer wordt uitgegaan van waarheid als overeenstemming tussen uitspraak en werkelijkheid) terug te brengen tot de juridisch-normatieve werkelijkheid die met *šedeq* wordt aangeduid. Er is immers - ook in het Bijbelse spreken - nog zoiets als een ‘feitelijke’ werkelijkheid (al dan niet in literaire zin). Bovendien heeft de term waarheid van oudsher niet alleen van doen met accuraatheid, maar ook met vastheid en bestendigheid. Tot slot is het doel van dit hoofdstuk om op het spoor te komen van het Hebreeuwse woord dat door de tijd heen als (bij benadering) equivalent is beschouwd van ons woord ‘waarheid’. Buber is in vergelijking met de andere vertalingen duidelijk afwijkend. De andere vertalingen laten zien dat - door de tijd heen en in verschillende taalgebieden - het niet *šedeq* is dat doorgaans met waarheid wordt vertaald, maar *’emet*.

⁷⁴ Martin Buber, Franz Rosenzweig, *Scripture and Translation*, (Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press, 1994), 83-84.

⁷⁵ B. Johnson, s.v. *דָּעַ*, in: *Theological Dictionary of the Old Testament: Volume XII*, eds. G. Johannes Botterweck e.a. (Grand Rapids: Wm B. Eerdmans Publishing, 2003), 243.

⁷⁶ *Ibid.*, 247.

⁷⁷ Ludwig Köhler, William Baumgartner, *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament* (Leiden: Koninklijke Brill, 2001), s.v. *דָּעַ*; Johan Murre, *Lexicon Bijbels Hebreeuws en Aramees Deel I: א - נ*, (Middelburg: Skandalon, 2024), s.v. *דָּעַ*.

Dat gezegd hebbende, zal uit de analyse van 'ěmet blijken hoezeer *šedeq* en 'ěmet verwant zijn en daarmee dat de vertaalkeuze van Buber en Rosenzweig niet helemaal uit de lucht gegrepen is.

(2) Het woord 'ěmûnâ als equivalent van 'waarheid'

Het woord 'ěmûnâ werd aanvankelijk regelmatig vertaald met 'waarheid', zo blijkt uit voorgaande inventarisatie. Ook zijn er verschillende publicaties die 'ěmûnâ wel meenemen bij het bespreken van het Bijbelse waarheidsbegrip.⁷⁸ De vertaling 'ěmûnâ met 'waarheid' was in eerste instantie echter vooral een lokale aangelegenheid, namelijk in het Bijbelboek Psalmen. Daarbuiten wordt 'ěmûnâ vrij consequent met *pistis* (LXX) respectievelijk *fides* (de Vulgaat) vertaald. Daarnaast is 'ěmûnâ in latere vertalingen steeds minder met 'waarheid' vertaald. Daarom, en vanwege het beperkte bestek van deze thesis, wordt 'ěmûnâ niet als primair onderzoeksobject gekozen. Niettemin zou onderzoek naar het woord 'ěmûnâ - maar ook andere woorden die door de tijd heen met 'waarheid' zijn vertaald - wel een aanvulling kunnen zijn op het onderzoek van deze thesis naar de Bijbels-theologische betekenis van 'waarheid'.

3.1.5 Conclusie

Op basis van het voorgaande en in antwoord op de tweede deelvraag (*welk woord is bij benadering het Hebreeuwse equivalent van 'waarheid'?*) wordt 'ěmet als onderzoeksobject gekozen.

⁷⁸ Bijvoorbeeld: Edward Thomas Ramsdell, "The Old Testament understanding of Truth", in: *The Journal of Religion* 31 no. 1 (1951); Hans von Soden, "Was ist Wahrheit? Vom geschichtlichen Begriff der Wahrheit", in: *Urchristentum und Geschichte* (Tübingen: Buchdruckerei Eugen Göbel, 1951).

4. METHODOLOGIE: VAN WOORD NAAR BEGRIP

4.1.1 Inleiding

Nu het woord *ʿemet* als onderzoeksobject is gekozen, is de vraag: *hoe kom je van een woord tot een Bijbels-theologisch begrip?* Deze methodologische deelvraag staat in dit hoofdstuk centraal. Wij hebben in de literatuur geen helder methodologisch antwoord kunnen vinden op de vraag hoe men van een woord tot een Bijbels-theologisch begrip komt. Het schrijven van dit hoofdstuk heeft dan ook regelmatig aangevoeld als ‘pionierswerk’.

Eerst wordt stilgestaan bij de (on)mogelijkheid van Bijbels woordonderzoek: in welke vorm kan woordonderzoek vruchtbaar zijn naar huidige inzichten (4.1.2)? Vervolgens wordt besproken hoe woordonderzoek concreet vorm kan krijgen (4.1.3). Tot slot wordt de methodologie geoperationaliseerd voor specifiek deze thesis (4.1.4). Afgesloten wordt met een conclusie (4.1.5).

4.1.2 Woordonderzoek na Barr: niet het woord maar de context centraal

Woordonderzoek met het oog op het opsporen van een (theologisch) concept is een precare aangelegenheid sinds *Semantics of Biblical Language* van James Barr.⁷⁹ Tot aan de jaren '60 was de heersende gedachte dat taal een directe uitdrukking is van het wereldbeeld van de sprekers ervan.⁸⁰ In lijn met die gedachte zijn woorden een uitdrukking van bij dat wereldbeeld behorende concepten (ook wel een ‘conceptuele theorie van betekenis’ genaamd)⁸¹ en binnen de Bijbelwetenschap leefde de overtuiging dat Bijbelse woorden theologische concepten representeren.⁸² Om die theologische concepten vervolgens op het spoor te komen, werden etymologische onderzoeksmethoden onmisbaar geacht.⁸³

Deze uitgangspunten werden door oudtestamenticus James Barr bekritiseerd. Hij was kritisch op het idee dat achter woorden één-op-één theologische concepten schuil gaan. Geïsoleerd woordonderzoek is volgens Barr een ongeschikte methode om tot een achterliggend theologisch concept te komen.⁸⁴ Concepten vinden hun uitdrukking - aldus Barr - niet in de vorm van een individueel woord (zoals ‘waarheid’), maar in de vorm van proposities (‘God is waarheid’).⁸⁵ De context van een woord bepaalt in belangrijke mate de betekenis.⁸⁶ Barr waarschuwt dan ook voor geïsoleerd lexicaal onderzoek en bepleit een grote rol voor de (tekstuele) context van een woord om tot de constructie van de (theologische) betekenis ervan te komen. Om die reden zijn

⁷⁹ James Barr, *Semantics of Biblical Language* (Glasgow: Oxford University Press, 1961).

⁸⁰ Carsten Ziegert, “Beyond Barr - Biblical Hebrew Semantics at its Crossroads”, in: *European Journal of Theology* vol. 30, no. 1 (2024), 21-22.

⁸¹ Cliff Goddard, *Semantic Analysis: A Practical Introduction* (New York: Oxford University Press, 1998), 7-8.

⁸² Ziegert, *Beyond Barr*, 22.

⁸³ *Ibid.*, 22-23.

⁸⁴ Barr, *Semantics of Biblical Language*, 246.

⁸⁵ *Ibid.*, 245-246.

⁸⁶ *Ibid.*, 233-234.

onderzoek naar de etymologie⁸⁷ en de wortel⁸⁸ van een woord - onderzoek dat zich tot het woord zelf beperkt - op zichzelf ongeschikt voor het bepalen van de betekenis. Bovendien kan een woord meerdere betekenissen hebben die niet allemaal tot één alomvattende 'grondbetekenis' te herleiden zijn.⁸⁹ De context is bepalend voor de betekenis in plaats van (de etymologie van) het woord *op zichzelf*. Deze kritiek van Barr is inmiddels breed geaccepteerd.⁹⁰

Structuralisme

Barr is in zijn kritiek geïnspireerd door de linguïstische beweging van het structuralisme.⁹¹ Het structuralisme is een invloedrijke stroming binnen de taalkunde die stelt dat een woord alleen kan worden begrepen vanuit zijn functioneren in het samenspel met andere woorden.⁹² De betekenis van een woord staat niet - zoals de gedachte in conceptuele theorieën van betekenis is - op zichzelf, maar bestaat enkel in relatie tot andere betekenissen, als onderdeel van een systematisch geheel.⁹³ De betekenis van een woord wordt bepaald door het totaal van relaties met andere woorden in die taal.⁹⁴ Praktisch gezien kan de betekenis van een woord dan worden geconstrueerd door te bepalen hoe dat woord functioneert in relatie tot en in contrast met andere, gerelateerde woorden: het 'semantisch veld'.⁹⁵

Conclusie

De conclusie is dat contextuele interpretatie leidend dient te zijn voor het construeren van de betekenis van *ἔμετ*.⁹⁶ Een dergelijk principe van contextuele interpretatie is breed geaccepteerd, maar de vraag is vervolgens wel wat precies met 'context' bedoeld wordt.⁹⁷

⁸⁷ Ibid., 107-110.

⁸⁸ Ibid., 100-106.

⁸⁹ Ibid., 218-219.

⁹⁰ Ziegert, *Beyond Barr*, 20. Zie ook: Walter Brueggemann, *Theology of the Old Testament: Testimony, Dispute, Advocacy* (Minneapolis: Fortress Press, 1997), 123.

⁹¹ Ziegert, *Beyond Barr*, 25.

⁹² Goddard, *Semantic Analysis*, 9.

⁹³ Ibid., 43.

⁹⁴ Ibid., 9

⁹⁵ Ibid., 9 en 43.

⁹⁶ Zie overeenkomstig: James L. Boyer, "Semantics In Biblical Interpretation", *Grace Journal* 3.2 (1962), 29; Goddard, *Semantic Analysis*, 6.

⁹⁷ Moises Silva, *Biblical Words and Their Meaning: an introduction to lexical semantics* (Grand Rapids: The Zondervan Corporation, 1983), 138-140.

4.1.3 Contextuele interpretatie concreet gemaakt

Bijbelwetenschapper Moises Silva stelt dat 'context' zo breed mogelijk moet worden opgevat.⁹⁸ Silva maakt daarbij onderscheid tussen verschillende contextuele levels:⁹⁹

1. De syntagmatische relaties.
2. De literaire context.
3. De situationele context.

Ad 1. De syntagmatische relaties

Het eerste contextuele level zijn de *syntagmatische relaties* van een woord.¹⁰⁰ Woorden hebben een syntagmatische relatie tot elkaar als ze gecombineerd kunnen worden in een zin.¹⁰¹ Bijvoorbeeld: in 'de boer melkt de koe', staat het woord 'boer' in een syntagmatische relatie tot de woorden 'de' 'melkt' en 'koe'. De mogelijke syntagmatische combinaties waarin een woord voorkomt, zegt wat over de betekenis van het betreffende woord.¹⁰² Het is dan ook van belang om te bepalen welke woorden samen met het te onderzoeken woord voorkomen.¹⁰³ Dit heet *collocatie*, een linguïstisch concept dat is bedacht door de taalkundige John Firth, die opmerkte over de betekenis van woorden: "You shall know a word by the company it keeps!"¹⁰⁴ Middels collocatieonderzoek - ook de Bijbelwetenschap niet vreemd¹⁰⁵ - kunnen de syntagmatische relaties van een woord worden geïnventariseerd. Firth geeft aan dat per woord, een kleine groep *collocaties* zal worden gevonden, die ieder een bepaalde betekenis van het te onderzoeken woord suggereren.¹⁰⁶

Het bepalen van de collocaties van een woord

Collocatie kan worden gedefinieerd als "a characteristic co-occurrence of lexical items."¹⁰⁷ Het gaat dus om de woorden die voorkomen nabij het te onderzoeken woord. Daarbij wordt meestal een reikwijdte aangehouden van 3 of 5 woorden aan beide zijden van het te bestuderen woord, of maximaal een zin.¹⁰⁸ Bij grote datasets wordt een minimum van vijf voorkomens aangehouden om

⁹⁸ Ibid., 140.

⁹⁹ Ibid., 141-147.

¹⁰⁰ Ibid., 141.

¹⁰¹ Ibid., 119.

¹⁰² Ibid., 143.

¹⁰³ Ibid., 142-143.

¹⁰⁴ John Rupert Firth, "A Synopsis of Linguistic Theory", in: *Studies in Linguistic Analysis, Special Volume of the Philological Society* (Oxford: Blackwell, 1957), 11.

¹⁰⁵ Zie bijvoorbeeld: Hendrik Leene, *De vroegere en nieuwe dingen bij Deuterokesaja* (Amsterdam: VU Uitgeverij, 1987), 27-30.

¹⁰⁶ Firth, *Linguistic Theory*, 12-13.

¹⁰⁷ Sabine Bartsch en Stefan Evert, "Towards a Firthian Notion of Collocation", in: Online publizierte Arbeiten zur Linguistik 2/2014, 48.

¹⁰⁸ Ibid., 49-50

te kunnen spreken van een collocatie, hoewel dat aantal ook lager kan liggen.¹⁰⁹ Het waargenomen aantal voorkomens van een woord wordt vervolgens afgezet tegen het verwachte aantal voorkomens van dat woord.¹¹⁰ Dat gebeurt middels de zogeheten MI-score.¹¹¹ Hoe hoger de score, hoe sterker het verband tussen de twee woorden.¹¹² De MI-score heeft een logaritmische schaal: een score van 0 geeft aan dat de termen even vaak bij elkaar voorkomen als verwacht; 1 geeft aan dat de termen twee keer vaker samen voorkomen dan verwacht bij een normale verdeling; 2 betekent vier keer vaker dan verwacht; etc.¹¹³

Door het in kaart brengen van de collocaties wordt zichtbaar met welke woorden *ʿemet* een lexicale syntagmatische relatie heeft. Deze woorden kunnen voorts thematisch worden ingedeeld en zo bijdragen aan het bepalen van de betekenis.

Ad 2. De literaire context

Het tweede contextuele level is de literaire context.¹¹⁴ Zo staat een woord in relatie tot alle voorgaande woorden van de literaire context waar het deel van uitmaakt.¹¹⁵ Dat blijft niet beperkt tot de directe context, zoals de betreffende passage of sectie, maar kan zich verder uitstrekken en voorafgaande hoofdstukken bestrijken.¹¹⁶ Ook is literaire genre van belang.¹¹⁷

Ad 3. De situationele context

Het derde contextuele level is de situationele context van een woord.¹¹⁸ Hier strekt de context zich uit voorbij het linguïstische domein en gaat het over de historische context van de tekst.¹¹⁹ Silva wijst erop dat als gevolg van beperkte archeologische en literaire bronnen, de exegeet vaak aangewezen is op de tekst zelf voor wat betreft de situationele context.¹²⁰

¹⁰⁹ Ibid., 52.

¹¹⁰ Ibid., 49.

¹¹¹ Richard Xiao, "Collocation", in: *The Cambridge Handbook of English Corpus Linguistics*, eds. D. Biber en R. Reppen (Cambridge: Cambridge University Press, 2015), 108-109. Zie daar ook de gehanteerde formule voor berekening van de MI-score.

¹¹² Ibid., 109.

¹¹³ Stefan Everts, "Corpora and Collocations", in: A. Lüdeling and M. Kytö, *Corpus Linguistics. An International Handbook* (Berlijn: Mouton de Gruyter, 2008). Beschikbaar op: https://www.stephanie-evert.de/PUB/Evert2007HSK_extended_manuscript.pdf. Aldaar, 18-19.

¹¹⁴ Silva, *Biblical Words and Their Meaning*, 143.

¹¹⁵ Ibid.

¹¹⁶ Ibid., 143-144

¹¹⁷ Ibid., 144.

¹¹⁸ Ibid., 144 e.v.

¹¹⁹ Ibid., 144-145.

¹²⁰ Ibid., 145.

4.1.4 Operationalisering contextuele interpretatie van 'ěmet

De indeling van Silva dient als basis voor het operationaliseren van de analyse van 'ěmet en wordt in deze thesis vertaald naar de volgende methodische stappen.

Stap 1: Lexicale analyse

Gestart wordt met een korte lexicale analyse voor een eerste indruk van 'ěmet. Er wordt ingegaan op de etymologie van 'ěmet en op relaties met woorden uit verwante talen. Vervolgens wordt op basis van toonaangevende woordenboeken, een eerste inventarisatie gemaakt van de verschillende betekenisnuances van het woord.

Stap 2: Een semantisch veldanalyse

Als tweede stap wordt het semantisch veld van 'ěmet in kaart gebracht. Zoals eerder besproken, bestaat het semantisch veld van een woord uit alle daarmee gerelateerde woorden. Dat omvat behalve de hiervoor besproken syntagmatische relaties, ook de paradigmatische relaties. De paradigmatische relaties van een woord zijn de woorden die dezelfde plek in een zin kunnen innemen als het te onderzoeken woord vanwege hun synonimiteit (koud, koel) of antonimiteit (koud-warm).¹²¹

Deze thesis brengt het semantisch veld in kaart middels (I) een handmatige semantische analyse van een beperkt aantal vindplaatsen van 'ěmet en (II) een machinale analyse van alle vindplaatsen van 'ěmet:

- I. De handmatige analyse betreft de vindplaatsen van 'ěmet in de Torah en Wijsheidsliteratuur¹²² en daarbij de narratieve gedeeltes van de TeNaCH waarin het woord 'ěmet drie of meer keer voorkomt.¹²³ Er is voor een selectie gekozen vanwege het beperkte bestek van deze thesis. Voor specifiek deze selectie is gekozen omdat het een goede spreiding is aan type teksten. Bij de handmatige analyse wordt gekeken naar de specifieke semantische relaties van 'ěmet (bijvoorbeeld de (object/subject) relatie tot een werkwoord, status constructus relaties, etc.).
- II. De machinale analyse van het semantisch veld beslaat alle 127 vindplaatsen van 'ěmet in de TeNaCH. Deze analyse bepaalt de collocaties van 'ěmet, waarbij een bereik wordt aangehouden van (i) 5 woorden aan weerszijden van 'ěmet (oranjegekleurde woorden)¹²⁴ en (ii) het vers waarin 'ěmet staat (groen- en oranjegekleurde woorden).¹²⁵

Vers	Tekst
Ex. 18:21	מְכַלְהָעַם אֲנָשֵׁי־חַיִל יִרְאִי אֱלֹהִים אֲנָשֵׁי אֱמֶת שְׂנֵאֵי בְצַע וְשִׁמְתָּ עֲלֵהֶם שְׂרִי אֱלֹפִים ^a וְאַתָּה תַחֲזֶה מֵאוֹת שְׂרֵי חֲמָשִׁים וְשְׂרֵי עֶשְׂרֵת: ^b שְׂרֵי

¹²¹ Ibid., 119-121.

¹²² Daaronder wordt hier begrepen: Spreuken, Prediker, Job en de Wijsheidspsalmen (1, 19 en 119).

¹²³ Dat zijn: Genesis 24, Richteren 9 en een combinatie van Jesaja 36-39 en 2 Koningen 20.

¹²⁴ Binnen de grenzen van het vers.

¹²⁵ Daarbij wordt een minimum van 3 voorkomens bij ten minste één van beiden zoekbereiken aangehouden om in aanmerking te komen als een collocatie.

Vervolgens wordt per lemma bepaald hoe vaak dat lemma voorkomt nabij *’emet*. Op basis van de gegevens wordt per lemma de MI-score berekend. De woorden worden vervolgens gesorteerd op MI score, waarbij een minimumscore (op één van beide zoekvragen) van 0 wordt aangehouden.

De uitkomsten van de handmatige en machinale analyse worden vervolgens vergeleken en thematisch ingedeeld.

Stap 3: De literaire analyse

Als derde stap wordt een literaire analyse gemaakt van dezelfde vindplaatsen als bij de handmatige semantisch veldanalyse. De vraag die daarbij centraal staat is hoe het woord *’emet* functioneert binnen het betreffende tekstgedeelte. Methodologisch wordt een *literair-kritische* methode gehanteerd. De nadruk ligt daarbinnen op een tekstgeoriënteerde aanpak, wat inhoudt dat bij het interpreteren de tekst zelf centraal staat.¹²⁶ Meer specifiek gaat het om de narratief-kritische methode. Deze methode houdt in dat bij de interpretatie van de Bijbeltekst, middels *close reading*, bijzondere aandacht wordt gegeven aan zaken als compositiestructuur, herhaling, motiefwoorden, woordkeuze, etc.¹²⁷ Maar ook wordt gekeken naar actoren, dialogen, het plot, de rol van de verteller en de setting van het verhaal.¹²⁸ De aanname onder deze methode is de eenheid van de tekst, het bewuste gebruik van literaire technieken en een achterliggende intentie aan de kant van de auteur(s).¹²⁹ De analyse wordt getoetst aan commentaren.

Stap 4: Synthese van voorgaande stappen en constructie van de Bijbels-theologische betekenis

In stap 4 worden de bevindingen uit de voorgaande stappen gesynthetiseerd en wordt de Bijbels-theologische betekenis(sen) van het begrip *’emet* geformuleerd. Wat Bijbelse theologie is, kan worden toegelicht aan de hand van werk van Frans Breukelman en Walter Brueggeman. Zij hebben zich uitgebreid bezig gehouden met Bijbelse theologie. Met name de methodologie - het grondwoordenonderzoek¹³⁰ - van Breukelman vertoont verwantschap met de alhier gehanteerde methodologie, waarbij wordt gekeken naar individuele woorden en hoe zij functioneren in het bredere geheel van de Bijbelse teksten. Breukelman stelt:

“Onder Bijbels Theologie verstaan we de in alle gevarieerdheid tot een eenheid vormende theologie van de bijbelse getuigen zelf, zoals die latent in hun teksten aanwezig is en (...) aan de vormgeving

¹²⁶ Douglas Estes, “Introduction: The Literary Approach to the Bible”, in: *Lexham Methods Series Volume 4: Literary Approaches to the Bible*, eds. Douglas Mangum e.a (Lexham Press, 2016) (E-pub), 1.2.2.

¹²⁷ Suzanna Smith, “Old Testament Rhetorical and Narrative Criticism”, in: *Lexham Method Series: Literary Approaches*, 3.1.

¹²⁸ Ibid., 3.2.3 en 3.2.4 over het werk van Robert Alter en Shimon Bar Efrat. Zie ook: Robert Alter, *The Art of Biblical Narrative* (New York: Basic Books, 2011), 308-317.

¹²⁹ Ibid., 3.1.2.

¹³⁰ Frans Breukelman, *Biblische Theologie II-1: Debharim - Der biblische Wirklichkeitsbegriff* (Kampen: Vbk Media, 1998). Frans Breukelman, *Bijbelse Theologie II-2: Sjemot - De eigen taal en de vertaling van de Bijbel* (Kampen: Uitgeverij Kok, 2009).

van de teksten ten grondslag heeft gelegen, die echter door hen zelf niet apart onder woorden is gebracht, maar door ons, die hun teksten hebben uit te leggen moet worden geformuleerd (...).¹³¹

Dit vertoont gelijkenis met hoe Brueggemann over methodologie spreekt. Brueggemann ziet het Oude Testament primair als getuigenis over God.¹³² Wij leren God kennen middels de Bijbelse uitingen waaruit dat getuigenis bestaat.¹³³ Sterker nog, die uitingen zijn volgens Brueggemann de enige plaats waar we God leren kennen:

“[A] student of Old Testament theology must pay close attention to the shape, character, and details of the utterance, for it is in, with and under the utterance that we have the God of Israel, and nowhere else.”¹³⁴

De focus ligt bij Brueggeman dus - evenals bij Breukelman - op de taal. Het gaat voor beiden om de vraag *hoe wordt gesproken* in het Oude Testament. Waarin Brueggemann van Breukelman verschilt is dat Breukelman spreekt van de “tot een eenheid vormende theologie” die aan het Bijbel ten grondslag ligt, waar Brueggeman meer ruimte laat voor verschillende (theologische) stemmen.¹³⁵ Deze thesis volgt op dat vlak Brueggemann en houdt de mogelijkheid open dat er gedifferentieerd wordt gesproken over *ěmet*. Waar de aanpak van deze thesis in overeenkomt met zowel Breukelman als Brueggeman, is dat het erom gaat te onderzoeken *hoe* in het geheel van Bijbelse teksten *ěmet* ter sprake komt en welke theologische lijnen daarin zijn te onderscheiden. De synthese van de bevindingen worden getoetst aan een selectie aan eerdere publicaties over het Hebreeuwse waarheidsbegrip.

Wat onderzoekt deze thesis niet?

Bij de vormgeving en afbakening van het onderzoek zijn - vanwege het beperkte bestek van deze thesis - keuzes gemaakt. Het is daarom goed om stil te staan bij wat deze thesis expliciet *niet* onderzoekt. Deze thesis gaat uit van een synchrone lezing. Dat heeft tot gevolg dat geen gebruik zal worden gemaakt van de historisch-kritische methode. Er zal dan ook geen aandacht worden besteed aan de wordingsgeschiedenis van de tekst, maar deze wordt gelezen in zijn eindgestalte. Wij realiseren ons vanzelfsprekend wel dat de verschillende Bijbelteksten uit verschillende contexten afkomstig zijn en ieder zo hun wordingsgeschiedenis hebben. Deze verschillende historische achtergronden dragen er aan bij dat uit de analyse een gedifferentieerd beeld kan voortkomen voor wat betreft het Bijbels-theologische spreken over ‘waarheid’.

¹³¹ Frans Breukelman, *Bijbelse Theologie, deel 1.1: schrift-lezing* (Kampen: Uitgeversmaatschappij J.H. Kok, 1980), 19-20.

¹³² Brueggemann, *Theology of the OT*, 119.

¹³³ *Ibid.*, 121.

¹³⁴ *Ibid.*, 122.

¹³⁵ Bijvoorbeeld: *Ibid.*, 163-164.

Ook wordt geen vergelijking gemaakt met het waarheidsbegrip in de *umwelt* van het Bijbelse Israël.¹³⁶ Inzicht in het waarheidsbegrip in de *umwelt* zou meer reliëf kunnen geven aan het Bijbelse begrip, maar wordt vanwege het beperkte bestek van deze thesis achterwege gelaten.

Tot slot worden niet alle vindplaatsen van *’emet* handmatig geanalyseerd: in die zin zijn de conclusies van deze thesis onder het voorbehoud van bevestiging en aanvulling door de analyse van de overige Bijbelse vindplaatsen van *’emet*.

4.1.5 Conclusie

De deelvraag van dit hoofdstuk luidde: *hoe kom je van een woord tot een Bijbels-theologisch begrip?* Zoals besproken zal via een lexicale, semantische en literaire analyse een Bijbels-theologische betekenis van *’emet* worden geconstrueerd.

¹³⁶ Zie daarover recent: Francesco Sironi, “Truth and Falsehood in Mesopotamia and Greece: Similarities and Differences”, in: *Wisdom between East and West: Mesopotamia, Greece and Beyond*, eds. Francesco Sironi e.a. (Venetië: Venice University Press, 2024), die concludeert dat waarheid (*kittu*) in het Mesopotamische denken gepersonificeerd werd als godin en dat het waarheidsbegrip rechtvaardigheid en correctheid aanduidde.

5. DE BIJBELS-THEOLOGISCHE BETEKENIS VAN 'ĔMET

Dit hoofdstuk onderzoekt - ter beantwoording van de vierde deelvraag - aan de hand van voornoemde methode de Bijbels-theologische betekenis van het woord 'Ĕmet. Daartoe volgt een lexicale (5.1), semantische (5.2) en literaire analyse (5.3). De opbrengsten hiervan worden samengenomen in een synthese en getoetst aan eerdere theologische reflecties op het Hebreeuwse waarheidsbegrip (5.4). Afgesloten wordt met een conclusie over het Bijbelse spreken over waarheid (5.5).

5.1 STAP 1 - LEXICALE ANALYSE

5.1.1 Inleiding

Hierna volgt een korte lexicale analyse van *’emet*. Daarbij wordt ingegaan op de etymologie, de relatie met woorden uit verwante talen en er wordt een inventarisatie van betekenisnuances van *’emet* gemaakt. Deze eerste stap dient een eerste kennismaking met het woord.

5.1.2 Etymologie en verwante talen

’Emet is afkomstig van de wortel אָמַן.¹³⁷ Deze wortel wordt niet met zekerheid gevonden in het Akkadisch, Ugaritisch, Phoenicisch of Oud Aramees, waardoor een linguïstische vergelijkende analyse van deze stam weinig aan etymologische verduidelijking oplevert.¹³⁸ Er zijn wel mogelijke verbanden met woorden uit omringende talen, maar die zijn onvoldoende zeker of geven geen verduidelijking over de betekenis van de Hebreeuwse wortel.¹³⁹ Mogelijke voorbeelden uit het Aramees wijzen op een betekenis in de richting van ‘vast, blijvend’ (“vast, zo lang als de hemel staat”) en betrouwbaarheid (“de charme van een man is zijn waarachtigheid” en “een betrouwbaar man”).¹⁴⁰ Echter zijn de Hebreeuwse voorbeelden van het gebruik van *’mn* vooralsnog de oudste.¹⁴¹ Het Syrisch en Arabisch, en mogelijk ook het Ethiopisch en Mandaisch, hebben vervolgens de *hifil* vorm van deze wortel overgenomen.¹⁴² Het is dan ook niet goed mogelijk om conclusies te trekken uit Aramese en Arabische talen over de oorspronkelijke betekenis van *’mn*, aangezien die voorbeelden van veel latere origine zijn.¹⁴³ Voor het bepalen van de betekenis van het woord ligt daarnaast een analyse van het gebruik ervan meer voor de hand dan een etymologische analyse.¹⁴⁴

¹³⁷ Jepsen, s.v. אָמַן, in: *Theological Dictionary of the Old Testament*, eds. G. Johannes Botterweck e.a. (Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing, 1977), 309-310.

¹³⁸ H. Wildberger, s.v. אָמַן, in: *Theological Lexicon of the Old Testament: Volume One*, eds. Ernst Jenni e.a. (Peabody: Hendrickson Publishers, 1997), I.1; Jepsen, *TDOT*, 292.

¹³⁹ Wildberger, *TLOT*, I.1.

¹⁴⁰ *Ibid.*

¹⁴¹ Jepsen, *TDOT*, 292.

¹⁴² *Ibid.*: Zie ook: Wildberger, *TLOT*, I.1.

¹⁴³ Jepsen, *TDOT*, 292-293.

¹⁴⁴ *Ibid.*, 293.

5.1.3 Betekenisaspecten

Op basis van verschillende toonaangevende woordenboeken en een semasiologisch onderzoek naar het woord *’ēmet* kunnen de volgende betekenisnuances worden onderscheiden:¹⁴⁵

- Waarheid;
- Betrouwbaarheid;
- Vastheid;
- Stabiliteit;
- Bestendigheid / duurzaamheid;
- Onveranderlijkheid;
- Trouw;
- Waar of waarlijk;
- Waarachtigheid (echtheid of oprechtheid); en
- Gerechtigheid.

Het valt op dat de verschillende bronnen niet eensgezind zijn in het opsommen van de betekenisnuances van *’ēmet*. Een aantal van de vertaalmogelijkheden wordt gedeeld (zoals waarheid, betrouwbaarheid, bestendigheid, trouw), maar er zijn ook betekenisnuances die slechts door een enkele bron genoemd worden (stabiliteit, gerechtigheid, onveranderlijkheid).

5.1.4 Genre

Als **Bijlage 7** gaat een overzicht van de concordanties van *’ēmet* met daarbij het genre genoteerd. *’Ĕmet* komt voor in alle genres Bijbelteksten.

¹⁴⁵ HALOT, s.v. *עֵמֶת*. Jan Christiaan Cornelis van Dorssen, *De derivata van de stam ‘mn in het Hebreeuwsch van het Oude Testament: een semasiologisch onderzoek* (Amsterdam: Drukkerij Holland, 1951), 44-76. Murre, *Lexicon*, s.v. *עֵמֶת*. Francis Brown e.a., *Brown-Driever-Briggs Hebrew and English Lexicon* (Peabody: Hendrickson Publishers, 1996), s.v. *עֵמֶת*.

4.3 STAP 2 - SEMANTISCH VELDANALYSE

5.2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk staat het semantisch veld van *’ěmet* centraal, meer specifiek de syntagmatische en paradigmatische relaties. Deze worden in kaart gebracht aan de hand van een handmatige analyse van een selectie aan vindplaatsen (5.2.2) en een machinale analyse van alle vindplaatsen van *’ěmet* (5.2.3). De bevindingen worden thematisch ingedeeld. Afgesloten wordt met een conclusie (5.2.4).

5.2.2 Handmatige semantisch veldanalyse *’ěmet*

De handmatige analyse betreft vindplaatsen die zich bevinden in de Torah, de Wijsheidsliteratuur en de narratieve gedeeltes van de Hebreeuwse Bijbel waarin het woord *’ěmet* drie of meer keer voorkomt.

Syntagmatische relaties

Hieronder worden de resulterende syntagmatische relaties weergegeven. De drempel is een frequentie van voorkomen van twee of hoger. Als **Bijlage 8** gaat een overzicht inclusief de vindplaatsen.

SYNTAGMATISCHE RELATIES (NAAMWOORDEN)					
Woord	Betekenis	Conjunctie	Status constructus	Andere sem. relatie	Totaal
<i>hesed</i> (חֶסֶד)	<i>toewijding</i>	9	-	5	14
<i>šālôm</i> (שָׁלוֹם)	<i>vrede</i>	2	-	-	2
<i>tāmîm</i> (תָּמִיִּם)	<i>volkomen</i>	2	-	-	2
<i>lěb(āb)</i> (לֵב/לֶבֶב)	<i>hart</i>	2	-	1	3
<i>dābār</i> (דָּבָר)	<i>woord, zaak</i>	-	3	4	7
<i>derek</i> (דֶּרֶךְ)	<i>weg</i>	-	1	1	2
<i>’ôb</i> (טוֹב)	<i>goed</i>	-	-	3	3
<i>šedāqâ</i> (צְדָקָה)	<i>gerechtigheid</i>	-	-	2	2
<i>mišpāt</i> (מִשְׁפָּט)	<i>oordeel</i>	-	-	2	2
<i>tôrâ</i> (תּוֹרָה)	<i>instructie</i>	-	-	2	2
<i>melek</i> (מֶלֶךְ)	<i>koning</i>	-	-	2	2
<i>’ôlām</i> (עוֹלָם)	<i>eeuwig</i>	-	-	2	2

SYNTAGMATISCHE RELATIES (WERKWOORDEN)					
Woord	Betekenis	'emet is subject	'emet is object	'emet is voorzetsel-voorwerp	Totaal
ʿāsā (עָשָׂה)	<i>maken, doen</i>	-	3	2	5
ʿāzab (עָזַב)	<i>verlaten</i>	-	2	-	2
hāyâ (הֵיחָה)	<i>geschieden</i>	-	2	-	2
hālak (הִלָּךְ)	<i>wandelen</i>	-	-	2	2

Paradigmatische relaties

In het onderzoeksgebied komende de volgende termen als antoniem voor van 'emet.

PARADIGMATISCHE RELATIES (ANTONIEMEN)		
Woord	Betekenis	Frequentie
šeqer (שָׁקַר)	<i>leugen</i>	2
rāšā' (רָשָׁע)	<i>slecht</i>	1
kāzāb (כָּזַב)	<i>leugen</i>	1
tā'â (תָּעָה)	<i>dwalen</i>	1
bāša' (בָּצַע)	<i>winst maken</i>	1
rāgal (רָגַל)	<i>lasteren</i>	1

Thematische analyse

- Het semantisch veld van 'emet bevat veel woorden die **relationeel** van aard zijn en zich in het **sociaal-politieke domein** bevinden. Dat is zichtbaar in de veel voorkomende woorden *hesed* en *šālôm*, maar ook in woorden als *ḥinun*¹⁴⁶ (barmhartig), *ḥinnun*¹⁴⁷ (genadig) en *kipper*¹⁴⁸ (vergeven (*pi'el*)). Het politieke aspect blijkt voorts ook uit de relatie van 'emet tot *melek*.
- Het semantisch veld van 'emet bevat veel woorden die hebben te maken met **communiceren**. Het woord *dābār* (woord) komt veelvuldig voor. Daarnaast komt 'emet in een status constructus voor met: *ed*¹⁴⁹ (getuige), *lip*¹⁵⁰ (lip) en *word*¹⁵¹ (woord). Ook staat 'emet in een semantische

¹⁴⁶ Ex. 34:7.

¹⁴⁷ Ibid.

¹⁴⁸ Ibid.

¹⁴⁹ Spr. 14:25.

¹⁵⁰ Spr. 12:19.

¹⁵¹ Spr. 22:21 (2x).

relatie tot woorden als דָּךְ (gehemelte). Daarnaast wordt wat gesproken (אָמַר),¹⁵² medegedeeld (דָּגַד)¹⁵³ of gehoord (שָׁמַע)¹⁵⁴ wordt op 'emet beoordeeld. Voorts wordt 'emet verkondigd (הִגִּיד),¹⁵⁵ geschreven (כָּתַב)¹⁵⁶ en bekend gemaakt (עִדָּה (*hifil*)).¹⁵⁷ Dit thema wordt ook zichtbaar in de antoniemen *šeqer*, *kāzāb* en *rāgal*.

- 'Emet heeft een relatie met **juridische** woorden, zoals *šedāqâ* en *mišpāt*, maar ook met מִצְוָה¹⁵⁸ (gebod) en het werkwoord שָׁפַט (oordelen)¹⁵⁹.
- 'Emet heeft een relatie met **existentieel-ethische** woorden. Zo komt 'emet voor in relatie tot *derek*, *lēb(āb)* en *ṭōb*. Maar ook het frequente gebruik van de werkwoorden 'āsâ en *hālak* sluiten hierbij aan. Bovendien is 'emet verbonden aan שָׁרָה¹⁶⁰ (oprecht), רָשָׁה¹⁶¹ (recht zijn) en יָרָה¹⁶² (leven). Dit thema wordt ook zichtbaar in de antoniemen *tā'â* en *rāšā'.*
- Een laatste thema is het domein van **volheid**. Dat zit in woorden als *šālôm*, *tāmîm*, 'ôlām en *ṭōb* die voorkomen in relatie tot 'emet. Maar ook woorden als עַד¹⁶³ (eeuwig) en כּוֹן¹⁶⁴ (vast staan) raken aan die volheid.

5.2.3 Machinale analyse van de collocaties van 'emet

Voor de machinale analyse is de Bijbelsoftware Logos gebruikt, via welke de Biblia Hebraica Stuttgartensia (BHS) doorzoekbaar is. De BHS is onderzocht op voorkomens in hetzelfde vers of in vijf woorden nabijheid van 'emet. De resultaten gaan als **Bijlage 9**.

Als we de woorden bekijken die in de nabijheid van 'emet voorkomen, zien we dat de handmatige analyse een *prima pars pro toto* is. De machinale inventarisatie heeft in aanvulling daarop aanvullende woorden opgeleverd die syntagmatisch verband houden met 'emet. Deze kunnen thematisch worden ingedeeld, grotendeels langs de lijnen van de handmatige analyse.

Thematische indeling

Het thematische domein met hoge MI-scores (de logaritmische schaal die de relatie tussen het aantal voorkomens en het verwachte aantal voorkomens weergeeft) en een hoge aantal voorkomens is het **relationele** of **sociaal-politieke** domein.

¹⁵² Deut. 13:15.

¹⁵³ Deut. 17:4.

¹⁵⁴ Ibid.

¹⁵⁵ Spr. 8:7.

¹⁵⁶ Spr. 3:3.

¹⁵⁷ Jes. 38:19.

¹⁵⁸ Ps. 119:160.

¹⁵⁹ Spr. 29:14.

¹⁶⁰ Pr. 12:10.

¹⁶¹ Ps. 119:142.

¹⁶² Ibid.

¹⁶³ Spr. 12:19.

¹⁶⁴ Deut. 13:15, 17:4; Spr. 12:19.

RELATIONEEL / SOCIAAL-POLITIEK						
Lemma	Vertaling	# voorkomens binnen 5 wrdn	MI-score	# voorkomens binnen vers	MI-score	
תָּקַד	toewijding	34	5,19	36	4,39	
נָצַר	bewaken, bewaren	4	4,09	4	3,20	
נָחָה	leiden	2	3,63	3	3,46	
שָׁלוֹם	vrede	8	3,15	10	2,59	
כִּסֵּא	troon	3	2,54	7	2,88	
אֲדוֹן	heer	4	1,66	6	1,36	
שָׁמַר	beschermen, bewaken	3	0,76	4	0,29	
עָבַד	dienen	2	0,75	4	0,99	
שָׂר	overste	1	-0,80	6	1,03	
אֲדֹנָי	mijn heer	0	NVT	4	0,38	

Een ander domein met hoge MI-scores en een hoog aantal voorkomens is het *juridische* domein:

JURIDISCH						
Lemma	Vertaling	# 5 wrdn	MI-score	# vers	MI-score	
צִדְקָה	recht	7	3,95	8	3,26	
עֵד	getuige	3	3,52	3	2,64	
צִדְקָה	gerechtigheid	6	3,33	8	2,86	
מִשְׁפָּט	oordeel	11	2,78	16	2,44	
שָׁפַט	oordelen	4	2,38	4	1,50	
תּוֹרָה	instructie	3	1,85	5	1,70	

Veel termen rondom *šmet* raken aan **communicatie**, letterlijk of metaforisch:

COMMUNICEREN						
Lemma	Vertaling	# 5 wrdn	MI-score	# vers	MI-score	
עֵד	getuige	3	3,52	3	2,64	
2 ידה	prijzen	2	2,12	5	2,69	
שָׁבַע	zweren	3	2,10	7	2,43	
דָּבַר	woord, zaak	19	1,80	32	1,67	
הִגִּיד	mededelen	4	1,51	8	1,63	
שָׁפָה	lip	2	1,46	3	1,28	
דָּבַר	spreken	9	1,06	13	0,71	
פֶּה	mond	3	0,67	3	-0,22	
קָרָא	roepen	4	0,53	7	0,45	
כָּתַב	schrijven	1	0,12	3	0,94	
זָכַר	herinneren	1	0,06	3	0,89	
שָׁקַר	leugen	0	NVT	3	1,92	

Dat geldt ook voor woorden met een **existentieel-ethische** betekenis:

EXISTENTIEEL-ETHISCH						
Lemma	Vertaling	# 5 wrdn	MI-score	# vers	MI-score	Subcategorie
לֵב	hart	6	2,65	6	1,77	Existentieel
חַי	leven	3	1,73	5	1,58	
עָשָׂה	doen, maken	20	1,00	30	0,71	
סוּר	verwijderen, afbuigen	2	0,70	3	0,53	
שׁוּב	terugkeren	6	0,61	9	0,31	
דָּרַךְ	weg	4	0,58	4	-0,30	
הִלַּךְ	wandelen	8	0,45	12	0,15	
אִין	niet-zijn, niets	4	0,42	6	0,12	
נֶפֶשׁ	ziel, leven	3	0,07	4	-0,40	
מָצָא	bereiken, vinden	1	-0,91	4	0,34	
תָּמִים	volkomen	4	3,53	4	2,65	Ethisch
טוֹבָה	goede daad	2	2,89	3	2,72	
יָטַב	goed doen	3	2,76	3	1,87	
תּוֹעֵבָה	gruwel	3	2,76	3	1,87	
יָשָׁר	oprecht	3	2,73	3	1,85	
טוֹב 1	goed	6	1,75	8	1,29	
רָע	kwaad	3	1,19	4	0,72	
עוֹן	misdaad	2	1,06	3	0,89	

Het aspect **volheid** is verder uitgebreid:

VOLHEID						
Lemma	Vertaling	# 5 wrdn	MI-score	# vers	MI-score	
עַד	eeuwig	4	4,34	4	3,46	
תָּמִים	volkomen	4	3,53	4	2,65	
שְׁלוֹם	vrede	8	3,15	10	2,59	
כּוֹן	vast staan	5	2,61	5	1,73	
עוֹלָם	eeuwig	8	2,27	8	1,38	
רַב	talrijk	5	1,59	7	1,19	
גָּדוֹל	groot	2	-0,12	8	1,12	

Er zijn twee nieuwe domeinen bijgekomen. Ten eerste een epistemologisch domein:

KENNIS						
Lemma	Vertaling	# 5 wrdn	MI-score	# vers	MI-score	
3 ירה	instrueren, leren		2	3,39	3	3,22
לבב	hart		6	2,65	6	1,77
חִכְמָה	wijsheid		2	1,70	4	1,94
דָּרַשׁ	zoeken, navragen		2	1,56	3	1,39
יָדַע	kennen		3	-0,26	7	0,08

En daarnaast een domein met woorden die direct verband houden met **God**:

GOD						
Lemma	Vertaling	# 5 wrdn	MI-score	# vers	MI-score	
שָׁבַע	zweren		3	2,10	7	2,43
שָׁמַיִם	hemel		3	0,91	6	1,03
אֱלֹהִים	God		18	0,87	21	0,21
2 הלל	prijzen		1	0,73	3	1,55
יְרוּשָׁלַם	Jeruzalem		3	0,30	4	-0,17
2 אל	God		1	0,04	3	0,87
יְהוָה	JHWH		24	-0,11	56	0,23
נָבִיא	profeet		1	-0,38	5	1,18
בָּרַךְ	zegenen		1	-0,44	3	0,39

En tot slot is er nog een categorie **overig**:

OVERIG						
Lemma	Vertaling	# 5 wrdn	MI-score	# vers	MI-score	
עָתָה	nu		4	1,28	9	1,57
יָרָא	vrezen		3	1,26	5	1,11
צָבָא	troepen		3	0,71	5	0,56
שָׁלַח	uitstrekken, zenden		5	0,64	9	0,60
2 אח	broer		3	0,33	6	0,45
1 שֵׁם	naam		4	0,29	9	0,57
הַר	berg		2	-0,21	4	0,04
יָרַד	af dalen		1	-0,65	3	0,18

5.2.4 Conclusie

In dit hoofdstuk is het semantisch veld van *’emet* in kaart gebracht. Uit de inventarisaties blijkt het woordveld rondom *’emet* bestaat uit woorden met een juridische, sociaal-politieke, ethische en existentiële kleur. Daarbij komt *’emet* voor nabij woorden over communiceren, kennis, volheid of met een betekenisrelatie tot God hebben. Deze bevindingen worden meegenomen in de synthese in 5.4.

4.3 STAP 3 - LITERAIRE ANALYSE

5.3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk staat het functioneren van *’emet* binnen de betreffende Bijbeltekst centraal. Het doel is om middels een narratief-kritische analyse te bepalen welke rol *’emet in het verhaal* speelt. De analyse beslaat de vindplaatsen in de Torah, de Wijsheidsliteratuur¹⁶⁵ en de narratieve gedeeltes van de TeNaCH waarin het woord *’emet* drie of meer keer voorkomt. De literaire analyse wordt voorafgegaan door een werkvertaling.

¹⁶⁵ Daaronder wordt hier begrepen: Spreuken, Prediker, Job en de Wijsheidspsalmen (1, 19 en 119).

5.3.2 Genesis 24 (27, 48, 49)

27 וַיֹּאמֶר
בְּרוּךְ יְהוָה אֱלֹהֵי אֲדֹנָי אַבְרָהָם
אֲשֶׁר לֹא־עָזַב חֶסְדּוֹ וְאַמְתּוֹ מִעַם אֲדֹנָי
אֲנֹכִי
בְּדֶרֶךְ נַחְנִי יְהוָה
בֵּית אַחֵי אֲדֹנָי:
(...)

48 וְאָקֵד וְאֶשְׁתַּחֲוֶה לַיהוָה
וְאֶבְרָךְ
אֶת־יְהוָה אֱלֹהֵי אֲדֹנָי אַבְרָהָם
אֲשֶׁר הִנְחֵנִי בְּדֶרֶךְ אֱמֶת
לְקַחַת אֶת־בֵּת־אַחֵי אֲדֹנָי לְבָנוֹ:

49 וְעַתָּה אִם־יִשְׁכַּם עֲשִׂים חֶסֶד וְאַמְתּוֹ אֶת־אֲדֹנָי הֲגִידוּ לִי
וְאִם־לֹא הֲגִידוּ לִי
וְאִפְנֶה עַל־יְמִין אוֹ עַל־שְׂמָאל:

24:27 En hij zei:

*Gezegend zij JHWH, God van mijn heer Abraham,
die niet nalaat zijn **betrouwbare** toewijding aan mijn heer.
Mij dan
heeft JHWH geleid op de weg,
naar het huis van de broers van mijn heer*

(...)

48 *En ik boog diep en knielde voor JHWH,
en ik zegende,
JHWH, God van mijn heer Abraham,
die mij heeft geleid op de weg van **waarheid**,
om de dochter van de broeder van mijn heer te nemen voor zijn zoon.*

49 *En nu, indien het aan jullie is om toewijding en **trouw** te doen aan mijn heer, meld dat aan
mij.
En indien niet, meld dat aan mij.
En ik zal mij wenden naar rechts of naar links.*

Analyse

Abraham is oud en er moet een vrouw voor Izaak worden gevonden. Deze moet gezocht worden in het vaderland en de familiekring van Abraham. De knecht is met deze queeste belast.

De perikoop bestaat uit vier scenes:¹⁶⁶

1. Abraham en zijn knecht (1-9)
2. Rebekka en de knecht bij de waterput (10-28)
3. Gebeurtenissen bij Rebekka thuis (29-61)
4. Izaäk, Rebekka en de knecht in Kanaän (62-67)

'*Ĕmet* komt in deze perikoop driemaal voor, uitgesproken door de knecht. Het is een motiefwoord in dit verhaal.¹⁶⁷ Als eerste wordt gesproken van de *hesed we'emet* van God (27). Vervolgens over de *derek 'emet* (48). En tot slot over de *hesed we'emet* die Laban en Bethuel kunnen doen aan Abraham (49). '*Ĕmet* verschijnt op drie verschillende manieren en zo wordt ons een meervoudig perspectief gegeven op het woord binnen eenzelfde context. '*Ĕmet* komt daarbij voor in relatie tot *hesed* en *derek*, welke beiden ook motiefwoorden zijn hier. *Hesed* komt vier keer¹⁶⁸ en *derek* zes keer voor.¹⁶⁹

Eerste keer 'emet

De eerste keer verschijnt '*emet* in conjunctie met *hesed*. De knecht roemt de *hesed we'emet* van God als duidelijk is geworden dat hij in Rebekka de vrouw voor Izaäk heeft gevonden. Het is de conclusie van de gebeurtenissen bij de waterput. Voor dat moment heeft *hesed* al twee keer geklonken. De knecht heeft twee keer gevraagd aan God om aan Abraham *hesed* te bewijzen: door het (vinden van een vrouw voor Izaäk) die dag te laten gebeuren (12) op de wijze waarop de knecht voorstelt dat hij het meisje zal vinden (14). En inderdaad, het gebeurt die dag en op de voorgestelde wijze (15-20). Uit navraag bij het meisje - Rebekka - blijkt dat zij bovendien van de juiste afstamming is (23-25). Het *hesed* dat tot dan toe nog als vraag 'in de lucht' hing, wordt nu met de goede afloop bevestigd en beklonken in de toevoeging van *we'emet*.¹⁷⁰ *Hesed we'emet* kan hier dan ook worden begrepen als een hendiadys, waarbij '*emet* het element van trouw of bestendigheid dat ook in *hesed* ligt, benadrukt.¹⁷¹ *Hesed we'emet* wordt dan vertaald als: betrouwbare toewijding. Als commentaar bij vers 49 (waar '*emet* ook samen met *hesed* verschijnt), zegt Ibn Ezra over de verhouding tussen *hesed* en '*emet* dat *hesed* een niet-verplichte handeling betreft en '*emet* de vervulling van de belofte om die handeling te doen.¹⁷² Het is een observatie die ook hier toepasselijk is, waar de vrijwillige betoning van *hesed* in de lucht hing en beklonken werd met een concluderend '*emet*.

Het betreft hier de *betrouwbare toewijding* van God aan Abraham. Eerder in dit verhaal (v7) heeft Abraham, voordat hij de knecht op pad stuurde, de belofte van God over het aan zijn nageslacht toekomende land in herinnering gebracht. *Dat* is de achtergrond waartegen deze

¹⁶⁶ Gordon Wenham, *Genesis 16-50*, Word Biblical Commentary 2 (Dallas: Word, 1994), 138.

¹⁶⁷ Ibid., 148.

¹⁶⁸ Gen. 24:12, 14, 27, 49.

¹⁶⁹ Gen. 24:21, 27, 40, 42, 48, 56.

¹⁷⁰ Wenham, *Genesis*, 145.

¹⁷¹ Van Dorssen, *Derivata*, 57.

¹⁷² A.J. Rosenberg, *Genesis, Volume II: Chayei Sarah, Toldeoth, Vayetze, Vayishlach* (New York: The Judaica Press, 1994), 289.

knecht een vrouw zoekt. De *ḥesed we'emet* vindt hier dus plaats in de relatie tussen God en Abraham, welke relatie in deze perikoop wordt getekend door de belofte van God aan Abraham ten aanzien van het beloofde land.¹⁷³ In het uitgesproken *ḥesed we'emet* wordt die relatie van God tot Abraham en de voortgaande vervulling van de belofte door de knecht bevestigd. Wenham ziet het vervullen van de belofte als het algehele, theologisch geïnformeerde doel van dit hoofdstuk 24: laten zien dat God zijn beloftes vervult.¹⁷⁴

De *ḥesed we'emet* wordt voorts geconcretiseerd in het vervolg en houdt in (27) dat God de knecht op de juiste weg (*derek*) heeft geleid (*nāḥâ*). Dat verband tussen *'emet* en *derek* komt hierna in vers 48 nog nadrukkelijker aan de orde.

Tweede keer 'emet

'Emet klinkt vervolgens nogmaals als de knecht verslag doet aan Laban - Rebekka's broer - over de gebeurtenissen bij de waterput. Zijn gehele getuigenis, alle gebeurtenissen, worden vervolgens gekenmerkt en samengepakt in de woorden *derek 'emet* (48), waarover JHWH hem geleid heeft. *'Emet* wordt zo (opnieuw) neergezet als een weg die kan worden gegaan, waarover een mens kan worden geleid (*nāḥâ*). Het is een weg die zich onderscheidt van wegen die niet *'emet* zijn: *'emet* duidt zo een overeenstemming aan met een bepaalde werkelijkheid.

Zoals gezegd is *derek* in deze perikoop met zes voorkomens een motiefwoord. Het betreft een *derek* die voorspoedig is gemaakt (*hiṣlāḥ*, 21), welk werkwoord in relatie tot *derek* nog eens drie keer wordt herhaald (verzen 40, 42, 56). De *derek 'emet* is hier een weg die voorspoedig is gemaakt, hetgeen afhankelijk is van God, die telkens als subject optreedt van *hiṣlāḥ*. *Hiṣlāḥ* en *'emet* vallen hier dus samen: *'emet* blijkt in het *hiṣlāḥ* van de weg die de knecht bewandeld (*ḥālak*, 42). Dit alles tegen de achtergrond en in vervulling van God's belofte aan Abraham.

Derde keer 'emet

De derde keer klinkt *'emet* direct na het verslag van de knecht aan Laban, waarin de gebeurtenissen door de knecht worden neergezet als een perfecte illustratie van de *ḥesed we'emet* van God.¹⁷⁵ Nu vraagt de knecht of Laban *op zijn beurt ḥesed we'emet* wil bewijzen aan Abraham, door Rebekka mee te geven. Het gaat hier om het doen (*āsâ*) van *ḥesed we'emet* door Laban. *'Emet* verschijnt hier in de relatie tussen Laban en Abraham en is iets wat opnieuw gedaan moet worden. Eerst heeft JHWH zijn *ḥesed we'emet* betoond aan Abraham, door zijn knecht *bederek 'emet* te leiden. En nu moet daaraan vervolg worden gegeven door Laban, door *ḥesed we'emet* te doen. De verschillende karakters geven zo door het verhaal heen *'emet* gestalte: steeds opnieuw moet blijken of het gebeuren en de karakters (op de weg van) *'emet* blijven.

Deze derde keer verschijnt *'emet* in de relatie tussen Laban en Abraham. Van Dorssen stelt dat *'emet* hier duidt op het nakomen van (trouw aan) de verwantschapsverplichtingen¹⁷⁶ Echter kan ook gezegd worden dat de knecht vraagt aan Laban om in zijn relatie tot Abraham de *ḥesed*

¹⁷³ Zie ook: Wenham, *Genesis*, 140.

¹⁷⁴ Ibid.

¹⁷⁵ Ibid., 148.

¹⁷⁶ Van Dorssen, *Derivata*, 66.

we'emet te spiegelen die God aan Abraham doet.¹⁷⁷ Immers is het hele gebeuren bij de waterput - dat als Goddelijke *hesed we'emet* is bestempeld (27) - een aanloop naar de vraag aan Laban om nu op zijn beurt *hesed we'emet* te betonen. Daar komt bij dat de knecht, door dit hele gebeuren bij de waterput te kenmerken als *derek 'emet*, nog extra druk uitoefent om diezelfde weg (van *hesed we'emet*) te gaan.¹⁷⁸ In dat licht stelt Wenham dan ook dat het hier niet om de familiale banden gaat, die invulling geven aan het *hesed we'emet*, maar om het instemmen met en invoegen in het Goddelijk handelen (in vervulling van de belofte van God aan Abraham).¹⁷⁹

Conclusie

'Emet is motiefwoord in dit verhaal. Emet is iets wat al gaandeweg gestalte krijgt in het handelen van God en van de mens. Dat 'emet vindt plaats in relaties: tussen mens en God en tussen mensen onderling. De achtergrond waartegen 'emet verschijnt is de belofte van God aan Abraham. Het aanwezig zijn van 'emet drukt zo overeenstemming uit tussen de werkelijkheid zoals die zich voordoet en de werkelijkheid van die belofte. Zo verschijnt 'emet hier als een verbondswoord.

¹⁷⁷ Wenham, *Genesis*, 148-149.

¹⁷⁸ Ibid.

¹⁷⁹ Ibid., 149.

5.3.3 Genesis 32:11

וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב
אֱלֹהֵי אָבִי אַבְרָהָם
וְאֱלֹהֵי אָבִי יִצְחָק
יְהוָה הָאֵלֹהִים
שׁוּב לְאַרְצְךָ וְלְמוֹלְדֹתֶךָ וְאִיטִיבָה עִמָּךְ:

קִטְנִיתִי מִכָּל הַחַסְדִּים וּמִכָּל הָאֱמֶת
אֲשֶׁר עָשִׂיתָ אֶת־עַבְדְּךָ
כִּי בְמַקְלִי
עָבַרְתִּי אֶת־הַיַּרְדֵּן הַזֶּה
וְעַתָּה הֵייתִי לְשָׁנִי מַחְנוֹת:

הַצִּילֵנִי נָא מִיַּד אָחִי מִיַּד עֵשָׂו
כִּי־יֵרָא אֲנֹכִי אֵתּוֹ
פָּרִיבֹא וְהִכֵּנִי
אִם עַל־בָּנָיִם:

וְאַתָּה אָמַרְתָּ
הֵיטֵב אִיטִיב עִמָּךְ
וְשָׁמַתִּי אֶת־זַרְעֲךָ כְּחֹל הַיָּם
אֲשֶׁר לֹא־יִסְפָּר מֵרֹב:

10 En Jacob zei:

God van mijn vader Abraham,

God van mijn vader Isaäk,

JHWH, die tegen mij heeft gezegd:

“Keer terug naar jouw land en naar jouw verwanten en ik zal goed doen aan jou.”,

11 *ik ben te klein voor al de blijken van goedertierenheid en voor al de **trouw**,
die u doet aan uw knecht.*

Want met mijn staf

ben ik de Jordaan hier overgestoken

en nu ben ik tot twee kampen geworden.

12 *Red mij toch uit de hand van mijn broer, uit de hand van Esau*

Want ik vrees hem

anders zal hij komen en mij verslaan

van moeder op zonen

13 *Want u hebt gezegd:*

“goed, goede dingen zal ik doen aan jou

en ik zal jouw nageslacht maken als het zand van de zee

dat niet kan worden geteld vanwege de veelheid”

Analyse

Dit betreft het verhaal over de ontmoeting tussen Jakob en Ezau.¹⁸⁰ Jakob heeft gehoord dat Ezau hem tegemoet komt met 400 man. Jakob bidt tot God de woorden van Gen. 32:10-13: een gebed om redding (*nāṣal*).

Het gebed heeft de structuur van aanroeping (10), belijdenis (11), smeekgebed (12) en herinnering (13).¹⁸¹ Jakob belijdt de *’ēmet* van God. *’Ĕmet* maakt deel uit van de veel voorkomende conjunctie met *ḥesed*, hoewel hier in een ongewone vorm: nergens anders komt deze meervoudsvorm voor. Die meervoudsvorm benadrukt hier de (onverdiende) voortdurende toewijding en trouw die Jakob heeft ontvangen.¹⁸² Wat die *ḥesed* en *’ēmet* concreet inhouden, wordt duidelijk in de rest van vers 11. Het leven van Jakob is vruchtbaar geweest: *alleen* is hij destijds de Jordaan overgestoken, maar nu is hij uitgegroeid tot een omvang van twee kampementen.

Het gebed opent met een verwijzing naar Jakob's voorvaders Abraham en Izaak en naar de belofte van God aan Jakob.¹⁸³ Het gebed besluit daar ook mee.¹⁸⁴ Daarbij klinkt ook de belofte mee die God aan Abraham heeft gedaan.¹⁸⁵ Zo is wat Jakob zegt in de verzen 11 en 12 ingesloten en bepaald door de beloftes van God. *’Ĕmet* is daardoor in deze passage direct verbonden aan - is de invulling en vervulling van - de beloftes van God. *’Ĕmet* verschijnt hier dan ook als relationeel begrip: het betreft een invulling van de relatie tussen God en Jakob, die bepaald wordt door de beloftes van God aan Jakob en Abraham. Die relatie is er één waarin Jakob als knecht (*’ēbed*) optreedt ten overstaan van God. Het is dus *’ēmet* die in *deze* relatie wordt betoond. *’Ĕmet* is iets wat wordt gedaan (*’āśâ*) en heeft het karakter van een handeling.

¹⁸⁰ Hendrik Jagersma, *Genesis 25:12-50:26*, Verklaring van de Hebreeuwse Bijbel (Baarn: Uitgeverij G.F. Callenbach, 1996), 103: de perikoop loopt van 32:2-14a.

¹⁸¹ *Ibid.*, 105-106.

¹⁸² Van Dorssen, *Derivata*, 57.

¹⁸³ Gen. 31:3 en 13.

¹⁸⁴ Gen. 28:13.

¹⁸⁵ Jagersma, *Genesis*, 106.

5.3.4 Genesis 42:16

שְׁלַחוּ מִכֶּם אֶחָד׃
וַיִּקַּח אֶת־אֶחֶיכֶם
וְאֶת־הָאֶסְרוֹ וַיִּבְחַנוּ דְבָרֵיכֶם
הָאֱמֶת אֲתָכֶם
וְאִם־לֹא
חֵי פְרָעָה
כִּי מְרַגְלִים אַתֶּם׃

*Zend één van jullie weg,
hij haalt jullie broer
en jullie blijven gevangen
en jullie woorden zullen getoetst worden:
is er **waarheid** bij jullie?
Indien niet,
bij het leven van Farao,
ja, verspieters zijn jullie.*

Analyse

We bevinden ons in het verhaal van Jozef. Jozef is inmiddels machtig in Egypte en de broers van Jozef reizen af naar Egypte om koren te kopen. Ze staan voor Jozef, die hen wel herkent, terwijl zij hem niet herkennen. Hij beschuldigt hen van spioneren.

’Ĕmet wordt hier in vers 16 tegenover de *pi’el ptc mv* van de stam רגל (*məraggəlîm*) geplaatst welk werkwoord kan worden vertaald als ‘te voet doorkruisen’,¹⁸⁶ oftewel: spioneren, maar wat in de *qal*-vorm de betekenis draagt van ‘lasteren’.¹⁸⁷ In vers 11 wordt datzelfde woord tegenover *kēnîm* (eerlijk, oprecht) geplaatst. *’Ĕmet* en *kēnîm* worden dus beiden als tegenovergesteld neergezet aan *məraggəlîm* en zijn in die zin aan elkaar verwant in betekenis.

Het is vervolgens die *kēnîm* die het onderwerp is van het gesprek tussen Jozef en zijn broers, die zich (vers 13) verdedigen door te stellen dat zij, zijnde dienaren (*’ăbādêkā*) van Jozef, allen zonen van één man zijn, dat de jongste nog bij hun vader is en dat een ander (Jozef) “niet is”. Jozef herhaalt de beschuldiging van spionage (14). Vervolgens klinkt twee keer het werkwoord ‘toetsen’, *bāchan*: één keer in relatie tot de broers (15) en één keer in relatie tot hun woorden (*divrēkhēm*) (16). De vraag van deze toets is of *’ĕmet* bij hen is (16). Het gaat - met andere woorden - in het verhaal om de *’ĕmet* van de broers en hun woorden. Dat blijkt ook nog eens in de volgende scene, in vers 20, als Jozef zegt: “En breng uw jongste broer naar mij toe; dan zullen uw woorden (*divrēkhēm*) bewaarheid (*veyē’āmnū*) worden”. ‘Bewaarheid’ komt hier van dezelfde stam als *’ĕmet* en grijpt zo terug op het gezegde in vers 16. Uiteindelijk blijkt *’ĕmet* in deze perikoop, die loopt van Gen. 32:1-38, een sleutelfunctie te vervullen: Het gehele gesprek tussen Jozef en zijn broers loopt uit op de vraag of *’ĕmet* met de broers en hun woorden is. De toekomst van de broers staat op het spel: als hun woorden *veyē’āmnū* zijn, zullen ze leven (*chāyâ*) en niet

¹⁸⁶ Jagersma, *Genesis*, 201.

¹⁸⁷ HALOT, s.v. רגל.

sterven (*mūt*); als *'ēmet* met hen is, zullen ze weer uit Egypte kunnen uitgaan (15: *yātsa*), weg uit de benauwdheid (21: *tsārāh*).

'Ĕmet is in deze perikoop zo een kwaliteit die zowel betrekking heeft op de broers als op hun woorden. Er wordt hier geduid op feitelijke waarheid, maar in het kader van het toetsen van de betrouwbaarheid hun persoon.¹⁸⁸ De aanwezigheid van *'ēmet* wordt hier in verband gebracht met leven (*chāyā*), met eerlijkheid (*kēnīm*) en uitgaan (*yātsa*). De afwezigheid van *'ēmet* wordt hier in verband gebracht met sterven (*mūt*), spionage/laster (*rāgal*) en gevangenschap. *'Ĕmet* wordt daarmee neergezet als een kwaliteit, die toekomstbepalend is. *'Ĕmet* heeft hier ook een relationeel aspect: het vindt plaats in de relatie tussen broers en Jozef, die hier optreden respectievelijk als dienaren (*'ebed*) en als heer (10: *'ādōnī*) en machthebber (6: *šallīt*).

¹⁸⁸ Zie ook: Van Dorssen, *Derivata*, 67.

5.3.5 Genesis 47:29

וַיִּקְרָבוּ יְמֵי יִשְׂרָאֵל
לְמוֹת
וַיִּקְרָא לְבָנָו לְיוֹסֵף
וַיֹּאמֶר לוֹ אִם־נָא מִצָּאתַי חֵן בְּעֵינֶיךָ
שִׁים־נָא יָדְךָ תַּחַת יַרְכְּי
וְעָשִׂיתָ עִמָּדִי חֶסֶד וְאֶמֶת
אֶל־נָא תִקְבְּרֵנִי בְּמִצְרָיִם:

*En de dagen van Israël naderden,
om te sterven.*

*En hij riep tot zijn zoon, tot Jozef,
en hij zei tot hem:*

*Indien ik toch toch genade vind in jouw ogen,
leg toch je hand onder mijn heup
en doe aan mij toewijding en **trouw**:*

begraaf mij toch niet in Egypte

Analyse

Jakob's levenseinde is nabij. *Ēmet* verschijnt hier in conjunctie met *ḥesed*. Het is Jakob die zich hier als de mindere ten opzichte van zijn zoon Jozef opstelt, wanneer hij hem om daden van *ḥesed we'ēmet* vraagt.¹⁸⁹ Hij smeekt.¹⁹⁰ Want hier klinkt drie keer het nadrukpartikel *nā* in de richting van Jozef. Jakob wil bij zijn voorvaderen begraven worden (30), in het graf van Abraham en Isaäk in Kanaän (Gen. 49:29-30). Dat is de concrete invulling van de gevraagde *ḥesed we'ēmet*. *Ēmet* verschijnt zo in de relatie tussen vader en zoon, wat het relationele aspect van *ēmet* benadrukt. Daarbij wordt *ḥesed we'ēmet* hier neergezet als een daad van genade (*ḥēn*): de genade (het beroep op genegenheid)¹⁹¹ gaat hier aan de *ḥesed we'ēmet* vooraf. *Hēn* geldt bovendien als verbondswoord,¹⁹² wat het relationele karakter nog eens benadrukt: hier gaat het echter om de bond van bloedverwantschap. Er wordt daarom ook wel gesproken van een *verplichting* tot *ḥesed we'ēmet*, in de zin van trouw aan de bloedverwantschap.¹⁹³ Zo is *ḥesed we'ēmet* hier een doen (*'āsâ*) dat uit genade of genegenheid voortkomt en binnen een relatie werkelijkheid moet worden.

¹⁸⁹ A. van Selms, *Genesis: deel II* (Nijkerk: Uitgeverij G.F. Callenbach, 1967), 265.

¹⁹⁰ Ibid.: zie de *Peshitta*, die hier 'en smeekt' invoegt.

¹⁹¹ Rudolf Boon, *Laat ons de woorden wagen, die voormaals zijn geschied...* (Amsterdam: PLS, 1978), 19.

¹⁹² Ibid., 20.

¹⁹³ Van Dorssen, *Derivata*, 66.

5.3.6 Exodus 18:21

וְאַתָּה תִּחְזֶה מִכָּל־הָעָם
אֲנָשֵׁי־חַיִל יִרְאִי אֱלֹהִים אֲנָשֵׁי אֱמֶת שְׂנֵאִי בָצַע
וְשִׁמְתָּ עֲלֵהֶם
שָׂרֵי אֲלָפִים שָׂרֵי מֵאוֹת
שָׂרֵי חֲמִשָּׁיִם וְשָׂרֵי עֶשְׂרֵת:

*En jij moet omzien onder heel het volk,
naar bekwame mannen, Godvrezend, mannen van **waarheid**, die winstbejag haten.*

*Jij moet aanstellen tegenover hen:
oversten van duizenden, oversten van honderden,
oversten van vijftigtallen, oversten van tientallen.*

Analyse

Israël is bevrijd uit Egypte en bevindt zich in de woestijn. De perikoop waar dit vers onderdeel van uitmaakt (Ex. 18:13-27) gaat over het leiderschap van Mozes. Jethro wijst Mozes erop dat hij niet alle taken als rechter alleen kan vervullen, maar dat hij hulp nodig heeft (17-18). Het gaat daarbij om het vellen van een oordeel (*šāpaʔ*), dat in deze perikoop vijf keer voorkomt.

Ĕmet staat hier in *status constructus* tot mannen (*ʾanšê*). *Ĕmet* wordt zo opgevoerd als een menselijke kwaliteit. Het is een kwaliteit van leiderschap (*śar*), een kwaliteit die specifiek vereist is in het kader van het vermogen tot oordelen. Ook speelt een relationeel aspect mee. Tegenover de overste (*śar*) staat de geringe (*dal*) of de dienaar (*ʿebed*): er is sprake van een machtsverhouding, een hiërarchische verhouding.¹⁹⁴ Om die relatie op een goede manier in te vullen, moet over bepaalde kwaliteiten worden beschikt: in dit geval gaat het onder andere om de kwaliteit van *ʿemet*. In de tegenstelling met winstbejag (*beša*), zou het hier gaan om *ʿemet* in de zin van betrouwbaarheid of eerlijkheid.¹⁹⁵ *Ĕmet* zou hier echter ook als ‘waarheid’ kunnen worden vertaald (‘mannen van waarheid’), nu de vraag naar (feitelijke) waarheid een belangrijke rol speelt in rechtspraak. Wat de verteller voorts op het oog heeft, is dat het volk in vrede (*šālôm*) zijn plaats vindt: daartoe leidt eerlijke rechtspraak.¹⁹⁶ Zo wordt *ʿemet* als voorwaardelijk voor *šālôm* neergezet.

¹⁹⁴ Murre, *Lexicon*, s.v. רַשָׁ, excurs 1.

¹⁹⁵ Van Dorssen, *Derivata*, 48. Zie ook: Claire Mathews McGinnis, *Reading Exodus: a literary and theological commentary* (Macon: Smeyth & Helwys Publishing, 2024), 133

¹⁹⁶ McGinnis, *Exodus*, 133.

5.3.7 Exodus 34:6

וַיַּעֲבֹר יְהוָה עַל-פְּנֵי
וַיִּקְרָא
יְהוָה יְהוָה
אֵל רַחוּם וְחַנּוּן
אָרוּךְ אַפַּיִם וְרַב-חַסֵּד וְאֱמֵת:

נֶצַח חַסֵּד לְאַלְפִים
נִשְׂא עֵוֹן וּפֹשַׁע וְחַטָּאָה
וְנִקְהָ לֹא יִנְקָה
פְּקֻדוֹת עֵוֹן אֲבוֹת
עַל-בְּנֵים וְעַל-בְּנֵי בְנֵים
עַל-שְׁלֹשִׁים וְעַל-רִבְעִים:

6 En JHWH ging voorbij voor zijn gezicht

En hij riep:

JHWH, JHWH,

God, barmhartig en genadig,

geduldig en rijk aan toewijding en **trouw**,

7 die toewijding bewaart voor duizenden,
die schuld en overtreding en zonde draagt,
maar die zeker niet ongestraft laat,
die de schuld van vaders vergeldt,
op zonen en op zonen van zonen,
op het derde en op het vierde.

Analyse

Deze scene (5-9) betreft de verschijning van God aan Mozes. Mozes heeft vlak daarvoor twee stenen tafelen uitgehouwen voor de tien geboden (Ex. 34:1-4). Het zijn het tweede stel stenen tafelen, nadat de eerste zijn gesneuveld vanwege het gouden kalf dat de Israëlieten in afwezigheid van Mozes hadden opgericht (Ex. 32). Na deze verschijning van God wordt het verbond (10: het woord *berît* valt hier voor het eerst in Exodus) tussen God en Israël hersteld (Ex. 34:10-28).

Deze scene vindt plaats ná de grote zonde (32:30-31: *ḥăṭā'â gedōlâ*) van het gouden kalf en vóór het herstel van het verbond. Die omliggende gebeurtenissen tekenen deze verzen. *Ēmet* is één van de dertien in Exodus 34:6-7 genoemde *middot*, kwaliteiten of wegen van God, hier door God zelf uitgeroepen.¹⁹⁷ *Ēmet* verschijnt - in de welbekende conjunctie met *ḥesed* - als opmaat naar en in het relatie tot het verbond (*berît*) van God met Israël. Ook gaat hier de genade (*ḥannûn*) aan de *ḥesed we'emet* vooraf: het is de genade die centraal staat in deze verzen en zo ook het *ḥesed*

¹⁹⁷ Murre, *Lexicon*, s.v. *chanoen*, excurs.

we'ēmet tekent.¹⁹⁸ Genade is een gunst van een hoger geplaatste naar een lager geplaatste, waarop geen aanspraak bestaat.¹⁹⁹ Ook hier betreft het een hiërarchische relatie.

Het spreken van God (over genade, toewijding, trouw en vergeving) kan hier worden gekenmerkt als een bevrijdend spreken, na de gebeurtenissen rondom het gouden kalf.²⁰⁰ De *hesed we'ēmet* worden hier verder ingevuld door wat volgt in vers 7²⁰¹ en komt tot uiting in de vergeving door God van schuld, overtreding en zonde (zie 32:30-31) en het bewaren van goedertierenheid aan duizenden, maar tegelijkertijd ook in de vergelding van die schuld. In de conjunctie met *hesed* wordt het bestendige aspect van de *hesed* benadrukt en de conjunctie kan hier eventueel vertaald worden als een hendiadys: 'trouwe toewijding'.²⁰² Dit alles in het kader van het gebeuren van het verbond. 'Ĕmet verschijnt zo als verbondswoord en heeft ook hier een relationeel karakter, namelijk als aspect van God zelf in de verbondsrelatie tussen God en het volk Israël.

¹⁹⁸ F.C. Fensham, *Exodus* (Nijkerk: Uitgeverij G.F. Callenbach, 1970), 229.

¹⁹⁹ B. van 't Veld, *Exodus, deel III*, Prediking van het Oude Testament (Utrecht: KokBoekencentrum Uitgevers, 2023), 192-193.

²⁰⁰ Hendrik Jagersma, *Exodus 2*, Verklaring van de Hebreeuwse Bijbel (Kampen: Uitgeverij Kok, 2002), 214.

²⁰¹ Van Dorssen, *Derivata*, 57.

²⁰² Van 't Veld, *Exodus*, 193.

5.3.8 Deuteronomium 13:15

וְדַרְשֵׁתָּ וְחִקְרְתָּ וְשָׁאַלְתָּ הֵיטֵב
וְהִנֵּה אִמֶּת נִכּוֹן הַדָּבָר
נַעֲשֶׂתָה הַתּוֹעֵבָה הַזֹּאת בְּקִרְבְּךָ:

*je moet het onderzoeken, speuren en navragen, heel goed,
en zie, **waarheid**, het woord staat vast,
deze gruwel is gedaan in uw midden
(...)*

Analyse

Dit vers is onderdeel van de bepalingen die Mozes proclameert aan het volk (Deut. 12:1 e.v.). Deze bepalingen zijn onderdeel van het verbond tussen God en Israël. In deze specifieke wetstekst gaat het om de situatie dat mensen worden verleid andere goden te dienen (13). Een gerucht met die strekking moet onderzocht worden op *’ěmet* (14) voordat tot een oordeel kan worden overgegaan. Het gaat hier om overtreding van het eerste gebod door een gehele stad: het verbod op het dienen van andere goden (13).

’Ĕmet vormt hier de inhoud van een toets. Wat getoetst wordt, is het gerucht, dat wat men heeft horen zeggen (*tišma’ (...) lē’mōr*). De *’ěmet* wordt getoetst, namelijk of de woorden vast staan (*nākôn ha’dābār*). *Nākôn* kan als synoniem van *’ěmet*, maar ook als nadere bepaling ervan worden begrepen (‘geconstateerde waarheid’).²⁰³ *’Ĕmet* kan hier overigens ook worden gelezen als eerste predikaat van *ha’dābār* met *nākôn* als tweede predikaat.²⁰⁴ Er worden voorts drie werkwoorden gebruikt - vormen van (onder)zoeken en vragen - om vast te stellen dat sprake is van *’ěmet*. Enerzijds geven die drie werkwoorden een nadruk mee waardoor het belang van de vraag naar *’ěmet* in casu benadrukt wordt.²⁰⁵ Er hangt ook nogal wat van af of de vernomen woorden *’ěmet* zijn of niet: het zijn twee compleet verschillende werkelijkheden die daaruit resulteren (15-18). Anderzijds geven de werkwoorden aan dat *’ěmet* iets is wat zich laat vinden en vaststellen en heeft zo een epistemologisch aspect.

’Ĕmet verschijnt hier als klassieke waarheidsopvatting: als overeenstemming tussen woorden en feiten. Tegelijkertijd is dat wel binnen een wetstekst. Het gaat hier over feiten met een ethisch-juridische dimensie. *’Ĕmet* is hier uiteindelijk *de grondslag van het oordeel*. Het gaat primair over de *betrouwbaarheid* van het gesprokene, een bestendigheid die door het gebruik van *nākôn* wordt bevestigd: kan er een oordelend handelen op gebouwd worden?

²⁰³ Van Dorssen, *Derivata*, 67-68.

²⁰⁴ Ibid.

²⁰⁵ Zie Murre, *Lexicon*, s.v. דָּרַשׁ, excurs 2.

5.3.9 Deuteronomium 17:4

וְהִגַּדְתָּ לְךָ וּשְׁמַעְתָּ
וְדַרְשְׁתָּ הַיָּטֵב
וְהִנֵּה אֱמֶת נִכּוֹן הַדָּבָר
נַעֲשֶׂתָה הַתּוֹעֵבָה הַזֹּאת בְּיִשְׂרָאֵל:

*en het wordt aan jou medegedeeld en je hoort het,
dan moet je het heel goed onderzoeken,
en zie, **waarheid**, het woord staat vast,
deze gruwel is gedaan in Israel
(...)*

Analyse

Zie de literaire analyse bij Deuteronomium 13:5. Dezelfde formule van וְהִנֵּה אֱמֶת נִכּוֹן הַדָּבָר wordt hier gebruikt, met dezelfde omringende woorden van horen (*šāma*), zeggen (*āmar*) en goed uitzoeken (*dāraštā hêtēb*). Ook hier gaat het om overtreding van het eerste gebod (3).

5.3.10 Deuteronomium 22:20

וְאִם־אֵמֶת הָיָה
הַדָּבָר הַזֶּה
לֹא־נִמְצְאוּ בְּתוּלִים לְנַעֲרָה:

*En indien het **waarheid** is,
dit woord,
zij ontdekken dat het meisje geen maagd was
(...)*

Analyse

Net als in de voorgaande passages uit Deuteronomium, gaat het hier om de toets met betrekking tot een woord (*dābār*) dat gesproken (*ʾāmar*) is. *Ēmet* verschijnt hier als de klassieke waarheidsopvatting, maar binnen het kader van een wetstekst. *Ēmet* is hier uiteindelijk de grondslag van het oordeel. Het gaat over de betrouwbaarheid van het gesprokene. Voorts is *ʾemet* hier iets wat zich laat 'ontdekken' of 'vinden' (*māṣā*).

5.3.11 Richteren 9 (15, 16 en 19)

15 וַיֹּאמֶר הָאֱטָד אֶל־הָעֵצִים

אִם בָּאֲמַת אֲתֶם

בְּאוֹ חֶסֶד בְּצִלִי

וְאִם־אֵין

תֵּצֵא אֶשׁ מִן־הָאֱטָד

וּתְאָכַל אֶת־אֲרָזֵי הַלְּבָנוֹן:

16 וְעֵתָה

אִם־בָּאֲמַת וּבְתַמִּים עֲשִׂיתֶם

וּתְמַלִּיכוּ אֶת־אֲבִימֶלֶךְ

וְאִם־טוֹבָה עֲשִׂיתֶם עִם־יִרְבֹּעֵל וְעִם־בֵּיתוֹ

וְאִם־כְּגִמּוֹל יִדְיוּ עֲשִׂיתֶם לוֹ:

19 (...)

וְאִם־בָּאֲמַת וּבְתַמִּים עֲשִׂיתֶם עִם־יִרְבֹּעֵל וְעִם־בֵּיתוֹ הַיּוֹם הַזֶּה

שְׂמַחוּ בְּאֲבִימֶלֶךְ

וַיִּשְׂמַח גַּם־הוּא בְּכֶם:

20 וְאִם־אֵין

תֵּצֵא אֶשׁ מֵאֲבִימֶלֶךְ

וּתְאָכַל אֶת־בַּעַלֵי שְׂכָם וְאֶת־בֵּית מְלוֹא

וּתֵצֵא אֶשׁ מִבַּעַלֵי שְׂכָם וּמִבֵּית מְלוֹא

וּתְאָכַל אֶת־אֲבִימֶלֶךְ:

En de doornstruik zei tegen de bomen:

*indien jullie in **waarheid***

mij zalven tot koning over jullie:

kom, schuil in mijn schaduw.

En indien niet,

vuur zal uitgaan vanuit de doornstruik

en zal de ceders van Libanon verteren.

En nu,

*Indien jullie in **waarheid** en in volkomenheid hebben gehandeld*

en jullie Abimelek koning hebben gemaakt,

indien jullie het goede hebben gedaan met Jerubbaäl en met zijn huis,

indien jullie tot hem hebben gedaan overeenkomstig de verdienste van zijn handen

(...)

*Indien jullie in **waarheid** en in volkomenheid hebben gehandeld met Jerubbaäl en met zijn huis op deze dag,*

verheug jullie in Abimelek

en hij zal zich ook verheugen in jullie.

En indien niet,

vuur zal uitgaan vanuit Abimelek

en de Baäls van Sichem en Beth-Millo zullen worden verteerd,

en er zal vuur uitgaan vanuit de Baäls van Sichem en vanuit Beth-Millo

en zij zal Abimelek verteren.

Inleiding

We bevinden ons in het verhaal over koning Abimelek. De richter Gideon - gezonden door God - heeft Israël in het voorafgaande bevrijd van de onderdrukking door Midian. Gideon heeft zeventig zonen en bij zijn bijvrouw krijgt hij nog een zoon: Abimelek (Ri. 8:30-31). Na Gideon's dood vervalt Israël in het dienen van Baäls en vergeet het bevrijdende werk van God, wat hij middels Gideon ten uitvoer heeft gelegd (8:33-35). Abimelek gaat naar zijn moeder's familie in Sichem en bepleit dat niet de zeventig zonen, maar *hij* heerser zou moeten zijn (9:1-2). Zij stemmen in en geven hem geld voor huurlingen (9:3-4). Hij doodt zijn broers, maar één weet te ontkomen: Jotham (9:5). Abimelek wordt vervolgens koning gemaakt (9:6). De onderhavige perikoop betreft de toespraak van Jotham naar aanleiding van deze gebeurtenissen.

De toespraak van Jotham bestaat uit een fabel (8-15) en een uitleg daarvan (16-20). Na de toespraak vlucht Jotham. Er komt onvrede tussen Abimelek en de burgers van Sichem. Abimelek verwoest Sichem en doodt alle inwoners. Bij een daaropvolgende slag wordt Abimelek gedood.

Analyse

Driemaal klinkt *’emet* in deze perikoop in het licht van de aanklacht van Jotham jegens Sichem. Het gebruik van retorische instrumenten - zoals de aanspraak *šim ū* (7) en het betrekken van God - suggereert een juridische setting.²⁰⁶ De vloek in vers 20, die de rede van Jotham afsluit, heeft het karakter van een oordeel.²⁰⁷ De aanklacht ziet op de moord op de zeventig zonen van Gideon en de zalving van Abimelek tot koning. De (retorische) kernvraag is of deze gebeurtenissen *be’emet* hebben plaatsgevonden.

Aan het eind van hoofdstuk 8 klonk als afsluiting bij het verhaal van Gideon en bij wijze van opmaat naar het verhaal over Abimelek en Jotham:

- | | |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 34 En zij gedachten niet, de zonen van Israël,
JHWH, God,
die hen gered had uit de handen van al hun vijanden van
rondom | וְלֹא זָכְרוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל
אֶת־יְהוָה אֱלֹהֵיהֶם
הַמַּצִּיל אוֹתָם מִיַּד כָּל־אִיְבֵיהֶם מִסָּבִיב: |
| 35 En zij deden geen toewijding,
aan het huis van Jerubbaäl, Gideon,
overeenkomstig al het goede,
dat hij aan Israël gedaan had. | וְלֹא־עָשׂוּ חֶסֶד
עִם־בֵּית יִרְבֵּעַל גַּדְעוֹן
כְּכֹל־הַטּוֹבָה
אֲשֶׁר עָשָׂה עִם־יִשְׂרָאֵל: |

Wat volgt in Richteren 9 is geen betoon van *hesed*, noch - zo blijkt uit de perikoop - *’emet*. Hoewel niet in conjunctie, valt *’emet* in dit verhaal dus wel feitelijk samen met *hesed*: beiden zijn afwezig. In twee van de drie verzen waarin *’emet* wordt gehanteerd (16 en 19), komt *’emet* voor in conjunctie met *tāmim*: een woord dat een ethisch karakter heeft en volkomenheid uitdrukt (in de zin van onberispelijkheid).

²⁰⁶ Richard D. Nelson, *Judges: A Critical & Rhetorical Commentary* (London: Bloomsbury Publishing PLC, 2017), 182.

²⁰⁷ Barry G. Webb, *The Book of Judges*, The New International Commentary on the Old Testament (Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing, 2012), 274.

Het gaat hier om bepaalde daden die op hun *ěmet* worden beoordeeld. Ook hier is *ěmet* iets wat tot uitdrukking komt in het handelen, zo blijkt uit het gebruikte werkwoord ‘*āsā*. Daarbij wordt *řobā* (16) als synoniem gebruikt van *ěmet*. Voorts wordt *ěmet* ook in verband gebracht met het werkwoord verheugen (*śāmaḥ*, 19): als iets in *ěmet* is gedaan, dan is er reden voor vreugde (hoewel hier sarcastisch²⁰⁸).

Ěmet fungeert in deze tekst als een grondend en toekomstbepalend principe. Als Abimelek *beěmet* koning is gemaakt, dan volgt een (vreugdevolle) toekomst voor koning en volk (19). Zo niet, dan wacht wederzijdse vernietiging. Zo komt hier tot uitdrukking dat wat in *ěmet* is gegrond, bestendig is en toekomst heeft. *Ěmet* verwijst hier naar een bepaalde werkelijkheid waarmee handelingen in overeenstemming kunnen zijn of niet. En of die overeenstemming er is, is toekomstbepalend.

Maar welke inhoud heeft *ěmet* precies; wat maakt bepaalde handelingen *beěmet* of niet? Uit vers 19 blijkt dat de kern ligt in de vraag hoe de daden van de bewoners van Sichem en Abimelek zich verhouden tot hun relatie met Jerubbaäl (Gideon) en zijn huis. Dat die daden geen betoning van *hesed* inhielden, bleek al uit Ri. 8:35. Dat wordt verder uitgewerkt in de verzen 9:17-18, die teruggrijpen op de 8:34-35,²⁰⁹ waar wordt gezegd:

- | | | |
|----|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 17 | Dat mijn vader heeft gevochten voor jullie,
en zijn ziel heeft gewaagd vanuit een tegenover,
en jullie heeft gered uit de hand van Midian. | אֲשֶׁר־נִלְחַם אָבִי עֲלֵיכֶם
וַיִּשְׁלַח אֶת־נַפְשׁוֹ מִן־גֹּד
וַיַּצֵּל אֶתְכֶם מִיַּד מִדְיָן: |
| 18 | En jullie staan op tegen het huis van mijn vader die
dag (...) | וְאַתֶּם קַמְתֶּם עַל־בַּיִת אָבִי הַיּוֹם
(...) |

Hier klinkt de aanklacht van Jotham, waarin hij aangeeft waarom hier geen sprake is van *hesed*, noch *ěmet*, noch *tāmîm*. De bewoners van Sichem zijn niet trouw gebleven Jerubbaäl (en God), hun redder (*nāṣal*), maar tegen hem opgestaan: dat is waar de toets van *ěmet* in de verzen 16 en 19 op ziet.²¹⁰ Door de conjunctie met de moreel-ethische term *tāmîm*, verkrijgt *ěmet* hier het karakter van een verbondsterm: die *ěmet* mocht namelijk op basis van de daden van God middels Gideon wel degelijk verwacht worden.²¹¹ Webb duidt deze fabel dan ook als een verbondsrechtszaak waarbij een verplichting tot trouw of loyaliteit wordt verondersteld.²¹² Hij stelt dat de woorden *ěmet*, *řobā* en *tāmîm* verbondstermen zijn die duiden op de verbondsrelatie tussen God en mens, welke associatie wordt versterkt door de literaire verbinding tussen 9:17-18 en 8:34-35.²¹³ Aan die verbondsrelatie is door de inwoners van Sichem niet beantwoord.

²⁰⁸ Nelson, *Judges*, 185.

²⁰⁹ Webb, *Judges*, 277.

²¹⁰ Nelson, *Judges*, 184.

²¹¹ Ibid.

²¹² Webb, *Judges*, 274.

²¹³ Ibid., 277.

Tot slot blijkt *'ēmet* ook een kwalificerende term voor het beoordelen van koningschap te zijn. Alleen een koning die *be'ēmet* tot koning is gemaakt, is een koning wiens koningschap stand houdt en met vreugde gepaard gaat.

Conclusie

De setting van deze perikoop is juridisch-ethisch van aard, het betreft een aanklacht. De aanklacht is dat de inwoners van Sichem niet *be'ēmet* gehandeld hebben. *'Ĕmet* verwijst hier naar een werkelijkheid waaraan het handelen wordt getoetst, welke een verbondskarakter heeft. Dat houdt concreet in dat de inwoners van Sichem niet hebben gehandeld zoals van hen verwacht had mogen worden met het oog op hun relatie tot Gideon en God. Zij zijn hun redder niet trouw gebleven. *'Ĕmet* wordt hier in verband gebracht met de - voor zowel Richteren als de Hebreeuwse Bijbel in het algemeen - kenmerkende dynamiek van bevrijding en opstandigheid. *'Ĕmet* verschijnt hier als relationeel woord: het zijn intersubjectieve handelingen die *be'ēmet* kunnen zijn of niet.

Uiteindelijk is het van beslissend belang of het handelen *be'ēmet* heeft plaatsgevonden: alleen van datgene wat *be'ēmet* plaatsvindt kan vreugde en bestendigheid verwacht worden; al het andere vergaat. Dat raakt uiteindelijk ook het koningschap, dat - wil het standhouden - gefundeerd moet zijn *be'ēmet*. *'Ĕmet* geldt zo als grondend en toekomstbepalend principe.

5.3.12 Psalmen 19:10

יְרֵאת יְהוָה טְהוֹרָה׃
עוֹמֶדֶת לְעֶד
מִשְׁפָּטֵי יְהוָה אֱמֶת
צְדָקוֹ יִחְדָּו׃

*De vrees voor JHWH is zuiver
zij houdt stand voor eeuwig
De oordelen van JHWH zijn **waarheid**
zijn met elkaar gerechtigheid*

Analyse

Psalm 19 bestaat uit twee cantos (1-7 en 8-15), waarbij vers 10 onderdeel uitmaakt van de tweede canto.²¹⁴ Vers 10 wordt voorts verbonden met vers 8 door het gebruik van het participium van 'mn. Vers 10 vormt een strofe samen met vers 11.²¹⁵ De tweede canto beschrijft de perfectie van de Torah.²¹⁶ Als we kijken naar de inhoud, dan zien we dat de oordelen van God (*mišpāṭ*) worden gekenschetst als *ḥemet*. In de daarop volgende regel worden zij ook 'rechtvaardig' (*šedeq*) genoemd, 'begerenswaardiger dan goud', 'zoeter dan honing'. Zo vallen *ḥemet* en *šedeq* samen in vers 10.

²¹⁴ P. van der Lugt, *Cantos and Strophes in Biblical Hebrew Poetry: with special reference to the First Book of the Psalter* (Boston: Brill, 2006), 223.

²¹⁵ Ibid., 224.

²¹⁶ Ibid.

5.3.13 Psalmen 119 (43, 142, 151, 160)

Achtergrond

Over Psalm 119 kunnen voorafgaan een aantal punten worden opgemerkt. Psalm 119 legt inhoudelijk nadruk op het resultaat en de vorm van het spreken.²¹⁷ Zo komen woorden als onderwijzing (*tôrâ*, 25x), woord (*dābār*, 24x), getuigenis (*edut*, 23x), oordeel (*mišpāt*, 23x), gebod (*mišwâ*, 22x), verordening (*hōq*, 21x), regel (*piqqûd*, 21x) en spreken (*dābar*, 19x) veel voor.²¹⁸ Bovendien komt in 90% van de verzen zowel de dichter als God voor, hetgeen laat zien dat de relatie tussen de dichter en God centraal staat in deze psalm.²¹⁹ Dat 'ēmet regelmatig verschijnt in Psalm 119, geeft al een juridische kleur aan het woord.

Vers 43

וְאַל־תִּצָּל מִפִּי דְבַר־אֱמֶת עַד־מָאֵד
כִּי לְמִשְׁפָּטֶיךָ יִחְלָתִי׃

*En neem niet al te zeer weg uit mijn mond, een woord van waarheid
want op uw oordeel wacht ik*

Analyse

Vers 43 en 41 staan parallel. Dat wordt versterkt door de combinatie van *hesed* en 'ēmet die daardoor ontstaat.²²⁰ Beide verzen houden een gebed om Goddelijke genade in.²²¹ De verhouding met vers 42 maakt duidelijk dat het *devar* 'ēmet van de mens gegrond is in het woord van God. 'Ĕmet verschijnt hier als iets wat gegeven en ook weer weggenomen kan worden. Voorts is er ook een semantisch verband met oordeel (*mišpāt*).

Vers 142

צְדָקָתְךָ צְדָקָה לְעוֹלָם
וְתוֹרָתְךָ אֱמֶת׃

*Uw gerechtigheid is gerechtigheid voor eeuwig
En uw onderricht is waarheid*

Analyse

Vers 142 is onderdeel van de canto die de vv. 137-144 bestrijkt en staat in een lineaire relatie tot vers 138.²²² Daarmee verschijnt het 'ēmûnâ van vers 138 als parallel aan 'ēmet. Het woord dat deze canto bepaald is rechtvaardigheid (*šedeq*), waarvan de stam 4 keer voorkomt. Deze canto staat voorts vol van termen met een juridisch-ethische connotatie, zoals 'recht zijn' (*yāšār*), oordeel (*mišpāt*), getuigenis (*ēdût*). In vers 142 verschijnt 'ēmet als een kwaliteit van *tôrâ*. 'Ĕmet

²¹⁷ J.M. Brinkman, *Psalmen IV: een praktische bijbelverklaring* (Kampen: Uitgeverij Kok, 1984), 69-70.

²¹⁸ Ibid.

²¹⁹ Ibid.

²²⁰ P. van der Lugt, *Cantos and Strophes in Biblical Hebrew Poetry III* (Leiden: Brill, 2004), 306.

²²¹ Ibid.

²²² Ibid., 319.

staat hier bovendien parallel aan eeuwig (*’ôlām*). *’Ĕmet* wordt in het geheel van de canto tegenover woorden als benauwd (*šar*, 143), benauwer (*šārāy*, 139) en bedrukt (*māšôq*, 143) geplaatst. De canto loopt uit op het woord ‘leven’ (*chāyâ*). De dichter beschrijft zichzelf in deze canto voorts als knecht (*’ebed*, 140) en typeert zo de relatie tussen hem en God waarin *’ĕmet* verschijnt.

Vers 151

קְרֹב אֶתָּהּ יְהוָה 151
 וְכָל־מִצְוֹתֶיךָ אֱמֹת:
 152 קִדְּם יִדְעֵתִי מֵעַד־תֵּיךָ
 כִּי לְעוֹלָם יִסְדָּתָם:

*Nabij bent u, JHWH
 en al uw geboden zijn waarheid.*

*Van oudsher ken ik uw getuigenissen,
 want voor eeuwig heeft u ze gegrondvest.*

Analyse

Vers 151 is onderdeel van de canto die de vv. 145-152 bestrijkt. Vers 151 is onderdeel van de afsluitende strofe die God en zijn bepalingen prijst.²²³ Door de combinatie van *’ĕmet* (151) en *ḥesed* (149) wordt de strofische structuur van de canto versterkt.²²⁴ *’Ĕmet* verschijnt hier dus schijnbaar zelfstandig, maar de veelvoorkomend conjunctie met *ḥesed* wordt hier wel benut ten behoeve van de structuur van de canto. Het laat zien hoezeer *ḥesed* met *’ĕmet* wordt geassocieerd.

Brinkman wijst er op dat er een spel gaande is in de verzen 151-152, waarbij ‘van oudsher’ (*qedem*) het verleden, ‘nabij’ (*qārôb*) het heden en *’ĕmet* de toekomst aanduidt.²²⁵ Dat alles wordt vervolgens omvat met het in de laatste regel van vers 152 gebruikte ‘eeuwig’ (*’ôlām*).²²⁶ *’Ĕmet* wordt zo gebruikt als een term die toekomstgericht is. In het specifieke vers 151, verschijnt *’ĕmet* voorts als een kwaliteit van de geboden (*mišwôt*) van God.

²²³ Ibid., 321.

²²⁴ Ibid.

²²⁵ Brinkman, *Psalmen IV*, 78.

²²⁶ Ibid.

Vers 160

159 רָאָה כִּי־פָקֹדֶיךָ אֶהְבֵּתִי

יְהוָה כְּחֶסֶדְךָ חֲנִינִי:

160 רֵאש־דְּבָרְךָ אֱמֶת

וּלְעוֹלָם כָּל־מִשְׁפָּט צְדָקָה:

Zie, ja uw bevelen heb ik lief

JHWH, maak mij levend overeenkomstig uw goedertierenheid

Het begin van uw woord is waarheid

En al uw rechtvaardige oordelen zijn voor eeuwig

Analyse

Vers 160 is onderdeel van de canto die de vv. 153-160 beslaat. In deze canto zingt de psalmist vanuit een benauwde situatie. Hij vraagt God om redding (*ḥālaš*) in vijf imperatieven. Daarbij staat leven (*chāyâ*: 154, 156, 159) centraal. Het leven vloeit voort uit (het vertrouwen op) de bepalingen (*mišwâ*) van God en zijn goedertierenheid (*ḥesed*). Vers 160 is de conclusie van de canto, waarin de psalmist het woord (*dābār*) en de oordelen (*mišpāt*) van God prijst.

Het 'begin' (*rōš*) kan hier ook worden vertaald als 'belangrijkste'.²²⁷ *Ĕmet* geeft hier in ieder geval een kwaliteit aan van het *dābār* van God en benoemd dat dus zelfs als primaire of belangrijkste kwaliteit. Ook valt op dat *ĕmet* hier in de nabijheid van 'eeuwig' (*ôlām*) verschijnt.

²²⁷ Ibid.

5.3.14 Spreuken 3:3

חֶסֶד וְאֱמֶת³
אֶל־עֵצְבֶךָ
קִשְׁרָם עַל־גְּרוֹתֶיךָ
כְּתָבָם
עַל־לִוּחַ לִבֶּךָ:
וּמִצָּא־חֵן וְשָׂכַל־טוֹב⁴
בְּעֵינֵי אֱלֹהִים וְאָדָם:

*Toewijding en **trouw**,
laat ze je niet verlaten.
Bind ze om je nek.
Schrijf ze,
op de tafel van je hart.*

*En vind genade en goed inzicht
in de ogen van God en de mens*

Analyse

De verzen 3 en 4 moeten in samenhang worden gelezen, waarbij vers 3 de voorwaarde vormt en vers 4 de belofte.²²⁸ *Ēmet* verschijnt hier in conjunctie met *hesed*. Waltke stelt dat *hesed* inhoudt dat iemand een ander, die voor zijn bevrijding van diegene afhankelijk is, uit vrije wil bevrijdt uit zijn nood op grond van liefde, vriendelijkheid, genade, loyaliteit, etc.²²⁹ Omdat *hesed* een handeling uit vrije wil is, die ook niet gedaan kan worden, expliciteert de conjunctie met *ĕmet* dat sprake is van een betrouwbare of doorgaande uitoefening van *hesed*.²³⁰ Dat betekent overigens niet dat *hesed weĕmet* hier als een hendiadys moet worden gelezen, nu beide termen te onderscheiden deugden inhouden en ook een zelfstandige betekenis (kunnen) hebben.²³¹

Hesed en *ĕmet* gelden in hun samenhang met Sprk. 3:1 als metoniemen van het aldaar genoemde onderricht (*tôrâ*) en geboden (*mišwâ*).²³² De impliciet verwijzing van het 'binden' en 'schrijven' naar Deut. 6:8-9 bevestigt die interpretatie.²³³ *Ēmet* valt dus hier (tot op zeker hoogte) samen met die termen en suggereert - qua betekenis - overeenstemming daarmee.

²²⁸ Bruce K. Waltke, *The Book of Proverbs, chapters 1-15*, The New International Commentary on the Old Testament (Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing, 2004), 229.

²²⁹ Ibid., 100.

²³⁰ Ibid. Zie ook hiervoor onder 5.3.2.

²³¹ Ibid., 241. Zie anders maar zonder toelichting: Bernd U. Schipper, *Proverbs 1-15: A Commentary on the Book of Proverbs 1:1-15:33* (Minneapolis: Fortress Press, 2019), 129.

²³² Waltke, *Proverbs 1-15*, 241.

²³³ Zie overeenkomstig concluderend: Schipper, *Proverbs*, 129.

De beeldspraak die in 3:3c *hesed we'emet* voorstelt als een ketting om de nek, impliceert onder andere bescherming en leiding.²³⁴ *'Emet* verschijnt voorts als een gelegenheid van het hart (*leb*), de plek waar het inzicht, het verstand zetelt.²³⁵ In vers 4 wordt het verband met inzicht (*šel-tôb*) expliciet gemaakt. Daarnaast wordt *'emet* in verband gebracht met genade (*hen*).

²³⁴ Waltke, *Proverbs 1-15*, 142.

²³⁵ L.A. Snijders, *Spreuken: een praktische bijbelvarklaring* (Kampen: Uitgeversmaatschappij J.H. Kok, 1984), 16.

5.3.15 Spreuken 8:7

שָׁמְעוּ כִּי־נִגְיָדִים אֲדַבֵּר ⁶
וּמִפֶּתַח שִׁפְתַי מִישָׁרִים:

כִּי־אֵמֶת יִהְיֶה חֶכְי ⁷
וְתוֹעֵבַת שִׁפְתַי רָשָׁע:

*Luister, want vorstelijk zal ik spreken,
en de opening van mijn lippen wat oprecht is.*

*Want **waarheid** prevelt mijn gehemelte,
en slechtheid is een gruwel voor mijn lippen.*

Analyse

'*Ĕmet* wordt hier als kwaliteit van (de personificatie van) wijsheid neergezet. Het spreken van Wijsheid (aangeduid met 'lippen' en 'gehemelte') kan kwalificeren als '*ĕmet*, waarbij slechtheid (*reša*) verschijnt als antoniem. '*Ĕmet* is hier verbonden aan leiderschap (*nəgîd*), nu '*ĕmet* prevelen wordt aangeduid als *vorstelijk* spreken (*dābar*). Voorts wordt '*ĕmet*, als kwaliteit van Wijsheid, hier neergezet als Goddelijk.²³⁶ De conclusie waar dit gedeelte van Spreuken op uitloopt, wordt gevonden in vv. 32-36.²³⁷ Daar blijkt dat de wijsheid uitloopt op het leven (*chāyâ*), en afkeer van wijsheid op de dood (*mût*).

²³⁶ Schipper, *Proverbs*, 298.

²³⁷ Waltke, *Proverbs 1-15*, 393 en 423 e.v.

5.3.16 Spreuken 11:18

רָשָׁע 18
עָשָׂה פְּעֻלַּת־שָׁקֶר
וְזָרַע צְדָקָה
שָׂכַר אֱמֶת:
כִּי־צְדָקָה לְחַיִּים 19
וּמְרֹדֶף רָעָה לְמוֹתוֹ:

*De slechte,
die maakt een opbrengst van leugen,
maar die gerechtigheid zaait,
loon van **waarheid**.*

*Jazeker: gerechtigheid is ten leven
Maar wie kwaad najagen zijn ten de dood*

Analyse

De verzen 18 en 19 zijn aan elkaar verbonden, middels het eerste woord van v. 19 en het voorkomen van gerechtigheid (*ṣədāqâ*) in beide verzen.²³⁸ *’Ĕmet* wordt hier nauw verbonden aan gerechtigheid (*ṣədāqâ*): er wordt gesuggereerd dat *’ĕmet* eruit voortkomt. *’Ĕmet* wordt voorts tegenover leugen (*šeqer*) geplaatst en indirect tegenover de slechte (*rāšā*). Via de koppeling met vers 19, wordt duidelijk dat *’ĕmet* (met gerechtigheid) tot leven (*chāyâ*) leidt, wat tegenover kwaad (*rā’â*) en dood (*mût*) wordt gesteld.

²³⁸ Schipper, *Proverbs*, 404-405; Waltke, *Proverbs 1-15*, 501-502.

5.3.17 Spreuken 12:19

שִׁפְת־אֱמֶת תִּכּוֹן לְעַד
וְעַד־אֲרָגִיעָה
לְשׁוֹן שָׁקֵר:

Een lip van **waarheid** zal vast staan voor eeuwig,
maar voor zolang als ik rust geef [ook wel: voor een moment]²³⁹
een tong van leugen.

Analyse

’Ĕmet wordt hier tegenover leugen (*šeqer*) geplaatst. Bovendien wordt *’ĕmet* hier beschreven als iets dat eeuwig is, van onbeperkte toekomst.²⁴⁰ Het wordt verbonden aan het werkwoord ‘vast staan’ (*kûn*), een woord dat in Spreuken permanentie uitdrukt in positieve zin.²⁴¹ Daar tegenover staat de (tong van) leugen die momentair is. Lip (*šapat*) en tong (*ləšôn*) staan hier voor het gesproken woord²⁴² ofwel voor degene die spreekt.²⁴³ Het gaat hier bij de *šapat ’ĕmet* volgens Waltke om wat:

“(…) conforms to the order created, upheld, and known by the Lord, and can so be counted on, it *is established* (…).”²⁴⁴

Vers 19 is voorts onderdeel van een literaire eenheid (verzen 15-28) die door een inclusio van het woord ‘weg’ (*derek*) bijeen wordt gehouden, beginnend met de weg van de dwaas en eindigend met de weg van de rechtvaardige.²⁴⁵ Zo wordt *’ĕmet* in verband gebracht met een weg die kan worden gegaan.

²³⁹ Zie Michael V. Fox, *Proverbs 10-31*, The Anchor Yale Bible (Binghamton: Yale University Press, 2009), 556.

²⁴⁰ Waltke, *Proverbs 1-15*, 537.

²⁴¹ Schipper, *Proverbs*, 430.

²⁴² Waltke, *Proverbs 1-15*, 537.

²⁴³ Fox, *Proverbs*, 556.

²⁴⁴ Waltke, *Proverbs 1-15*, 537.

²⁴⁵ Waltke, *Proverbs 1-15*, 532.

5.3.18 Spreuken 14:22

הַלֹּא־יִתְעוּ תְּרַשִּׁי רָע
וְחֶסֶד וְאֵמֶת
תְּרַשִּׁי טוֹב:

*Zij dwalen, die het kwaad smeden,
maar toewijding en **trouw** zijn bij hen,
die het goede bewerken*

Analyse

Dit gedeelte van Spreuken gaat over de relaties tussen mensen van een verschillende morele of sociaal-economische status.²⁴⁶ Hier wordt *’emet* - hier in conjunctie met *hesed* - in verband gebracht met het goede (*tôb*). Voorts wordt (*hesed we’emet*) tegenover dwalen (*tā’â*) geplaatst, hetgeen een connotatie heeft van het gaan van een weg, die ethisch van karakter is, getuige de ethische termen *tôb* en *rā’* die hier worden gehanteerd.²⁴⁷ Ook dwalen (*tā’â*) kan een morele connotatie hebben en *hesed we’emet* duiden hier dan twee ‘deugden’ aan die een mens daarvan kunnen weerhouden.²⁴⁸

²⁴⁶ Waltke, *Proverbs 1-15*, 597; Schipper, *Proverbs*, 363.

²⁴⁷ Waltke, *Proverbs 1-15*, 600.

²⁴⁸ Fox, *Proverbs*, 581.

5.3.19 Spreuken 14:25

מְצִיל נַפְשׁוֹת עַד אֱמֶת
וַיִּפֹּחַ קִזְבִּים מִרְמָה:

*Die redt zielen, getuige van **waarheid**
Maar wie leugens blaast, bedriegt.*

Analyse

Afhankelijk van de commentator, bevindt dit vers zich in een subsectie die gaat over ‘sociale verhoudingen’²⁴⁹ ofwel ‘leven en dood’.²⁵⁰ Het gaat hier over de kwaliteit van een getuigenis. ’Ēmet wordt hier in verband gebracht met redding (*nāṣal*). Voorts wordt een juridische context opgeroepen door het gebruik van het woord ‘getuige’ (*ēd*). Het gaat hier om de uitvoer van gerechtigheid en de mogelijke dwaling daarin.²⁵¹

Het *ēd* ’*emet* roept hier het *ēd* ’*emet* van Jesaja 42:5 in herinnering, waar God als *ēd* ’*emet* wordt beschreven. Zo wordt de toehoorder - indirect - opgeroepen om God na te volgen. Dat volgt ook uit de frase ‘redder van zielen’ (*maṣṣîl nəpāšôt*): van God wordt ook gezegd dat hij ‘zielen redt’.²⁵²

Leugens (*kəzābîm*) worden hier als antoniem van ’*emet* neergezet. ’*Emet* wordt voorts ook tegenover bedrog (*mirmâ*) geplaatst.

²⁴⁹ Schipper, *Proverbs*, 464.

²⁵⁰ Waltke, *Proverbs 1-15*, 597.

²⁵¹ *Ibid.*, 603.

²⁵² Bijvoorbeeld Jer. 20:13; Ps. 25:20, 56:14, 120:2.

5.3.20 Spreuken 16:6

בְּחֶסֶד וְאֱמֶת יִכַּפֵּר עֲוֹן
וּבִירְאַתּוֹ יִהְיֶה
סוּר מִרָע:

*Door goedertierenheid en **waarheid** worden misdaden toegedekt,
en wie vreest voor JHWH,
wijkt af van het kwaad*

Analyse

Dit vers is onderdeel van de literaire eenheid die bestaat uit vv. 16:1-9 over de verhouding tussen God's regeren over de wereld in relatie tot menselijke verantwoordelijkheid en aanspreekbaarheid.²⁵³ 'Ĕmet wordt tegenover het 'kwade' (*rā*) geplaatst. 'Ĕmet - dat verschijnt in conjunctie met *hesed* - moet hier als een deugd worden gelezen.²⁵⁴ De *hesed we'emet* werkt verzoenend ten aanzien van misdaden (*āwōn*). De bewoording (*āwōn, hesed, 'emet*) roept hier de bewoording van Exodus 34:6 op over de kwaliteiten van God.²⁵⁵

²⁵³ Bruce K. Waltke, *The Book of Proverbs, chapters 15-31*, The New International Commentary on the Old Testament (Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing, 2005), 5.

²⁵⁴ Fox, *Proverbs*, 612: Vrees voor JHWH is een menselijk deugd, waardoor het parallelisme suggereert dat *hesed we'emet* eveneens als menselijke deugd moet worden begrepen. Niettemin komt Fox tot een andere conclusie, namelijk dat hier de *hesed we'emet* van God bedoeld wordt. Anders, zie: Waltke, *Proverbs 15-31*, 13-14.

²⁵⁵ Ibid.

5.3.21 Spreuken 20:28

חֶסֶד וְאֱמֶת יִצְרוּ מֶלֶךְ
וְסֵעַד בְּחֶסֶד כִּסְאוֹ:

*Toewijding en **trouw** bewaren een koning,
en in toewijding steunt zijn troon.*

Analyse

De verhouding tussen de koning en zijn onderdanen - de zwakken - staat in dit vers centraal.²⁵⁶ Het gaat daarbij over (goed) leiderschap.²⁵⁷ *Hesed we'emet* verschijnen hier als kwaliteiten van een koning, maar tegelijkertijd suggereert het vers dat het betonen van die kwaliteit ook voordelig is voor de koning zelf, gezien het gebruikte werkwoord 'bewaren' (*nāšar*). *Hesed we'emet* verschijnt in deze zin als onderwerp en *hesed* en *'emet* worden op deze wijze gepersonifieerd weergegeven.²⁵⁸ Fox beeldt *hesed* en *'emet* af als twee wachters, één aan beide zijden van de troon.²⁵⁹

²⁵⁶ Waltke, *Proverbs 15-31*, 156.

²⁵⁷ Ibid.: Zie toelichting v. 26.

²⁵⁸ Ibid., 158.

²⁵⁹ Fox, *Proverbs 678*.

5.3.22 Spreuken 22:21

הָלֹא כְּתַבְתִּי לְךָ שְׁלֹשׁוֹם ²⁰

בְּמוֹעֲצַת יְדַעַת:

לְהוֹדִיעֲךָ ²¹

קִשְׁט אִמְרֵי אֱמֶת

לְהַשִּׁיב אִמְרֵי אֱמֶת

לְשִׁלְחֶיךָ: פ

Heb ik niet er niet dertig geschreven voor jou?

Met raadgevingen en kennis?

Om jou bekend te maken:

*juistheid, woorden van **waarheid**,*

*om te antwoorden met woorden, **waarheid**,*

aan wie jou gezonden heeft.

Analyse

Dit vers is onderdeel de ‘Amenemope collectie’,²⁶⁰ meer specifiek het exordium (verzen 17b-21).²⁶¹ *’Ĕmet* verschijnt tweemaal. Door de samenhang met vers 20, wordt *’ĕmet* hier in verband gebracht met raadgevingen (*mô’ēšōt*) en kennis (*dā’at*). Deze “woorden van waarheid” worden in vers 17 aangeduid als “woorden van wijsheid”. Van die woorden wordt gezegd dat ze vaststaand (*kûn*) zijn.

In de verzen 20-21 staat communicatie en de maatschappelijke waarde ervan centraal. *’Ĕmet* kan worden bekendgemaakt (*yāda*), er kan mee worden geantwoord (*šûb*). Deze verzen zouden (het vak van) de boodschapper op het oog hebben.²⁶² Het herhaaldelijk gebruik van het woord *’ĕmet* en diens synoniem *qōšf* als opmaat naar de spreuken zelf, geeft aan dat het in die spreuken om een bepaalde kwaliteit gaat die in het leven van een mens innerlijk een plek heeft (in de vorm van vertrouwen op God, 19) en uiterlijk in het verkeer met anderen tot uiting komt (als betrouwbaarheid, waarachtigheid: *’ĕmet*, 21).²⁶³

²⁶⁰ Ibid., 706-707.

²⁶¹ Ibid., 707.

²⁶² E.W. Tuinstra, *Spreuken, deel 3*, Prediking van het Oude Testament (Utrecht: KokBoekencentrum Uitgevers, 2019), 16.

²⁶³ Ibid., 16-17.

5.3.23 Spreuken 23:23

אַמֶּת קָנָה וְאַל־תִּמְכֹּר
חֻכְמָה וּמוֹסָר וּבִינָה:

Verwerf **waarheid** en verkoop het niet,
wijsheid en tucht en verstand.

Analyse

Dit vers valt binnen een literaire eenheid die bestaat uit vv. 22-25.²⁶⁴ De nadruk ligt hier op de vormende rol van ouders ten aanzien van hun zoon (aan wie deze tekst gericht is).²⁶⁵ Het gaat over de (innerlijke) vorming, wat ook blijkt uit het motiefwoord 'hart' (*lēb*) in dit tekstgedeelte (verzen 12, 15, 16, 17, 19).

'*Ĕmet* wordt hier weergegeven als iets wat verworven, maar ook vervreemd kan worden. Wijsheid (*ḥokmā*), tucht (*mūsār*) en verstand (*bînā*) staan in een appositionele verhouding tot '*ĕmet*²⁶⁶ en definiëren '*ĕmet* zo in termen van wijsheid, tucht en verstand.²⁶⁷ Deze woorden zijn een samenvatting van het wijsheidsonderricht, zoals aan de orde is in Spr. 2:1.²⁶⁸ Zo verschijnt '*ĕmet* als een bepaalde levenshouding.²⁶⁹ Die levenshouding kan bovendien worden doorgegeven door de generaties heen, getuige de context van dit vers.

²⁶⁴ Fox, *Proverbs*, 736-737.

²⁶⁵ Ibid.

²⁶⁶ Ibid., 737.

²⁶⁷ Ibid.

²⁶⁸ Tuinstra, *Spreuken*, 32.

²⁶⁹ Ibid.

5.3.24 Spreuken 29:14

מֶלֶךְ שׁוֹפֵט בְּאֵמֶת דְּלִים
כִּסְאוֹ לְעַד יְכוֹן:

*Een koning, die de zwakken in **waarheid** oordeelt,
zijn troon zal voor eeuwig vast staan*

Analyse

Dit vers valt binnen een sectie die de verzen 28:1-29:27 beslaat. Het gaat hier steeds om de verhouding tussen de slechten (*rəšā'îm*) en de rechtvaardigen (*šaddîqîm*).²⁷⁰ Sommige commentatoren betogen dat deze tekst oorspronkelijk als een handleiding voor toekomstige heersers was bedoeld, in de setting van rechtspraak, welke teksten - met het oog op het bredere belang - gedemocratiseerd zijn.²⁷¹

Vers 14 staat in oppositie tot vers 12.²⁷² Daar wordt - in negatieve zin - gesproken over een heerser die acht slaat op een leugenachtig woord (*dəbar-šāqer*). In tegenstelling daarmee moet het oordelen *be'ēmet* worden gezien.²⁷³ De heerser die steunt op het *dəbar-šāqer* heeft slechten (*rəšā'îm*) als dienaren en is vergankelijk. De troon van de koning (*melek*) die oordeelt (*šāpaṭ*) *be'ēmet* staat voor altijd vast. Vers 14 heeft specifiek de zwakken op het oog: voor hen is het oordeel in *'ēmet* bedoeld. *'Ēmet* verwijst naar een werkelijkheid waarmee een oordeel in overeenstemming kan zijn. Hier wordt voor eeuwig (*lā'ad*) en vast staan (*kûn*) in relatie gebracht tot *'ēmet*. *'Ēmet* kan hier inhoudelijk worden opgevat als eerlijk oordelen (tegenover het *dəbar-šāqer*), maar ook als het in rechtvaardigheid recht doen aan de zwakken.²⁷⁴

²⁷⁰ Waltke, *Proverbs 15-31*, 405-406

²⁷¹ Ibid.

²⁷² Ibid., 442.

²⁷³ Tuinstra, *Spreuken*, 175.

²⁷⁴ Ibid.

5.3.25 Prediker 12:10

בְּקֶשׁ קֹהֵלֶת
לְמַצָּא דְבַר־חֶפֶץ
וּכְתוּב יֵשׁ
דְּבַר־אֱמֶת:

Qohelet zocht

om te vinden, woorden van welbehagen

*het geschrevene is oprecht, woorden van **waarheid***

Analyse

Dit vers is onderdeel van de epiloog van Prediker, die de verzen 9-14 beslaat. Prediker is zelf niet aan het woord, maar er wordt over hem gesproken. In de verzen 9-11 is een bewonderaar aan het woord, in de verzen 12-14 een criticus.²⁷⁵ Allereerst worden ‘woorden van waarheid’ (*dibrê ’ěmet*) in vers 11 als synoniem van oprecht (*yōšer*) geponeerd. *’Ĕmet* krijgt zo een morele connotatie. Bovendien worden de spreuken van Qohelet gekenschetst als woorden van welbehagen, waarmee *’ěmet* in verband wordt gebracht met welbehagen (*hēpeš*). Dat contrasteert met vers 12, waar de schrijver bij wijze van gezegde opmerkt:²⁷⁶

“De woorden van de wijzen zijn als prikkels (...)”

Daarmee worden de woorden juist gekenschetst als prikkelend, die de lezer opjagen zoals trekdieren worden opgejaagd door de prikkels van hun meester.²⁷⁷ *’Ĕmet* is niet enkel plezierig. Tot slot wordt in vers 12 gesteld dat al deze woorden gegeven zijn door één herder: God.²⁷⁸ De woorden van *’ěmet* zijn woorden van God.

²⁷⁵ J.A. Loader, *Prediker: een praktische bijbelverklaring* (Kampen: Uitgeversmaatschappij H.J. Kok, 1984), 152.

²⁷⁶ *Ibid.*, 152.

²⁷⁷ *Ibid.*, 153.

²⁷⁸ *Ibid.*

5.3.26 Jesaja 36-39 (38:3, 18, 19, 39:8)

ויאמר 38:3
אָנָה יְהוָה זְכַר־נָא
אֶת אֲשֶׁר הִתְהַלַּכְתִּי לְפָנֶיךָ
בְּאֶמְתּוֹ וּבְלֵב שָׁלֵם
וְהַטּוֹב בְּעֵינֶיךָ עָשִׂיתִי
וַיִּבֶךְ חִזְקִיָּהוּ בְּכִי
(...)
מִכְתָּב לְחִזְקִיָּהוּ מֶלֶךְ־יְהוּדָה
בְּחַלְתּוֹ
וַיְחִי מִחֲלָיו:
17 הִנֵּה לְשָׁלוֹם מֵר־לִי מָר
וְאַתָּה
חָשַׁקְתָּ נַפְשִׁי מִשְׁחַת בְּלִי
כִּי הִשְׁלַכְתָּ אַחֲרַי גּוֹךְ כָּל־חַטָּאִי:
18 כִּי לֹא שָׂאוֹל
תֹּדֶךָ מוֹת יִהְיֶה לְךָ
לֹא־יִשְׁבְּרוּ יוֹרְדֵי־בֹר
אֶל־אַמְתְּךָ:
19 חִי חִי הוּא יוֹדֶךָ
כְּמוֹנֵי הַיּוֹם
אָב לְבָנִים
יִוְדִיעַ אֶל־אַמְתְּךָ:
20 יְהוָה לְהוֹשִׁיעַנִי
וּנְגַנְוֹתַי נִגְנְוּ כָּל־יְמֵי חַיֵּינוּ עַל־בַּיִת יְהוָה:
(...)
39:8 וַיֹּאמֶר חִזְקִיָּהוּ אֶל־יִשְׁעָיָהוּ
טוֹב דְּבַר־יְהוָה אֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ
וַיֹּאמֶר
כִּי יִהְיֶה שָׁלוֹם וְאַמַּת בְּיָמָי:

38:3 En hij zei:

Ach, JHWH, gedenk toch,
dat ik heb gewandeld voor uw aangezicht,
in **waarheid** en met een volkomen hart,
en het goede in uw ogen heb gedaan.

En Hizkia weende, een groot wenen.

(...)

9 *Het geschrift van Hizkia, de koning van Juda:
in zijn ziekte
en levend na zijn ziekte:
(...)*

17 *Zie, tot vrede is de bitterheid bitter geweest voor mij.
Want u,
u heeft mijn ziel omhelsd,
want u hebt achter uw rug geworpen
al mijn vergrijpen.*

18 *Want het dodenrijk zal u niet prijzen,
de dood u niet lofzingen,
wie afdalen in de kuil, zullen niet hopen
Op uw **waarheid**.*

19 *De levende, de levende, laat die u prijzen,
zoals ik deze dag.
Een vader voor zonen,
die doet kennen volgens uw **waarheid**.*

20 *JHWH is tot mijn bevrijding gekomen
en mijn snarenspeel zal ik spelen,
alle dagen van ons leven,
bij het huis van JHWH.
(...)*

9:8 *En Hizkia zei tot Jesaja:*

*Goed is het woord van JHWH
dat u spreekt*

Ja, hij zei:

*Maar laat er vrede en **waarheid** zijn in mijn dagen.*

Inleiding

’Ĕmet is een motiefwoord in het leven van Hizkia, zo blijkt uit de nauw verbonden verhalen in Jesaja 36-39 en 2 Koningen 18-20 waarin ’ĕmet totaal zes keer voor komt. Eerst komt de achtergrond van koning Hizkia en de setting van Jesaja 36-39 aan de orde. Daarop volgt de analyse van Jesaja 38-39 met het oog op ’ĕmet. De voorkomens in 2 Koningen 20 worden niet apart geëxegeseerd omdat ’ĕmet daarin tweemaal voorkomt en niet aan de minimumeis van drie voorkomens voldoet. Niettemin komt via intertekstuele referenties het gebeuren in 2 Koningen 18-20 wel aan de orde en vul ik waar nuttig de exegetische van Jesaja 36-39 aan met exegetische bevindingen uit 2 Koningen 18-20.

Achtergrond Hizkia

Hizkia was de zoon en opvolger van koning Ahaz. Aan Hizkia worden twee grote verdiensten toegeschreven: religieuze hervormingen en zijn poging tot politieke onafhankelijkheid van

Assyrië.²⁷⁹ Die poging leidde tot de invasie door Assyrië van Juda, maar Hizkia voorkwam dat ook Jeruzalem viel.²⁸⁰ Ongeacht of Hizkia in historische zin een succesvolle koning was, was hij dat naar Bijbels begrip in ieder geval. Hizkia wordt in het Bijbelboek Kronieken afgebeeld als een “ware geloofsheld”, welke tendens reeds zichtbaar is in Jesaja en Koningen.²⁸¹ Kim stelt dat Hizkia in Jesaja van het begin af aan wordt opgevoerd als ideale koning, in tegenstelling tot zijn voorganger Ahaz.²⁸² Op dat vlak verschilt Jesaja - volgens Kim - van Koningen: daarin wordt Hizkia in eerste instantie als zwakker van geloof afgebeeld.²⁸³

De plek in de bredere compositie

Jesaja 36-39 begint met het optrekken van Assyrië tegen Juda en de belegering van Jeruzalem (36:1 e.v.). Na verschillende scènes waarin afwisselend geprofeteerd en gebeden wordt, volgt uiteindelijk verlossing van de belegering van Jeruzalem en trekt het Assyrische leger zich terug (37:36 e.v.). Dan volgt de onderhavige perikoop (38:1-39:8) over de ziekte en genezing van Hizkia. Daarop (hoofdstuk 39) volgt de komst van een Babylonisch gezantschap en wordt de Babylonische ballingschap aangekondigd. Deze hoofdstukken over Hizkia beschouwt Kim vanuit literair en retorisch oogpunt als het centrum van het boek Jesaja, welk boek gaat over de model profeet Jesaja en de model koning Hizkia.²⁸⁴

Analyse

De levenswandel be'emet van Hizkia

De eerste keer klinkt *’emet* in het gebed van Hizkia, nadat Jesaja heeft verteld dat hij zal sterven. Jeruzalem wordt op dat moment belegerd (38:1, 6). De tekst over Hizkia’s persoonlijk leven (hoofdstuk 38) vertoont aanmerkelijke parallellen met het leven van Juda (hoofdstukken 36-37) en kan begrepen worden als *pars pro toto* voor het hele volk.²⁸⁵

Hizkai bidt en pleit voor zijn leven. Hij doet een beroep op zijn levenswandel (*hālak*), hij heeft *be’emet* en *bālēb šālēm* gewandeld. Hij heeft voorts gedaan wat *ṭōb* is in de ogen van JHWH. Het werkwoord *hālak* is een woord wat vaak voorkomt in de nabijheid van *’emet* (zie 5.2.3) en hier wordt expliciet duidelijk dat het *wandelen* van een mens als *be’emet* kan kwalificeren. Hizkia bidt om niet te hoeven sterven (*mūt*), maar te mogen leven (*chāyā*). Het gaan *be’emet* is - aldus Hizkia - een weg die leven zou moeten betekenen. *’Emet* verwijst hier naar een werkelijkheid waaraan de levenswandel getoetst wordt. Een werkelijkheid die samengaat met een *lēb šālēm* en die bestaat in *ṭōb* handelen.

²⁷⁹ Jonathan Rosenbaum, “Hezekiah, King of Judah”, in: *The Anchor Bible Dictionary*, eds. D.N. Freedman e.a. (New York: Doubleday, 1992), 190.

²⁸⁰ Ibid., 192.

²⁸¹ Klaas A.D. Smelik, ““Zeg toch tot Hizkia”: Een voorbeeld van profetische geschiedschrijving”, in: *ACEBT 2* (1981), 50.

²⁸² Hyun Chul Paul Kim, *Reading Isaiah: a literary and theological commentary* (Macon: Smyth & Helwys Publishing, 2016), 166.

²⁸³ Ibid., 176.

²⁸⁴ Ibid., 166.

²⁸⁵ Ibid., 177.

Wat die levenswandel *be'emet* concreet inhoudt, blijkt uit hoofdstukken 36-37. Hizkia - wiens naam 'vertrouwen' betekent - bleef op God bleef vertrouwen (*bāṭaḥ* - motiefwoord) toen Jeruzalem door Assyrië werd bedreigd; anders dan Ahaz, die niet vertrouwde op God maar bezweek voor Assyrië en een vazalalliantie sloot.²⁸⁶ Het gaat om het vertrouwen dat God zal redden (*nāṣal* - motiefwoord in hoofdstukken 36-37) uit de benauwdheid.²⁸⁷

Ook in 2 Koningen 18-20 refereert Hizkia aan zijn levenswandel *be'emet* (20:3). 2 Koningen 18:3-6 bevat een schets van die levenswandel. Zo deed Hizkia wat recht (*yāšār*) was in de ogen van JHWH. Ook (4) vernietigde hij gewijde stenen en palen en verwijderde hij afgoden. Hij vertrouwde (*bāṭaḥ*) op JHWH (5), hield vast aan en week niet van JHWH en nam de geboden (*mišwā*) in acht (6). In combinatie met Jes. 36-37, blijkt dat het in de levenswandel *be'emet* gaat om vertrouwen in deze God *alleen*; wat tot uiting komt in het volgen van de geboden waaronder in het bijzonder het eerste gebod geen andere goden te dienen.

De 'emet van God

De tweede en derde keer dan Hizkia *'emet* zegt, is in de psalm over zijn ziekte en herstel. Deze psalm gaat over de trouw van God:²⁸⁸

18 *Want het dodenrijk zal u niet prijzen,
de dood u niet lofzingen,
wie afdalen in de kuil, zullen niet hopen
naar uw waarheid.*

כִּי לֹא שִׁבְּחוּ
תוֹדוֹת מוֹת יִהְיֶינָה
לֹא יִשְׁבְּחוּ יוֹרְדֵי-בֹר
אֶל-אֱמֶתְךָ:

19 *De levende, de levende, laat die u prijzen,
zoals ik deze dag.
Een vader voor zonen,
die doet kennen naar uw waarheid.*

חַי חַי הוּא יוֹדֵךְ
כְּמוֹנֵי הַיּוֹם
אָב לְבָנִים
יִדְיעַ אֶל-אֱמֶתְךָ:

In vers 18 wordt *'emet* tegenover (synoniemen van) dood geplaatst: *'emet* hoort bij het leven. Dat benadrukt vers 19, waarin twee keer het adjectief 'leven' klinkt (*ḥay*). De levende zal God - in tegenstelling tot het dodenrijk - wel prijzen en *'emet* leren aan zijn nageslacht. *'Emet* kan in het kennen (*yāda*) benaderd worden. Het gaat daarbij om de *'emet* van God. Wat deze *'emet* concreet inhoudt wordt duidelijk uit vers 20, waarin Hizkia als slot van zijn psalm concluderend uitzingt dat JHWH tot zijn bevrijding (*yāša*) is gekomen.

In deze psalm speelt wederom de stam שלם mee, zo blijkt uit vers 17. Dat samengaan van *'emet* en *šālôm/šālēm* is kenmerkend voor het verhaal over Hizkia (zie hierna).

'Emet en šālôm

De vierde keer dat *'emet* klinkt, is in reactie op de profetie van Jesaja die de Babylonische ballingschap aankondigt (vs. 39:5-7):

²⁸⁶ Ibid., 166 en 168-169.

²⁸⁷ Ibid., 170. In Jes. 37:3 spreekt Hizkia van een dag van benauwdheid (*šara*).

²⁸⁸ Ibid., 179.

9:8 *En Hizkia zei tot Jesaja:*

*Goed is het woord van JHWH
dat u spreekt.*

Ja, hij zei:

Maar laat er vrede en waarheid zijn in mijn dagen.

Hier wordt *’ēmet* noch als kwalificatie van Hizkia, noch als kwalificatie van God genoemd, maar als een algemene staat van zijn (*hāyâ*). Deze slotzin kan op verschillende manieren worden gelezen. Het kan lezen als een bekroning op de gang van hoofdstuk 38: Hizkia heeft *be’ēmet* gewandeld, de *’ēmet* van God die tot uiting komt in zijn bevrijdende handelen is bezongen en nu vertrouwt Hizkia - in al zijn nederigheid - op JHWH en laat het aan Hem of er in zijn dagen vrede en waarheid zal zijn.²⁸⁹ Kim stelt dan ook dat de *’ēmet* van Hizkia op dit scharniermoment in het leven van Israël (vlak voor de ballingschap), als voorbeeld dient te worden geïnterpreteerd voor toekomstige generaties: Hizkia belichaamt hier de *’ēmet* en *šālôm* waartoe toekomstige generaties ook worden opgeroepen.²⁹⁰

Een tweede mogelijkheid is dat in de woorden van Hizkia ironie doorklinkt. Hizkia heeft zojuist gehoord dat zijn nageslacht en al zijn bezit zal worden meegenomen naar Babel (6-7). De woorden die Hizkia spreekt, kunnen in dat licht alleen maar als ironisch worden opgevat of Hizkia is wel erg beperkt begaan met de toekomst van zijn volk en nageslacht. Dat de woorden van Hizkia hier een berustend vertrouwen uitdrukken lijkt vanuit dat perspectief onwaarschijnlijk.

’Ĕmet gaat hier - in conjunctie - samen met *šālôm*. Dat samengaan is een terugkerend gebeuren in het verhaal van Hizkia (zie 38:3 en 38:17-19). Deze woorden hebben een verbondskarakter en verwijzen - aldus Kim - naar de belofte die God heeft gedaan aan het huis van David.²⁹¹

Conclusie

’Ĕmet verschijnt als sleutelbegrip in het leven van koning Hizkia. Uit het geheel van de hoofdstukken 36-39 blijkt dat een levenswandel *be’ēmet* een onmisbare eigenschap is voor goed koningschap. Dat houdt concreet in: een leven waarin Hizkia vertrouwt op God's reddende werk uit de benauwdheid. Het verhaal in 2 Koningen 18-20 vult daarop aan dat het daarbij gaat om vertrouwen op deze God alleen en het onderhouden van de geboden. Voorts wordt de *’ēmet* van God zichtbaar in het bevrijdende (*yāša’*) werk van God. Zo wordt duidelijk dat *’ēmet* hier als relationeel begrip verschijnt, die de juiste verhouding aanduidt tussen bevrijder (of redder) en bevrijde (geredde). Die verhouding heeft het karakter van een verbond en komt tot uiting in de beloftes van God. Uiteindelijk is *’ēmet* dan (samen met *šālôm*) een staat die kan zijn.

’Ĕmet gaat hier steeds samen met *šālôm*, een woord dat staat voor volkomenheid of vrede: het één verschijnt niet zonder het ander. *’Ĕmet* is iets wat gekend (*yāda’*) kan worden, doorgegeven kan worden door de generaties heen en wat gelijk staat aan goed (*tôb*) handelen. Het is verbonden aan leven (*chāyâ*) en bij afwezigheid ervan aan dood (*mût*).

²⁸⁹ Ibid., 182.

²⁹⁰ Ibid., 182-183.

²⁹¹ Ibid., 182.

5.4 STAP 4 - SYNTHESE

5.4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt het voorgaande bijeengenomen in een synthese. De verschillende aspecten van de conceptuele, Bijbels-theologische kern van het begrip 'ēmet worden geformuleerd. Die kern wordt getoetst aan eerder theologisch denken en afgesloten wordt met een conclusie.

5.4.2 De verschillende aspecten van de conceptuele kern van het begrip 'ēmet

Op basis van de analyses kunnen verschillende betekenisaspecten van 'ēmet worden onderscheiden. In bepaalde delen van de Bijbel komen bepaalde aspecten van 'ēmet meer of minder tot uiting. Als **Bijlage 10** is een overzichtstabel bijgevoegd waar de aspecten per Bijbelboek worden geïnventariseerd. Over het algemeen is het gebruik door de verschillende bestudeerde teksten heen vrij consistent.²⁹² Daarbij valt op dat opbrengsten van de semantische veldanalyse nauw overeenstemmen met de opbrengsten van de literaire analyse, wat het nut van de eerstgenoemde analyse bevestigt.

A. 'Ĕmet als kwaliteit van God, welke gestalte krijgt in het spreken en handelen jegens de mens

'Ĕmet is één van de dertien in Exodus 34:6-7 genoemde *middot*, kwaliteiten of wegen van God, en is zo onlosmakelijk verbonden met God.²⁹³ Dat blijkt ook uit de veelvoorkomende verwijzingen naar de (*hesed we*)'ēmet van God.²⁹⁴ 'Ĕmet krijgt gestalte in de woorden (*dābār*) of het spreken (*dābar*)²⁹⁵ en het handelen²⁹⁶ van God. Dat spreken en handelen vindt altijd plaats in relatie tot de mens. Daarbij speelt telkens een belofte of verbond op de achtergrond mee, in welk kader dat spreken of handelen geschiedt.²⁹⁷ Voorts heeft het 'ēmet spreken en handelen een reddend (*nāṣal*) of bevrijdend (*yāša'*) karakter.²⁹⁸ 'Ĕmet is daarbij niet af te dwingen, maar is een genadige handeling (*hēn*).²⁹⁹

Dit aspect komt in veel van de onderzochte teksten tot uiting, behalve in Deuteronomium en Richteren.

²⁹² Zie Wildberger, *TLOT*, s.v. מן, l.7: Waar hij stelt op basis van OT- en Qumran-teksten dat de stam 'mn door de tijd heen dicht bij de basisbetekenis is gebleven.

²⁹³ Zie ook de tabel 'God' in 5.2.3.

²⁹⁴ Gen. 24:27, 32:11; Ex. 34:6; Jes. 38:18, 38:19. Zie ook Spr. 12:19, 16:6.

²⁹⁵ Ps. 119:43, 119:159; Spr. 8:7; Pred. 12:10 (indirect).

²⁹⁶ Gen. 24:27, 32:11;

²⁹⁷ Gen. 24:27, 32:11; Ex. 34:6; Jes. 36-39.

²⁹⁸ Gen. 32:11; Ex. 34:6; Jes. 38:18, 38:19.

²⁹⁹ Ex. 34:6. Voor mensen: Gen. 24:49, 47:29.

B. 'Ĕmet als menselijke kwaliteit, welke gestalte krijgt in het spreken en handelen van de mens in zijn relatie tot God en zijn medemens

'Ĕmet kan als menselijke kwaliteit verschijnen.³⁰⁰ Zoals ook bij God, krijgt 'ĕmet bij de mens gestalte in het woord (*dābār* of *'ēmer*) of het spreken (*dābar* of *'āmar*)³⁰¹ evenals het handelen³⁰² van de mens. Dat vindt altijd plaats in relatie tot andere mensen of tot God. 'Ĕmet is dus een intersubjectief gebeuren, hetgeen benadrukt wordt door de veelvoorkomende conjunctie met *hesed*.

Ook bij het menselijk spreken en handelen spelen op de achtergrond telkens bepaalde 'verbintenissen'³⁰³ mee, die voortvloeien uit de betreffende intersubjectieve relatie: een handeling kan dan *be'ĕmet* zijn ten opzichte van die 'verbintenissen' of niet.³⁰⁴ Dat geldt in het bijzonder waar sprake is van een machtsverhouding, bijvoorbeeld waar iemand optreedt als koning (*melek*), heer (*'ādôn*), machthebber (*šallīṭ*) of leider (*śar*) of juist als knecht (*'ebed*) of waar sprake is van een verschil in sociaal-economische status.³⁰⁵ 'Ĕmet geeft dan de juiste houding aan.³⁰⁶ 'Ĕmet heeft zo een sociaal karakter. Net als bij God, kan het handelen overeenkomstig 'ĕmet een reddend (*nāṣal*) karakter hebben,³⁰⁷ wat doet uitgaan (*yatsa*) uit de benauwdheid.³⁰⁸ In relatie tot God is het spreken en handelen *be'ĕmet*, de uiterlijke verschijningsvorm van wat innerlijk als vertrouwen (*bāṭah*) op God verschijnt.³⁰⁹

Dit aspect komt in alle onderzochte Bijbelboeken tot uiting.

³⁰⁰ Gen. 42:16; Ex. 18:21.

³⁰¹ Gen. 42:16; Deut. 13:15, 17:4, 22:20; Ps. 119:43; Spr. 8:7, 12:19, 22:21, 29:14; Pred. 12:10. Zie ook de tabel 'Communiceren' onder 5.2.3.

³⁰² Gen. 24:49, 47:29; Ri. 9:15, 9:16, 9:19; Jes. 38:3 jo. 2 Kon. 20:3. Zie ook 5.2.3. Het werkwoord *'āsā* komt veel voor nabij 'ĕmet.

³⁰³ Ik spreek hier over 'verbintenissen', bij gebrek aan een betere term. Het gaat hierbij telkens om een ideaal van de juiste verhouding tussen subjecten, afhankelijk van de relatie waarin zij tot elkaar staan. Het gaat om de verwachtingen die subjecten van elkaar mogen hebben, maar tegelijkertijd zijn dat meer dan enkel verwachtingen doordat zij ook een normatief gehalte hebben.

³⁰⁴ Handelen: Gen. 24:49, 47:29; Ri. 9:15, 9:16, 9:19; Jes. 38:3; 2 Kon. 20:3. Spreken: Gen. 42:16; Deut. 13:15, 17:4, 22:20.

³⁰⁵ Gen. 24:49, 42:16, 47:29; Ex. 18:21; Jes. 36-39; Spr. 8:7, 14:22, 14:25, 20:28, 29:14

³⁰⁶ Dit is ook het geval in de hiërarchische verhouding tussen God en mens. Zie: Gen. 24:27, 32:11; Ps. 119:142.

³⁰⁷ Spr. 14:25.

³⁰⁸ Gen. 42:16.

³⁰⁹ Jes. 36-39; Spr. 22:21.

C. 'Ĕmet heeft een epistemologisch aspect

'Ĕmet kent ook een epistemologisch aspect. 'Ĕmet kan gekend (*yāda*),³¹⁰ gezocht en vastgesteld worden.³¹¹ 'Ĕmet heeft met het hart (*lēb*) te maken.³¹² 'Ĕmet is kennis (*da'at*)³¹³ en wijsheid.³¹⁴ Het kan worden verworven en vervreemd,³¹⁵ kan intergenerationeel worden overgedragen.³¹⁶ Dit aspect komt het meest pregnant in Spreuken tot uiting, maar ook in Psalmen, Jesaja en Deuteronomium, doch minder in de narratieve teksten.

D. 'Ĕmet verschijnt als weg die de mens kan gaan

Doordat 'Ĕmet in het voortgaan van de tijd telkens opnieuw gestalte moet krijgen in het spreken en het handelen, verschijnt 'Ĕmet in verschillende teksten als een weg (*derek*).³¹⁷ Het is een weg waarover de mens kan worden geleid (*nāḥâ*) door God,³¹⁸ maar die hij met name kan bewandelen (*hālak*).³¹⁹ De weg *be'Ĕmet* is de weg van een rechtvaardige (tegenover de weg van een dwaas).³²⁰

Dit aspect komt in Genesis, Spreuken en Jesaja tot uiting.

E. 'Ĕmet is een existentieel-ethisch gebeuren

Het leven *be'Ĕmet* is een existentieel-ethische aangelegenheid:³²¹ 'Ĕmet kan in de levensweg van de mens worden gerealiseerd. Dat wordt *ethisch* gewaardeerd: het *be'Ĕmet* wandelen (*hālak*) en handelen (*āśâ*) wordt als goed (*tôb*) gekwalificeerd en wordt geassocieerd met volkomenheid (*tāmîm*).³²² Het betekent doen wat in de ogen van God recht is (*yāšār*).³²³ Het 'Ĕmet spreken wordt gekenschetst als een oprecht (*yōšer*) spreken.³²⁴ Met name in Spreuken verschijnt 'Ĕmet als deugd, als levenshouding.³²⁵

Dit aspect komt alle onderzochte Bijbelboeken tot uiting, behalve Exodus en Deuteronomium.

³¹⁰ Jes. 38:19; Spr. 22:21.

³¹¹ Deut. 13:15.

³¹² Jes. 38:3; 2 Kon. 20:3; Spr. 3:3, 23:23.

³¹³ Spr. 22:21.

³¹⁴ Spr. 8:7, 23:23.

³¹⁵ Spr. 23:23.

³¹⁶ Jes. 38:19; Spr. 23:23.

³¹⁷ Gen. 24; Jes. 38:3; 2 Kon. 20:3. Indirect: Spr. 12:19.

³¹⁸ Gen. 24. Zie ook Spr. 3:3.

³¹⁹ Gen. 24; Jes. 38:3; 2 Kon. 20:3.

³²⁰ Spr. 12:19.

³²¹ Zie ook de tabel 'Existentieel-ethisch', 5.2.3.

³²² Gen. 24; Ri. 9:16; Jes. 38:3; 2 Kon. 20:3; Spr. 14:22.

³²³ 2 Kon. 18:3-6; Jes. 36-39; Spr. 22:21.

³²⁴ Ps. 119:142 (indirect); Spr. 7:8, Pred. 12:10.

³²⁵ Spr. 23:23.

F. 'Ĕmet duidt ten diepste overeenstemming met een verbondswerkelijkheid aan

'Ĕmet duidt een werkelijkheid aan die gestalte krijgt in het intersubjectieve handelen en spreken. Het is deze werkelijkheid die zich in zijn totaliteit laat omschrijven als *verbondswerkelijkheid*.³²⁶ Het gaat daarbij om de juiste verhouding tussen mensen en tussen God en mens. Voor de mens houdt dat in, het in acht nemen van de wet (*tôrá*) en de geboden (*mišwâ*).³²⁷ De wet,³²⁸ de geboden³²⁹ en de oordelen (*mišpāt*)³³⁰ worden als 'Ĕmet aangeduid. Voor God houdt dat in, trouw te zijn aan zijn beloftes. Het is een werkelijkheid die - wanneer verwezenlijkt - geassocieerd wordt met bevrijding of redding uit de benauwdheid.³³¹

Dit aspect komt tot uiting in alle onderzochte Bijbelboeken, behalve Prediker en minder expliciet in Spreuken.

Een kwalificatie van de verbondswerkelijkheid waarnaar 'Ĕmet verwijst

De werkelijkheid die kwalificeert als 'Ĕmet, heeft permanentie: is eeuwig (*'ólām*), vaststaand (*kûn*) en vergaat niet.³³² 'Ĕmet is verbonden aan leven (*chāyâ*).³³³ 'Ĕmet gaat samen met vrede of volheid (*šālôm*)³³⁴ en is verbonden aan vruchtbaarheid.³³⁵ 'Ĕmet heeft zo een sterk toekomstgericht aspect:³³⁶ in het handelen *be'Ĕmet* krijgt een werkelijkheid gestalte die gekenmerkt wordt door leven, bestendigheid, vrede, en vruchtbaarheid. 'Ĕmet beschermt en bewaart dan ook.³³⁷

Daar tegenover staat een werkelijkheid die gekenmerkt wordt door woorden als dood (*mût*) en benauwdheid (*šar*).³³⁸ Het is de werkelijkheid van de leugen (*šeqer* of *kazav*)³³⁹ en de slechte (*rāšā*).³⁴⁰ Wat niet *be'Ĕmet* is gedaan, ontbreekt het aan permanentie: het vergaat, is van korte duur.³⁴¹ In die werkelijkheid gaat niet het goede (*tôb*) maar het kwade (*rā'*) voorop.³⁴²

³²⁶ Gen. 24, 32:11, 47:29; Ex. 34:6; Deut. 13:15, 17:4, 22:20; Ri. 9; Jes. 38-39.

³²⁷ 2 Kon. 18:6.

³²⁸ Spr. 3:3; Ps. 119:142.

³²⁹ Ps. 119:151.

³³⁰ Spr. 3:3; Ps. 19:10.

³³¹ Gen. 32:11; 42:16; Ex. 34:6; Ri. 8-9; Ps. 119:142, 119:160; Spr. 14:25; Jes. 38:18, 38:19.

³³² Deut 13:15, 17:4; Ri. 9:15, 9:19; Ps. 119:142, 119:151; Spr. 12:19, 22:21, 29:14.

³³³ Jes. 38:3, 38:18, 38:19; Gen. 42:16; Ps. 119:142, 119:159; Spr. 8:7. Indirect: Spr. 11:18.

³³⁴ Ex. 18:21; Jes. 38:3, 38:18, 38:19, 39:8; 2 Kon. 20:3, 20:19. Zie in dat kader ook de tabel 'Volheid' in 5.2.3.

³³⁵ Gen. 24, 32:11; Pred. 12:10.

³³⁶ Zie ook: Ps. 119:151.

³³⁷ Spr. 3:3, 20:28.

³³⁸ Gen. 42:16; Jes. 36-39; Ps. 119:142.

³³⁹ Spr. 11:18, 12:19, 14:25, 29:14.

³⁴⁰ Spr. 7:8, 11:18, 20:28, 29:14.

³⁴¹ Ri. 9:15, 9:19; Spr. 12:18.

³⁴² Spr. 14:22, 16:6.

G. 'Ĕmet heeft een juridisch aspect

De verbondswerkelijkheid die 'ĕmet aanduidt heeft - doordat zij bestaat uit 'verbintenissen' - ook een juridisch aspect en 'ĕmet verschijnt dan ook regelmatig in nabijheid van juridische termen, die wijzen op een setting van rechtspraak of rechterlijk geding.³⁴³ De plek waar geoordeeld (*šāpaʔ*) wordt.³⁴⁴ Waar de getuige (eed) en zijn getuigenis (*'ēdūt*) 'ĕmet dienen te zijn.³⁴⁵ 'Ĕmet is zeer nauw verbonden met gerechtigheid (*šedeq* of *šedāqâh*).³⁴⁶ Zelfs zodanig, dat Spreuken 11:18 zegt dat "die *šedāqâh* zaait, loon [oogst] van 'ĕmet." Dat is niet vreemd, nu beide termen overeenstemming aanduiden van de geleefde werkelijkheid met de verbondswerkelijkheid.

Dit aspect komt met name in Psalmen, Spreuken en Deuteronomium tot uitdrukking en beperkt in de narratieve gedeeltes.

5.4.3 Toetsing van de conceptuele kern aan eerdere theologische reflecties

In deze paragraaf komt een aantal theologen aan het woord die hebben gereflecteerd op het Hebreeuwse waarheidsbegrip. Dit beoogt geen volledige weergave te zijn. Er is in de afgelopen eeuw - met name tot en met de jaren '60 - veel hierover gepubliceerd³⁴⁷ en een uitputtende behandeling valt buiten het bestek van deze thesis. Onderstaande behandeling dient om de bevindingen van het onderzoek te toetsen. Eerst worden Von Soden, Ramsdell en Blocher behandeld. Vervolgens bespreek ik het Bijbelse werkelijkheidsbegrip bij Breukelman, waarbinnen 'ĕmet een belangrijke rol speelt. Ik sluit af met een conclusie.

Waarheid bij Von Soden, Ramsdell en Blocher

Eén van de eerste theologen die systematisch reflecteerde op het Hebreeuwse waarheidsbegrip, was Hans von Soden in de jaren '20.³⁴⁸ Hij zet het Hebreeuwse en het Hellenistische waarheidsconcept tegenover elkaar. Voor het Hebreeuwse waarheidsbegrip beperkt hij zich niet tot 'ĕmet, maar refereert ook aan andere derivaten van de stam 'mn.³⁴⁹ Hij gaat de verschillende betekenisnuances langs, zoals die van standvastigheid en betrouwbaarheid.³⁵⁰ Hij geeft aan dat het enerzijds kan gaan om de standvastigheid van iets wat wordt gezegd, de verificatie van een feit of stand van zaken, en anderzijds de vervulling van een beloofde dienst of aangegane

³⁴³ Ex. 18:21; Deut. 13:15, 17:4, 22:20; Spr. 14:25. Juridische termen scoren de hoogste MI-scores en aantal voorkomens, zie 5.2.3.

³⁴⁴ Ex. 18:21; Ps. 19:10; Spr. 29:14.

³⁴⁵ Ps. 119:142; Spr. 14:25. Indirect: Deut. 13:15, 17:4, 22:20.

³⁴⁶ Ps. 19:10; Ps. 119:143; Spr. 11:18.

³⁴⁷ Zie bijvoorbeeld: Emil Brunner, *Wahrheit als Begegnung* (Bern: Benteli AG, 1938); Jan Hendrik Vrielink, *Het waarheidsbegrip: een theologisch onderzoek* (Groningen: Callenbach, 1956); Perry, Edmund. "The meaning of *emunah* in the Old Testament." In: *The Journal of Bible and Religion* 11 no. 4 (1951): 252-257; Diethelm Michel. "ÄMÄT - Untersuchung über "Wahrheit" im Hebräischen", in: *Archiv für Begriffsgeschichte* 12 (1968): 30-57; Kuyper, Lester Jacob. "Grace and Truth: An Old Testament Description of God, and Its Use in the Johannine Gospel." *Reformed Review* 16 no. 1 (1962): 1-16; Vooral kritisch: Barr, *Semantics of Biblical Language*, 161-205.

³⁴⁸ Von Soden, *Was ist Wahrheit?*, 1.

³⁴⁹ *Ibid.*, 7 (*'āmēn*) en 8 (*'ĕmûnâ*).

³⁵⁰ *Ibid.*, 7.

verplichting beslaat. Waarheid en trouw zijn zo in één Hebreeuws begrip verbonden.³⁵¹ Waarheid is in het Hebreeuwse begrip iets wat gedaan wordt, wat gebeurt, als vrije handeling tussen God en mensen en tussen mensen onderling, met het oog op wat zij van elkaar mogen verwachten.³⁵² Von Soden stelt dat, doordat 'waarheid' zo het 'juiste gedrag' inhoudt, het de betekenis krijgt van wet en rechtvaardigheid en een ethische norm omvat.³⁵³ Hij benadrukt daarbij het vrije gave karakter: 'waarheid' is geen afdwingbare aanspraak.³⁵⁴ Vervolgens wijst Von Soden - in lijn met het voorgaande - op het historische karakter van het Hebreeuwse waarheidsbegrip: het is een werkelijkheid in de vorm van een geschiedenis, als iets dat gebeurd is of in de toekomst zal gebeuren.³⁵⁵ Het gaat niet zozeer over het zijn van de dingen (een ontologie) maar meer over het zijn van de persoon en diens manier van leven.³⁵⁶ Het gaat daarom niet om het kennen van de waarheid, maar om het bereiken ervan.³⁵⁷

Een tweede theoloog die heeft nagedacht over het waarheidsbegrip is Edward Ramsdell. Hij baseert zijn analyse van het Hebreeuwse waarheidsbegrip op een - meer dogmatische - analyse van 'ēmet en 'ēmûnâ.³⁵⁸ Hij stelt dat waarheid in het Oude Testament uiteindelijk als betekenis 'de trouw van God' inhoudt.³⁵⁹ Die trouw is vervolgens geopenbaard aan de mens in het woord van God.³⁶⁰ Meer specifiek krijgt de trouw van God (i.e. waarheid) gestalte in de wet, in het verbond tussen God en Israël, waarin de trouw van de mens gevraagd wordt omdat deze God alléén God is.³⁶¹ Doordat waarheid zo als wet verschijnt, en de mens deze kan vervullen of niet, raakt waarheid verbonden met gerechtigheid en verkrijgt het een oordelend karakter.³⁶² Ramsdell typeert Bijbelse waarheid voorts als *persoonlijk*, als een weg die de mens kan gaan door met trouw te reageren op de trouw van God, die niet verschijnt als een abstract idee maar als een 'Gij'.³⁶³ Waarheid is in de Bijbel dan ook een relatie waar de mens in en uit kan treden.³⁶⁴ Uiteindelijk is Bijbelse waarheid volgens Ramsdell de door de mens ervaren trouw van God en zijn reactie daar op.³⁶⁵

³⁵¹ Ibid., 9.

³⁵² Ibid.

³⁵³ Ibid., 10.

³⁵⁴ Ibid.

³⁵⁵ Ibid.

³⁵⁶ Ibid., 11.

³⁵⁷ Ibid.

³⁵⁸ Ramsdell, *Truth*, 264.

³⁵⁹ Ibid., 265

³⁶⁰ Ibid., 266.

³⁶¹ Ibid., 267.

³⁶² Ibid., 267-269.

³⁶³ Ibid., 271.

³⁶⁴ Ibid., 272.

³⁶⁵ Ibid.

Een derde theoloog die heeft nagedacht over het Hebreeuwse waarheidsbegrip is Henri Blocher. In het artikel “The Biblical Concept of Truth” zoekt hij naar de centrale betekenis die oplicht als de Bijbel spreekt van ‘waarheid’.³⁶⁶ Daartoe analyseert hij - onder verwijzing naar Barr - het *gebruik* van het woord *’emet*.³⁶⁷ Waarheid, zo stelt Blocher, verschijnt in de Bijbel in eerste instantie als een menselijke aangelegenheid, als iets wat ‘gedaan’ wordt, met name in (het spreken van) woorden.³⁶⁸ In tweede instantie gaat waarheid in de zin van *’emet* over correspondentie tussen woord en realiteit.³⁶⁹ Als derde verschijnt waarheid als juridische norm.³⁷⁰ Deze drie aspecten (waarheid als kwaliteit van het handelen, als correspondentie tussen woord en realiteit en als juridische norm) komen samen in de figuur van de getuige.³⁷¹ Naast dit spreken over waarheid in relatie tot het menselijk spreken en handelen, wordt in het Oude Testament ook in religieuze zin over waarheid gesproken en verschijnt *’emet* daar bovenal als kwaliteit van God.³⁷² Ook in dat verband klinkt juridische taal en wordt duidelijk dat de waarheid (van God) zich openbaart in het verbond.³⁷³ De waarheid komt voorts tot uiting in het woord van God (waarin God zich openbaart), meer specifiek in de wet, de orakels van de profeten en de wijsheidsgeschriften: het waarheidsconcept wordt door Blocher begrepen als een doctrine.³⁷⁴ Daarbij draait *’emet* echter niet primair om objectieve kennis, maar om het leven en de relaties tussen personen (hoewel het kennisaspect zeker ook een grote rol speelt in het Hebreeuwse waarheidsbegrip).³⁷⁵ Waarheid gaat uiteindelijk over het subject en of diens spreken in overeenstemming is met de verwachtingen van degene tot wie hij zich richt.³⁷⁶ Tegelijkertijd wordt die waarheid - die tot uitdrukking kan komen in de mens en zijn uitspraken - wel geassocieerd met permanentie en stabiliteit en heeft zo ook de connotatie van objectiviteit.³⁷⁷ In *’emet* verenigen zich zo, aldus Blocher, eigenschappen als personaliteit, objectiviteit, goddelijkheid en historiciteit.³⁷⁸

Evaluatie

Hoewel de insteek verschilt, stemmen de voorgaande analyses op een aantal punten overeen. Zo herkennen alle drie het relationele aspect van waarheid: het is een intersubjectief gebeuren waarbij het gaat om de vervulling van verwachtingen die de subjecten van elkaar mogen hebben. Alledrie signaleren ook de rol die de wet of het verbond speelt daarin (en bijkans de relatie met

³⁶⁶ Henri Blocher. “The Biblical Concept of Truth”. In: *Themelios* 1969, nr. 6/1: 48.

³⁶⁷ *Ibid.*, 48-50.

³⁶⁸ *Ibid.*, 50.

³⁶⁹ *Ibid.*, 50-51.

³⁷⁰ *Ibid.*, 51.

³⁷¹ *Ibid.*

³⁷² *Ibid.*

³⁷³ *Ibid.*, 52.

³⁷⁴ *Ibid.*, 52-53.

³⁷⁵ *Ibid.*, 53.

³⁷⁶ *Ibid.*, 55—54.

³⁷⁷ *Ibid.*, 54.

³⁷⁸ *Ibid.*: Van historiciteit is sprake omdat God intervenueert in de geschiedenis.

woorden als gerechtigheid). Blocher en Von Soden benadrukken voorts de historiciteit van het Bijbelse waarheidsbegrip: waarheid ontvouwt zich in het handelen en/of spreken door de tijd heen. Ramsdell concentreert zich meer op de inhoud van dat handelen en spreken en stelt dat die in de kern de trouw inhoudt van God en onze reactie (van trouw) daarop. Dit alles leidt ertoe dat waarheid - met name bij Von Soden expliciet - wordt opgevat als een gebeuren dat niet zozeer ontologisch maar veeleer ethisch van aard is. Voorts wordt waarheid geassocieerd met permanentie, stabiliteit en objectiviteit. Het is op al deze punten dat hun analyse van het waarheidsbegrip overeenstemt met alhier geformuleerde conceptuele kern van 'ēmet.

Toch zijn er ook belangrijke verschillen. Het belangrijkste verschil is dat deze thesis stelt dat de verschillende aspecten van 'ēmet uiteindelijk verenigd worden in de verbondswerkelijkheid die het begrip aanduidt. Die werkelijkheid wordt verwezenlijkt in het handelen en spreken van de Bijbelse subjecten. Het is een werkelijkheid die een bevrijdend of reddend karakter heeft en waarvan God de basis is. Dit 'bevrijdende werkelijkheidsaspect' komt bij geen van de genoemde analyses expliciet zo uitgewerkt naar voren,³⁷⁹ terwijl het uiteindelijk - volgens deze thesis - wel de diepstliggende grond is van het Hebreeuwse spreken over waarheid.

Naast dit verschil, zijn er ook kleinere verschillen. Zo speelt het kennisaspect van waarheid bij de verschillende analyses een (zeer) ondergeschikte rol. Uit de onderzochte teksten (met name Spreuken) wordt echter duidelijk dat waarheid een kennisaspect heeft en dat dit aspect zwaar meeweegt (hoewel het altijd erom gaat dat het in de praktijk wordt gebracht). Tot slot merken alledrie de analyses op dat waarheid een relationeel of intersubjectief gebeuren is, maar merkt geen van de analyses op dat het belang van betrachten van waarheid met name in machtsrelaties benadrukt wordt: de situatie waarin het ene subject (de geadresseerde van 'ēmet) op het andere subject (de 'ēmet betrachtende) is aangewezen.

'Ĕmet bij Breukelman

Een theoloog die met een Bijbels-theologische blik naar het woord 'ēmet heeft gekeken, is Frans Breukelman. Het gaat volgens Breukelman in het Bijbelse getuigenis om het drama van de verbondsgeschiedenis.³⁸⁰ De figuren in dit drama (God en mens) verschijnen in het Bijbelse getuigenis als een *zijn-in-de-daad*, oftewel in een handelen of spreken waarin een bepaalde manier van *zijn* tot uitdrukking komt.³⁸¹ Het Bijbelse getuigenis gebruikt twee begrippenparen om de verbondsmatigheid van dat *zijn-in-de-daad* aan te duiden: *ṣədāqâ* en *mišpāt* enerzijds en 'ēmet en *ḥesed* anderzijds.³⁸² Het zijn twee begrippenparen omdat het in het *zijn-in-de-daad* van de Bijbelse figuren kan gaan om (i) de verwezenlijking van het heil in de *ruimte* (waarvoor het begrippenpaar *ṣədāqâ* en *mišpāt*) of (ii) de verbondsgeschiedenis in de *tijd* (waarvoor het begrippenpaar 'ēmet en *ḥesed*).³⁸³ Het zijn voorts twee begrippenparen omdat het in het *zijn-in-de-daad* telkens gaat om een innerlijk kwaliteit (*opus internum*) die zich naar buiten toe

³⁷⁹ Wel komen in de verschillende analyses aspecten van die werkelijkheid naar voren. Ramsdell benoemt expliciet de relatie met het verbond. Ook noemt Von Soden het werkelijkheidskarakter van waarheid, maar werkt dit niet uit.

³⁸⁰ Breukelman, *Debharim*, 81.

³⁸¹ *Ibid.*, 78.

³⁸² *Ibid.*, 81.

³⁸³ *Ibid.*, 85: Deze twee aspecten zijn onderling verbonden nu het in de verbondsgeschiedenis in de tijd gaat om de verwezenlijking van het heil in de ruimte of - andersom uitgedrukt: dat de verwezenlijking van het heil in de ruimte in haar binnenste verbondsgeschiedenis in de tijd is.

verwerkelijkt (*opus ad extra*).³⁸⁴ Daarbij geldt *ṣedāqâ* respectievelijk *’ēmet* als het innerlijke aspect, dat zich veruiterlijkt in het doen van *mišpāt* respectievelijk *ḥesed*.³⁸⁵ Voor wat betreft de betekenis van *’ēmet* verwijst Breukelman in eerste instantie naar Buber, die *’ēmet* (en *’ēmûnâ*) definieert als de houding van betrouwbaarheid en de zekerheid van betrouwbaarheid, tussen wezen en wezen.³⁸⁶ Breukelman preciseert dat vervolgens voor het begrippenpaar *’ēmet* en *ḥesed*: *’ēmet* geldt dan als de betrouwbaarheidshouding en *ḥesed* als de betrouwbaarheidsdaad.³⁸⁷ Zo is het doen van *ḥesed* de verwerkelijking naar buiten toe (het *opus ad extra*) van *’ēmet*.³⁸⁸ Het zijn die *’ēmet* en *ḥesed* die God uiteindelijk ten diepste beweegt.³⁸⁹

Evaluatie

Bij Breukelman spelen dezelfde aspecten als bij de andere theologen wier analyse hier aan bod kwam (intersubjectiviteit, historiciteit en het temporele aspect, de relatie met het verbond, de relatie met rechtvaardigheid, etc.), maar deze worden op een meer systematische wijze geordend en met elkaar verbonden. De nadruk in de analyse van Breukelman ligt daardoor meer op juist dat aspect wat bij de andere theologen achterwege bleef: dat *’ēmet* verwijst naar een werkelijkheid die een verbondswerkelijkheid is. Maar hoewel de duiding van *’ēmet* door Breukelman de analyse van deze thesis dicht nadert, is het de vraag of ‘betrouwbaarheidshouding’ toch niet een te essentialistische duiding is van *’ēmet*.

Regelmatig wordt het werkwoord *’āsâ* gebruikt met betrekking tot *’ēmet*.³⁹⁰ Dat is weliswaar telkens zo in de conjunctie met *ḥesed*, maar dat laat onverlet dat regelmatig over *’ēmet* wordt gesproken in termen die een *handelen* uitdrukken. Ook op andere plekken - buiten de conjunctie met *ḥesed* - wordt gesteld dat je in (*be*) *’ēmet* kan wandelen (*hālak*)³⁹¹ en doen (*’āsâ*).³⁹² Op al die plekken kan wellicht worden gesteld dat *’ēmet* een betrouwbaarheidshouding inhoudt, maar dan wordt niet recht gedaan aan het feit dat de kern niet zozeer de houding is, alswel het feit dat die houding *gestalte krijgt* in de werkelijkheid. Nu zou Breukelman daarop kunnen antwoorden dat het inderdaad zo is dat *’ēmet* gestalte moet krijgen, nu het in het Bijbelse getuigenis altijd zo is dat het innerlijke zich uitdrukt in het uiterlijke en vice versa,³⁹³ maar dat dit er niet aan afdoet dat *’ēmet* de aanduiding van een innerlijke houding is. En toch zou dit niet helemaal recht doen aan *hoe* er wordt gesproken over *’ēmet*, waar juist de veruiterlijking vaak centraal staat. Bovendien vindt die veruiterlijking niet enkel plaats in daden van *ḥesed* (wat voor

³⁸⁴ Ibid., 84. Zie ook Frans Breukelman, *Bijbelse Theologie IV, 2: Theologische opstellen* (Kampen: Uitgeverij Kok, 1999), 196.

³⁸⁵ Breukelman, *Debharim*, 84-85.

³⁸⁶ Ibid., 169.

³⁸⁷ Ibid., 181.

³⁸⁸ Ibid.

³⁸⁹ Ibid., 203.

³⁹⁰ Bijvoorbeeld Gen. 24:49, 32:11, 47:29. Zie ook 5.2.3.

³⁹¹ Bijvoorbeeld Jes. 38:3.

³⁹² Bijvoorbeeld Ri. 9:16 en 19.

³⁹³ Breukelman, *Biblische Theologie*, 84.

Breukelman de betrouwbaarheids*daad* is), maar bijvoorbeeld ook in de weg die 'ēmet kan zijn of de woorden die 'ēmet kunnen zijn (waar ēmet dus een kwaliteit van object aanduidt). Tot slot wordt er buiten Spreuken maar sporadisch expliciet gesproken over *emeth* als menselijke houding of deugd. Het is daarom wat ons betreft wat te schematisch om het innerlijke aspect van 'ēmet zo te scheiden van het uiterlijke. 'Ĕmet is uiteindelijk meeromvattend dan enkel het innerlijke aspect: het kwalificeert ook het uiterlijke als corresponderend met de verbondswerkelijkheid.

5.5 CONCLUSIE

Op basis van het voorgaande kan - in antwoord op de vierde deelvraag - tot een volgende Bijbels-theologische omschrijving van waarheid in Bijbelse zin worden gekomen.

Waarheid verschijnt in de onderzochte teksten van de TeNaCH als van de hoogste orde en als eigenschap van God. Waarheid verwijst naar een werkelijkheid die gerealiseerd kan worden in het handelen en spreken. Dat handelen en spreken vindt plaats tussen mensen onderling of tussen God en mensen: waarheid is daarmee een intersubjectief gebeuren. Van waarheid is dan sprake wanneer de verhouding tussen subjecten - door het handelen en spreken - is zoals hij moet zijn, wanneer de subjecten in hun spreken en handelen trouw zijn aan een werkelijkheid die als verbondswerkelijkheid kan worden omschreven. Wij leren die verbondswerkelijkheid kennen in de beloftes van God, de *tôrâ*, *mitsvot*, *mišpāt*, etc. Wanneer die werkelijkheid wordt verwezenlijkt in het spreken en handelen van God en mens, gaat daar een bevrijdende of reddende werking van uit. Zo wordt een werkelijkheid verwezenlijkt die gekenmerkt wordt door woorden als leven, bestendigheid, vrede, succes en vruchtbaarheid. Waar niet naar waarheid wordt gesproken of gehandeld, heerst het slechte, leugen, dood en benauwdheid.

Doordat waarheid ieder moment opnieuw moet geschieden in het handelen en spreken, verschijnt waarheid als een weg (*derek*) door de tijd die de mens kan bewandelen. Die weg wordt dan gekenmerkt als een (continu opnieuw betoonde) juiste verhouding tot de medemens en tot God, oftewel: trouw aan wat de ander van jou mag verwachten als mens levend onder het verbond. Dat geldt met name voor het handelen en spreken jegens de mens die afhankelijk is van een ander, waar mensen in een machtsrelatie tot elkaar staan. Waarheid verschijnt als een weg die uiteindelijk ook *gekend* kan worden door de mens en waarheid heeft dan ook een epistemologisch aspect, is kennis en wijsheid, hoewel ten dienste van het spreken en handelen. Het Hebreeuwse waarheidsbegrip is op deze manier uiteindelijk existentieel-ethisch van aard.

6. DE POST-TRUTH ONGANG MET WAARHEID IN HET LICHT VAN HET BIJBELSE SPREKEN OVER WAARHEID

6.1.1 Inleiding

In het tweede hoofdstuk is de *post-truth* omgang met waarheid geanalyseerd. In de hoofdstukken drie tot en met vijf is een Bijbels-theologisch waarheidsbegrip geconstrueerd op basis van het woord *’emet*. Met de opbrengsten tot dusver kunnen we richting beantwoording van de hoofdvraag van deze thesis en de *post-truth* omgang met waarheid evalueren in het licht van het Bijbels-theologische denken over waarheid.

6.1.2 Vooraf: het (samen)leven of de dingen?

Het eerste wat opvalt aan een vergelijking tussen het waarheidsbegrip in het *post-truth* denken en het Bijbelse spreken daarover, is dat zij van een andere aard zijn. Het *post-truth* waarheidsbegrip is ontologisch-epistemologisch van aard: het gaat het om de vraag naar (objectieve dan wel subjectieve) kennis over het *zijn* van de dingen, naar de overeenstemming tussen woord en feitelijke werkelijkheid. Het Bijbelse waarheidsbegrip daarentegen is veeleer existentieel-ethisch van aard: het gaat om de vraag naar de juiste intersubjectieve verhouding, zoals die gestalte krijgt in het spreken en handelen. Waarheid in Bijbelse zin is daardoor noch objectief, noch subjectief te noemen. Het is niet objectief omdat in Bijbelse termen niet zinvol kan worden gesproken over waarheid en werkelijkheid als grootheden die losstaan van de subjecten mens en God. Het is tegelijkertijd niet subjectief omdat waarheid niet ondergeschikt is aan één bepaald subject, niet ondergeschikt is aan deze of gene persoon, noch aan diens belang of perspectief. Het vertrekt niet vanuit het subject of object, maar vanuit het intersubjectieve.

De kritische voorvraag die de vergelijking oproept, is of in het spreken over waarheid uiteindelijk niet de (ethisch-existentiële) vraag naar onze verhouding tot de ander centraal zou moeten staan, in plaats van de (ontologisch-epistemologische) vraag naar de dingen. Het Hebreeuwse waarheidsbegrip wijst ons erop dat de vraag naar de diepste werkelijkheid een vraag naar het goede (samen)leven is en niet een vraag naar de dingen. Die twee moeten overigens niet tegen elkaar uitgespeeld worden. Ook binnen het Hebreeuwse waarheidsbegrip is de vraag naar de feitelijke werkelijkheid van belang, maar dat belang wordt altijd begrepen in het licht van de specifieke relatie waarbinnen de vraag naar die feitelijke werkelijkheid opkomt (zie hieronder). Hetzelfde geldt voor het kennisaspect van het Hebreeuwse waarheidsbegrip. Het gaat steeds in de eerste plaats om de vraag: hoe moet ik mij in het leven verhouden tot mijn medemens en tot God?

6.1.3 Punt 1 - Het belang van feitelijke waarheid

Het eerste element van de *post-truth* omgang met waarheid dat kritisch kan worden geëvalueerd is de omgang met *feitelijke* waarheid. In de *post-truth* omgang met waarheid is feitelijke waarheid ondergeschikt gemaakt aan overtuigingen en gevoelens. Afhankelijk van wat men wil dat waar is, worden bepaalde feiten wel geaccepteerd en andere feiten niet. Feitelijke waarheid is niet langer leidend.

Deze omgang met feitelijke waarheid staat op gespannen voet met het Bijbelse spreken over waarheid. Het belang van feitelijke waarheid is namelijk inbegrepen in het Bijbelse spreken over

waarheid, waarbij leugen en bedrog als antoniemen gelden. Als voorbeeld kan Gen. 42:16 worden genomen, waar Jozef tegen zijn broers zegt:

*Jullie woorden zullen getoetst worden:
is er waarheid bij jullie?*

Het gaat uiteindelijk om de *betrouwbaarheid* van de broers, maar daarvoor is hier bepalend of zij de feitelijke waarheid spreken. Feitelijke waarheid vormt zo de toets van hun betrouwbaarheid. De Bijbelse teksten roepen daarmee de vraag op of degenen die willens en wetens *niet* de feitelijke waarheid spreken wel als betrouwbaar kunnen gelden. Dat is in het licht van de huidige *post-truth* politiek, waarbij mensen hun vertrouwen stellen in leiders die aantoonbaar liegen, een kritische vraag.

Naast het verband tussen feitelijke waarheid en betrouwbaarheid, benadrukt het Bijbelse spreken ook het belang van feitelijke waarheid voor de oordeelsvorming. Deuteronomium 13:15 stelt bijvoorbeeld als voorwaarde voor oordeelsvorming:

*(...) je moet het onderzoeken, speuren en navragen, heel goed,
en zie, waarheid, het woord staat vast (...)*

Feitelijke waarheid blijkt onontbeerlijk als grondslag voor een oordeel. De gesproken woorden moeten vast staan, gegrond zijn in de werkelijkheid. Vanuit Bijbels oogpunt kan de *post-truth* omgang met waarheid - waarbij het oordeel niet noodzakelijkerwijs gegrond is in de feitelijke waarheid, maar waarbij *andersom* de feitelijke 'waarheid' juist wordt gemodeleerd naar het gewenste oordeel - zeer kritisch worden beschouwd. Een dergelijke omgang is naar Bijbels begrip de wereld op zijn kop.

Uiteindelijk staat in het Bijbelse spreken over waarheid, de vraag naar het samenleven centraal. Daarbij gaat het om een houding van trouw of betrouwbaarheid, die tot uiting komt in het spreken en handelen. Of daarvan sprake is, hangt af van de vraag of het spreken en handelen gegrond is in feitelijke waarheid. Een *post-truth* omgang waarbij feitelijke waarheid niet bepalend is voor het spreken of handelen, is dan ook een omgang die naar Bijbels begrip gedoemd is te mislukken.

6.1.4 Punt 2 - Waarheid en macht: wat bepaalt wat?

Het punt van omgang met feitelijke waarheid raakt aan een fundamentele punt. In hoofdstuk 2 bleek dat waarheid in het *post-truth* tijdperk in hoge mate subjectief is geworden. Dat wil zeggen: waarheid - zo zagen we - wordt in het *post-truth* denken ondergeschikt gemaakt aan eigen overtuigingen en gevoelens, heersende economische of politieke belangen, neigingen of een bepaald perspectief. Zo is het idee van waarheid als objectieve grondslag ondergraven en bepaalt uiteindelijk het subject (dat is: het gevoel, de overtuiging, het economische belang, de neiging, het politieke belang, het perspectief) met de meeste macht wat als waarheid geldt.

In het Bijbelse spreken speelt macht ook een belangrijke rol in relatie tot waarheid. Maar op dat vlak bestaat er een scherp contrast met de *post-truth* omgang, zoals bijvoorbeeld duidelijk wordt in Spreuken 29:14:

*Een koning, die de zwakken in waarheid oordeelt:
zijn troon zal voor eeuwig vast staan.*

De relatie tussen waarheid en macht is hier omgekeerd ten opzichte van de *post-truth* omgang. De machthebber staat *niet boven* de waarheid, maar wordt juist in zijn macht *begrensd door* de waarheid. Naar het Bijbelse spreken is waarheid namelijk een principe van de hoogste orde: het behoort volgens Ex. 21:18 zelfs tot de kerneigenschappen van God. Waarheid functioneert daardoor als een beteugeling van de macht. Juist waar sprake is van een machtsverhouding - bijvoorbeeld in de verhouding koning-onderdaan of heer-knecht - wordt in de Hebreeuwse bijbel het belang van waarachtig handelen benadrukt, dat is: het belang van een spreken en handelen dat trouw is aan de juiste verhouding tot elkaar. Het handelen en spreken dat niet daaraan voldoet, is niet duurzaam en houdt uiteindelijk geen stand. Vanuit het Bijbels spreken over waarheid kan de *post-truth* omgang met waarheid dan ook kritisch worden geëvalueerd, nu in dat denken waarheid ondergeschikt is gemaakt aan macht in plaats van bovengeschikt eraan.

6.1.5 Punt 3 - Waarheid als weg in plaats van gestolde overtuiging

Waarheid is in het *post-truth* denken dus in hoge mate subjectief geworden. Tegelijkertijd wordt - zo concludeerden we in hoofdstuk 2 - paradoxaal genoeg de eigen positie wel als absoluut ervaren. We komen als gevolg van mechanismen die continu onze eigen positie herbevestigen, vast te zitten in onze overtuigingen. Totdat die absoluut aandoen. Wat wij als waarheid beschouwen, bestaat zo in feite uit gestolde overtuigingen, terwijl (zelf)kritiek wordt weggefilterd. Dat nodigt niet uit om de vraag te blijven stellen: *wat is waarheid?* Het antwoord menen we immers al voorhanden te hebben.

Waar de *post-truth* omgang met waarheid, de vraag 'wat is waarheid?' als kritische vraag gaandeweg naar de achtergrond verdringt, is deze in het Hebreeuwse waarheidsbegrip nooit ver weg. Waarheid is in het Hebreeuwse begrip niet iets wat vanzelfsprekend *is*; het moet telkens gestalte krijgen in het spreken en handelen tegenover anderen. Doordat waarheid ieder moment opnieuw gestalte moet krijgen, is de vraag 'wat is waarheid?' op ieder moment weer opnieuw relevant. Waarheid kan daarom nooit verworden tot een gestolde overtuiging, onafhankelijk van de wisselende, concrete verhoudingen waarin een mens zich begeeft. Waarheid verschijnt dan ook niet als een *punt in*, maar als een *weg door* het leven die de mens te gaan heeft, die hij kan wandelen, maar waarvan hij ook kan afdwalen. Daarom kan de knecht van Abraham in blijdschap uitroepen als hij de bestemming van zijn reis heeft bereikt (Gen. 24:48):

*JHWH, God van mijn heer Abraham,
die mij heeft geleid op de weg van waarheid.*

Daarom kan een koning zeggen (Jes. 38:3):

*Ach, JHWH, gedenk toch,
dat ik heb gewandeld voor uw aangezicht,
in waarheid en met een volkomen hart*

Waarheid is ten diepste een existentieel-ethische activiteit die door het leven heen gestalte krijgt. Het idee - zoals dat in de *post-truth* omgang met waarheid heerst - van waarheid als een gestolde

overtuiging, als een statisch eigen gelijk, is daarmee onverenigbaar. Het Bijbelse spreken roept ieder mens op om op weg te gaan en op iedere plek en in iedere verhouding opnieuw de vraag te stellen: wat is (hier en nu) waarheid?

6.1.6 Punt 4 - De gemeenschap als richtpunt

Zoals in hoofdstuk 2 ter sprake kwam, is waarheid in het *post-truth* tijdperk steeds minder een gedeelde of gemeenschappelijke aangelegenheid geworden, doordat we ieder onze 'waarheid' tot ons nemen in onze eigen, verkokerde bubbel. Er is sprake van verlies van gedeelde ruimte, van atomisering van de samenleving. De vraag naar waarheid werkt in het *post-truth* tijdperk dan ook niet verbindend, maar verdelend in op de gemeenschap.

Het is juist die gemeenschap, die het Bijbelse spreken over waarheid op het oog heeft. Dat blijkt ook als Mozes wordt aangespoord ten behoeve van de gemeenschap om te zoeken naar rechters. Dan klinkt het (Ex. 18:21):

*En jij moet omzien onder heel het volk,
naar bekwame mannen, Godvrezend, mannen van waarheid, die winstbejag haten.*

Want uiteindelijk is waarheid in de Bijbelse teksten een leidend principe voor de gemeenschap. De vraag naar waarheid is in het Bijbelse spreken namelijk een vraag naar de juiste verhouding tussen mensen: een verhouding die mensen verbindt met elkaar in plaats van scheidt. Vandaar dat woorden als 'trouw' en 'betrouwbaarheid' - woorden die een verbinding aanduiden - samen met 'waarheid' de belangrijkste vertaaltermen zijn voor *ěmet*. Dat verbindende element zien we ook terug in de Bijbelse teksten die er op wijzen dat waarheid onlosmakelijk is verbonden met zaken als vrede en gerechtigheid: het ene kan niet zonder het andere bestaan.

Zo heeft het Bijbelse denken over waarheid uiteindelijk als ideaal een *gemeenschaps*werkelijkheid voor ogen, waarin de juiste verhouding tot anderen centraal staat en welke werkelijkheid we in ons spreken en handelen gestalte kunnen geven. Waarheid werkt naar Bijbels begrip principieel verbindend in op de gemeenschap. Een omgang met waarheid die verdelend inwerkt op de gemeenschap - zoals bij *post-truth* het geval is - kwalificeert dan ook als een omgang waarvan geen toekomst te verwachten is.

7. CONCLUSIE

De onderzoeksvraag van deze thesis luidde:

Hoe kan de omgang met waarheid in het post-truth tijdperk worden geëvalueerd in het licht van de Bijbels-theologische betekenis van 'waarheid' in de TeNaCH?

Ter beantwoording van deze vraag is als eerste stap de *post-truth* omgang geanalyseerd aan de hand van McIntyre en Prange (hoofdstuk 2). Vervolgens heeft deze thesis het Bijbels denken over waarheid geanalyseerd. Daartoe is eerst bepaald welk Hebreeuws woord als (bij benadering) equivalent geldt van 'waarheid' (hoofdstuk 3). Vervolgens is de methodologische vraag besproken hoe van dat woord, 'emet, kan worden toegewerkt naar een Bijbels-theologisch begrip van 'waarheid' (hoofdstuk 4). Aan de hand van die methodologie heeft deze thesis via een lexicale, een semantische en een literaire analyse een conceptuele kern van 'emet' geformuleerd en deze getoetst aan eerdere publicaties over het Bijbelse waarheidsbegrip (hoofdstuk 5). Vervolgens zijn de opbrengsten uit de hoofdstukken 2 t/m 5 bijeengenomen en is de *post-truth* omgang met waarheid geëvalueerd in het licht van het Bijbelse spreken (hoofdstuk 7).

Zoals in de verschillende hoofdstukken al toegelicht, zijn er verschillende methodische afslagen genomen. Zo is slechts een gedeelte - ongeveer 30% - van de vindplaatsen van 'emet' handmatig geanalyseerd, alhoewel de conclusies daaruit worden ondersteund door de machinale analyse die alle vindplaatsen beslaat. Niettemin zou daar nog aanvullend werk kunnen worden gedaan. Hetzelfde geldt voor de gekozen exegetische methode: een historisch-kritische exegese van de vindplaatsen en vergelijking met het waarheidsbegrip in de *umwelt* zou verder substantie en reliëf kunnen geven aan de bevindingen van deze thesis. Tot slot bouwt de analyse van de *post-truth* omgang met waarheid op de analyse van McIntyre en Prange: die analyse zou nog verder verdiept kunnen worden in een meeromvattende contemporaine analyse. Deze elementen clausuleren de conclusie van deze thesis.

Die conclusie - en daarmee het antwoord op de onderzoeksvraag - is dat de *post-truth* omgang met waarheid kritisch kan worden geëvalueerd. Het Bijbelse spreken roept in de eerste plaats de vraag op of het in de zoektocht naar waarheid niet primair zou moeten gaan om de juiste verhouding tot je medemens en tot God in plaats van het *zijn* van de dingen. Dat betekent niet dat de vraag naar feitelijke waarheid niet belangrijk is, integendeel: het belang van feitelijke waarheid is juist inbegrepen in het Bijbelse spreken over waarheid. Vanuit Bijbels perspectief is dan ook stevige kritiek te leveren op de *post-truth* omgang met waarheid waarbij feitelijke waarheid niet op waarde wordt geschat en niet langer bepalend is voor het spreken en handelen noch de oordeelsvorming: wie en wat niet op feitelijke waarheid gefundeerd is - zo luidt die kritiek - uiteindelijk niet betrouwbaar.

Dat raakt aan een fundamentele punt, namelijk dat waarheid in *post-truth* in dienst is komen te staan van de macht van het subject. In het Bijbelse spreken reguleert waarheid als hoogste (Goddelijke) kwaliteit juist de macht en is het niet een ondergeschikt, maar een bovengeschikt principe. Dat maakt ook dat waarheid nooit een statisch karakter krijgt, iets wordt in jouw macht of jouw bezit, zoals in *post-truth* het geval is, maar dat waarheid verschijnt als een weg door het leven waarop de mens haar telkens opnieuw gestalte moet geven in het spreken en handelen. Daarbij gaat het om de juiste verhouding tot God en je medemens. Waarheid naar

Bijbels begrip werkt verbindend in op de gemeenschap. De *post-truth* omgang met waarheid, die juist verdelend werkt, is dan ook in Bijbelse zin een onwaarachtige omgang met waarheid.

Uiteindelijk staat zo in alle punten hetzelfde op het spel en dat is het leven en de samenleving. In een samenleving waarin feitelijke waarheid er niet toe doet, waarin waarheid een instrument van de macht is, waarin waarheid kan stollen in het eigen gelijk en waar waarheid een individuele in plaats van gemeenschappelijke aangelegenheid is geworden: daar loopt het goede samenleven gevaar. Maar misschien is wel de meest kritische en meestomvattende vraag of van de *post-truth* omgang met waarheid wel bevrijding te verwachten is of dat we, opgesloten in onze echokamers, in de benauwdheid van het eigen gelijk gevangen blijven. Want dat is waar het Bijbelse waarheidsbegrip uiteindelijk naar verwijst: naar een gemeenschap waarbinnen de mens bevrijd kan leven.

8. LITERATUURLIJST

Alter, Robert. *The Art of Biblical Narrative*. New York: Basic Books, 2011.

Barr, James. *Semantics of Biblical Language*. Glasgow: Oxford University Press, 1961.

Bartsch Sabine en Evert, Stefan. "Towards a Firthian Notion of Collocation". In: *Online publiczierte Arbeiten zur Linguistik 2/2014*: 48-61.

Blocher, Henri. "The Biblical Concept of Truth". In: *Themelios* 1969, Nr. 6/1: 47–61. Vertaling door H.O.J. Brown van het Franse artikel Henri Blocher. "La Notion Biblique de Vérité." In: *Themelios* 1967, Nr. 4/2: 8–20.

Boon, Rudolf. *Laat ons de woorden wagen, die voormaals zijn geschied...* Amsterdam: PLS, 1978.

Boyer, James L. "Semantics In Biblical Interpretation". In: *Grace Journal* 3.2 (1962): 25-34.

Breuggemann, Walter. *Theology of the Old Testament: Testimony, Dispute, Advocacy*. Minneapolis: Fortress Press, 1997.

Breukelman, Frans Hendrik. *Bijbelse Theologie, deel I.1: schrift-lezing*. Kampen: Uitgeversmaatschappij J.H. Kok, 1980.

Breukelman, Frans Hendrik. *Biblische Theologie II-1: Debharim - Der biblische Wirklichkeitsbegriff*. Kampen: Vbk Media, 1998.

Breukelman, Frans Hendrik. *Bijbelse Theologie II-2: Sjemot - De eigen taal en de vertaling van de Bijbel*. Kampen: Uitgeverij Kok, 2009.

Breukelman, Frans Hendrik. *Bijbelse Theologie IV, 2: Theologische opstellen*. Kampen: Uitgeverij Kok, 1999.

Brinkman, J.M. *Psalmen IV: een praktische bijbelverklaring*. Kampen: Uitgeverij Kok, 1984.

Buber, Martin en Rosenzweig, Franz. *Scripture and Translation*. Vertaald door: Lawrence Rosenwald. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press, 1994.

Dorssen, Jan Christiaan Cornelis van. *De derivata van de stam 'mn in het Hebreeuwsch van het Oude Testament: een semasiologisch onderzoek*. Amsterdam: Drukkerij Holland, 1951.

Elridge, Stephen. "Cognitive bias". In: *Encyclopedia Britannica* 25 augustus 2025. Te raadplegen via: <https://www.britannica.com/science/cognitive-bias> (laatst bezocht: 19 december 2025).

Estes, Douglas. "Introduction: The Literary Approach to the Bible". Pagina's 1-36 in: *Lexham Methods Series Volume 4: Literary Approaches to the Bible*. Eds. Douglas Mangum en Douglas Estes. Lexham Press, 2016 (E-pub).

Evert, Stefan. "Corpora and Collocations". Pagina's 1212-1248 in: *Corpus Linguistics: An International Handbook*. Eds. A. Lüdeling en M. Kytö. Berlijn: Mouton de Gruyter, 2008.
Beschikbaar op: https://www.stephanie-evert.de/PUB/Evert2007HSK_extended_manuscript.pdf
(laatst bezocht: 3 december 2025).

Fensham, F.C. *Exodus*. Nijkerk: Uitgeverij G.F. Callenbach, 1970.

Fox, Michael V. *Proverbs 10-31*. The Anchor Yale Bible. Binghamton: Yale University Press, 2009.

Firth, John Rupert. "A Synopsis of Linguistic Theory". Pagina's 1-32 in: *Studies in Linguistic Analysis, Special Volume of the Philological Society*. Oxford: Blackwell, 1957.

Goddard, Cliff. *Semantic Analysis: A Practical Introduction*. New York: Oxford University Press, 1998.

Jagersma, Hendrik. *Genesis 25:12-50:26*. Verklaring van de Hebreeuwse Bijbel. Baarn: Uitgeverij G.F. Callenbach, 1996.

Jagersma, Hendrik. *Exodus 2*. Verklaring van de Hebreeuwse Bijbel. Kampen: Uitgeverij Kok, 2002.

Jepsen. S.v. אִמָּן. In: *Theological Dictionary of the Old Testament*. Eds. G. Johannes Botterweck e.a. Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing, 1977.

Johnson, B. S.v. צִדְקָה. In: *Theological Dictionary of the Old Testament: Volume XII*, eds. G. Johannes Botterweck e.a. Grand Rapids: Wm B. Eerdmans Publishing, 2003.

Jong, Sjoerd de. "Hoe gedeelde waarheden verguisden". In: *NRC* 11 september 2025.

Kim, Hyun Chul Paul. *Reading Isaiah: a literary and theological commentary*. Macon: Smyth & Helwys Publishing, 2016.

Köhler, Ludwig en Baumgartner, William. *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*. Leiden: Koninklijke Brill, 2001.

Leene, Hendrik. *De vroegere en nieuwe dingen bij Deuterokesaja*. Amsterdam: VU Uitgeverij, 1987.

Loader, J.A. *Prediker: een praktische bijbelverklaring*. Kampen: Uitgeversmaatschappij H.J. Kok, 1984.

Lugt, P. van der. *Cantos and Strophes in Biblical Hebrew Poetry: with special reference to the First Book of the Psalter*. Boston: Brill, 2006.

Lugt, P. van der. *Cantos and Strophes in Biblical Hebrew Poetry III*. Boston: Brill, 2004.

Mathews McGinnis, Claire. *Reading Exodus: a literary and theological commentary*. Macon (GA): Smyth & Helwys Publishing, 2024.

McIntyre, Lee. *Post-Truth*. Cambridge: MIT Press, 2018.

Murre, Johan. *Lexicon Bijbels Hebreeuws en Aramees Deel I: א - ט*. Middelburg: Skandalon, 2024.

Murre, Johan. *Lexicon Bijbels Hebreeuws en Aramees Deel 2: י - ת*. Middelburg: Skandalon, 2024.

Nelson, Richard D. *Judges: A Critical & Rhetorical Commentary*. London: Bloomsbury Publishing PLC, 2017.

Prange, Martine. *De Waarheidscrisis*. Den Haag: Boom, 2025.

Ramsdell, Edward Thomas. "The Old Testament understanding of Truth". In: *The Journal of Religion* 31 no. 1 (1951): 264-273.

Rosenbaum, Jonathan. "Hezekiah, King of Judah". In: *The Anchor Bible Dictionary*. Eds. D.N. Freedman e.a. New York: Doubleday, 1992.

Rosenberg, A.J. *Genesis, Volume II: Chayei Sarah, Toldeoth, Vayetze, Vayishlach*. New York: The Judaica Press, 1994.

Schelde, Asher van der en Kanne, Peter. *Zingeving in Nederland*. Ipsos I&O, november 2024.

Schipper, Bernd U. *Proverbs 1-15: A Commentary on the Book of Proverbs 1:1-15:33*. Minneapolis: Fortress Press, 2019.

Selms, A. van. *Genesis: deel II*. Prediking van het Oude Testament. Nijkerk: Uitgeverij G.F. Callenbach, 1967.

Silva, Moises. *Biblical Words and Their Meaning: an introduction to lexical semantics*. Grand Rapids: The Zondervan Corporation, 1983.

Smith, Suzanna. "Old Testament Rhetorical and Narrative Criticism". In: *Lexham Methods Series Volume 4: Literary Approaches to the Bible*. Eds. Douglas Mangum en Douglas Estes. Lexham Press, 2016 (E-pub).

Smelik, Klaas A.D. "Zeg toch tot Hizkia": Een voorbeeld van profetische geschiedschrijving, in: *Amsterdamse Cahiers voor Exegese en Bijbelse Theologie* 2 (1981): 50-67.

Snijders, L.A. *Spreuken*. Een praktische bijbelverklaring. Kampen: Uitgeversmaatschappij J.H. Kok, 1984.

Soden, Hans von. "Was ist Wahrheit? Vom geschichtlichen Begriff der Wahrheit". Pagina's 1-24 in: *Urchristentum und Geschichte*. Tübingen: Buchdruckerei Eugen Göbel, 1951.

Tuinstra, E.W. *Spreuken, deel 3*. Prediking van het Oude Testament. Utrecht: KokBoekencentrum Uitgevers, 2019.

Veld, B. van 't. *Exodus, deel III*. Prediking van het Oude Testament. Utrecht: KokBoekencentrum Uitgevers, 2023.

Waltke, Bruce K. *The Book of Proverbs, chapters 1-15*. The New International Commentary on the Old Testament. Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing, 2004.

Waltke, Bruce K. *The Book of Proverbs, chapters 15-31*. The New International Commentary on the Old Testament. Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing, 2005.

Webb, Barry G. *The Book of Judges*. The New International Commentary on the Old Testament. Grand Rapids (MI), Wm. B. Eerdmans Publishing, 2012.

Wenham, Gordon J. *Genesis 16-50*. Word Biblical Commentary 2. Dallas: Word, 1994.

Wildberger, H. S.v. אָמָן. In: *Theological Lexicon of the Old Testament: Volume One*. Eds. Ernst Jenni en Claus Westermann. Peabody: Hendrickson Publishers, 1997.

Xiao, Richard. "Collocation". Pagina's 106-124 in: *The Cambridge Handbook of English Corpus Linguistics*. Eds. D. Biber en R. Reppen. Cambridge: Cambridge University Press, 2015.

Ziegert, Carsten. "Beyond Barr - Biblical Hebrew Semantics at its Crossroads", in: *European Journal of Theology* vol. 30, no. 1 (2024): 19 - 36.

8. BIJLAGEN

- Bijlage 1:** Inventarisatie Hebreeuwse lemma's in de Biblia Hebraica Stuttgartensia tegenover het lemma 'ἀλήθεια' in de Septuagint
- Bijlage 2:** Inventarisatie Hebreeuwse lemma's in de Biblia Hebraica Stuttgartensia tegenover het lemma 'vērītās' in de Vulgaat
- Bijlage 3:** Inventarisatie Hebreeuwse lemma's in de Biblia Hebraica Stuttgartensia tegenover het lemma 'waarheid' in de Statenvertaling
- Bijlage 4:** Inventarisatie Hebreeuwse lemma's in de Biblia Hebraica Stuttgartensia tegenover het lemma 'Wahrheit' in de Verdeutschung van Buber en Rosenzweig
- Bijlage 5:** Inventarisatie Hebreeuwse lemma's in de Biblia Hebraica Stuttgartensia tegenover het lemma 'truth' in de English Standard Version
- Bijlage 6:** Inventarisatie Hebreeuwse lemma's in de Biblia Hebraica Stuttgartensia tegenover het lemma 'waarheid' in de Nederlandse Bijbelvertaling 2021
- Bijlage 7:** Concordantieoverzicht *ʿēmet* inclusief genre
- Bijlage 8:** Overzicht handmatige analyse semantisch veld *ʿēmet* inclusief verwijzingen vindplaatsen
- Bijlage 9:** Totaaloverzicht collocaties *ʿēmet* inclusief categorisering
- Bijlage 10:** Overzichtstabel verdeling aspecten waarheidsbegrip over Bijbelboeken
- Bijlage 11:** Verklaringenblad
- Bijlage 12:** Data Management Plan

BIJLAGE 1

Inventarisatie Hebreeuwse lemma's in de Biblia Hebraica Stuttgartensia tegenover het lemma 'ἀλήθεια' in de Septuagint

Referentie	Lemma Septuagint (Grieks)	Lemma (Hebreeuws)
1 Genesis 24:27	ἀλήθεια	תמא
2 Genesis 24:48	ἀλήθεια	תמא
3 Genesis 32:10	ἀλήθεια	תמא
4 Genesis 47:29	ἀλήθεια	תמא
5 Exodus 28:26	ἀλήθεια	םימא
6 Leviticus 8:8	ἀλήθεια	םימא
7 Deuteronomy 22:20	ἀλήθεια	תמא
8 Deuteronomy 33:8	ἀλήθεια	םימא
9 Joshua 2:14	ἀλήθεια	תמא
10 Judges 9:15	ἀλήθεια	תמא
11 Judges 9:16	ἀλήθεια	תמא
12 Judges 9:19	ἀλήθεια	תמא
13 1 Kingdoms 12:24	ἀλήθεια	תמא
14 2 Kingdoms 2:6	ἀλήθεια	תמא
15 2 Kingdoms 15:20	ἀλήθεια	תמא
16 3 Kingdoms 2:4	ἀλήθεια	תמא
17 3 Kingdoms 3:6	ἀλήθεια	תמא
18 3 Kingdoms 22:16	ἀλήθεια	תמא
19 4 Kingdoms 19:17	ἀλήθεια	םגמא
20 4 Kingdoms 20:3	ἀλήθεια	תמא
21 1 Chronicles 12:17	ἀλήθεια	—
22 2 Chronicles 18:15	ἀλήθεια	תמא
23 2 Chronicles 19:9	ἀλήθεια	הגמוא
24 2 Chronicles 32:1	ἀλήθεια	תמא
25 EsdA 3:12	ἀλήθεια	—
26 EsdA 4:13	ἀλήθεια	—
27 EsdA 4:33	ἀλήθεια	—
28 EsdA 4:35	ἀλήθεια	—
29 EsdA 4:36	ἀλήθεια	—
30 EsdA 4:37	ἀλήθεια	—
31 EsdA 4:38	ἀλήθεια	—
32 EsdA 4:40	ἀλήθεια	—
33 EsdA 4:41	ἀλήθεια	—
34 EsdA 5:40	ἀλήθεια	—
35 EsdB 19:13	ἀλήθεια	תמא
36 EsdB 19:33	ἀλήθεια	תמא
37 Psalm 5:10	ἀλήθεια	ון
38 Psalm 11:2	ἀλήθεια	1 ומוא
39 Psalm 14:2	ἀλήθεια	תמא
40 Psalm 24:5	ἀλήθεια	תמא

41	Psalms 24:10	ἀλήθεια	תּמָא
42	Psalms 25:3	ἀλήθεια	תּמָא
43	Psalms 29:10	ἀλήθεια	תּמָא
44	Psalms 30:6	ἀλήθεια	תּמָא
45	Psalms 30:24	ἀλήθεια	1 וּמוֹא
46	Psalms 35:6	ἀλήθεια	הַמוֹנָה
47	Psalms 39:11	ἀλήθεια	הַמוֹנָה
48	Psalms 39:11	ἀλήθεια	תּמָא
49	Psalms 39:12	ἀλήθεια	תּמָא
50	Psalms 42:3	ἀλήθεια	תּמָא
51	Psalms 44:5	ἀλήθεια	תּמָא
52	Psalms 50:8	ἀλήθεια	תּמָא
53	Psalms 53:7	ἀλήθεια	תּמָא
54	Psalms 56:4	ἀλήθεια	תּמָא
55	Psalms 56:11	ἀλήθεια	תּמָא
56	Psalms 60:8	ἀλήθεια	תּמָא
57	Psalms 68:14	ἀλήθεια	תּמָא
58	Psalms 70:22	ἀλήθεια	תּמָא
59	Psalms 83:12	ἀλήθεια	—
60	Psalms 84:11	ἀλήθεια	תּמָא
61	Psalms 84:12	ἀλήθεια	תּמָא
62	Psalms 85:11	ἀλήθεια	תּמָא
63	Psalms 87:12	ἀλήθεια	הַמוֹנָה
64	Psalms 88:2	ἀλήθεια	הַמוֹנָה
65	Psalms 88:3	ἀλήθεια	הַמוֹנָה
66	Psalms 88:6	ἀλήθεια	הַמוֹנָה
67	Psalms 88:9	ἀλήθεια	הַמוֹנָה
68	Psalms 88:15	ἀλήθεια	תּמָא
69	Psalms 88:25	ἀλήθεια	הַמוֹנָה
70	Psalms 88:34	ἀλήθεια	הַמוֹנָה
71	Psalms 88:50	ἀλήθεια	הַמוֹנָה
72	Psalms 90:4	ἀλήθεια	תּמָא
73	Psalms 91:3	ἀλήθεια	הַמוֹנָה
74	Psalms 95:13	ἀλήθεια	הַמוֹנָה
75	Psalms 97:3	ἀλήθεια	הַמוֹנָה
76	Psalms 99:5	ἀλήθεια	הַמוֹנָה
77	Psalms 107:5	ἀλήθεια	תּמָא
78	Psalms 110:7	ἀλήθεια	תּמָא
79	Psalms 110:8	ἀλήθεια	תּמָא
80	Psalms 113:9	ἀλήθεια	תּמָא 2, לַע
81	Psalms 116:2	ἀλήθεια	תּמָא
82	Psalms 118:30	ἀλήθεια	הַמוֹנָה
83	Psalms 118:43	ἀλήθεια	תּמָא
84	Psalms 118:75	ἀλήθεια	הַמוֹנָה
85	Psalms 118:86	ἀλήθεια	הַמוֹנָה
86	Psalms 118:90	ἀλήθεια	הַמוֹנָה
87	Psalms 118:138	ἀλήθεια	הַמוֹנָה

88	Psalm 118:142	ἀλήθεια	תמא
89	Psalm 118:151	ἀλήθεια	תמא
90	Psalm 118:160	ἀλήθεια	תמא
91	Psalm 131:11	ἀλήθεια	תמא
92	Psalm 137:2	ἀλήθεια	תמא ,2 לז
93	Psalm 142:1	ἀλήθεια	הנמוא
94	Psalm 144:18	ἀλήθεια	תמא
95	Psalm 145:6	ἀλήθεια	תמא
96	Proverbs 8:7	ἀλήθεια	תמא
97	Proverbs 11:18	ἀλήθεια	תמא
98	Proverbs 14:22	ἀλήθεια	תמא
99	Proverbs 20:22	ἀλήθεια	תמא
100	Proverbs 22:21	ἀλήθεια	תמא
101	Proverbs 26:28	ἀλήθεια	ךד
102	Proverbs 28:6	ἀλήθεια	םת
103	Proverbs 29:14	ἀλήθεια	תמא
104	Ecclesiastes 12:10	ἀλήθεια	תמא
105	Job 9:2	ἀλήθεια	םנמא
106	Job 19:4	ἀλήθεια	םנמא
107	Job 23:7	ἀλήθεια	רשׁו
108	Job 36:3	ἀλήθεια	נתנ
109	Wisdom of Solomon 3:9	ἀλήθεια	—
110	Wisdom of Solomon 5:6	ἀλήθεια	—
111	Wisdom of Solomon 6:22	ἀλήθεια	—
112	Sirach 4:25	ἀλήθεια	—
113	Sirach 4:28	ἀλήθεια	—
114	Sirach 7:20	ἀλήθεια	—
115	Sirach 27:9	ἀλήθεια	—
116	Sirach 37:15	ἀλήθεια	—
117	Sirach 41:19	ἀλήθεια	—
118	Sirach 45:10	ἀλήθεια	—
119	Esther E:10	ἀλήθεια	—
120	Judith 5:5	ἀλήθεια	—
121	Judith 10:13	ἀλήθεια	—
122	Tobit 1:3	ἀλήθεια	—
123	Tobit 3:2	ἀλήθεια	—
124	Tobit 3:5	ἀλήθεια	—
125	Tobit 4:6	ἀλήθεια	—
126	Tobit 7:10	ἀλήθεια	—
127	Tobit 8:7	ἀλήθεια	—
128	Tobit 13:6	ἀλήθεια	—
129	Tobit 14:7	ἀλήθεια	—
130	Hosea 4:1	ἀλήθεια	תמא
131	Micah 7:20	ἀλήθεια	תמא
132	Zechariah 8:8	ἀλήθεια	תמא
133	Zechariah 8:16	ἀλήθεια	תמא
134	Zechariah 8:16	ἀλήθεια	—

135	Zechariah 8:19	ἀλήθεια	תמא
136	Malachi 2:6	ἀλήθεια	תמא
137	Isaiah 10:20	ἀλήθεια	תמא
138	Isaiah 11:5	ἀλήθεια	ה, אמנה
139	Isaiah 16:5	ἀλήθεια	תמא
140	Isaiah 26:2	ἀλήθεια	אמון 2
141	Isaiah 26:3	ἀλήθεια	—
142	Isaiah 26:10	ἀλήθεια	נכח
143	Isaiah 37:18	ἀλήθεια	אמנא
144	Isaiah 38:3	ἀλήθεια	תמא
145	Isaiah 42:3	ἀλήθεια	תמא
146	Isaiah 45:19	ἀλήθεια	מ'רש
147	Isaiah 48:1	ἀλήθεια	תמא
148	Isaiah 59:14	ἀλήθεια	תמא
149	Isaiah 59:15	ἀλήθεια	תמא
150	Jeremiah 4:2	ἀλήθεια	תמא
151	Jeremiah 9:5	ἀλήθεια	תמא
152	Jeremiah 14:13	ἀλήθεια	תמא
153	Jeremiah 23:28	ἀλήθεια	תמא
154	Jeremiah 33:15	ἀλήθεια	תמא
155	Daniel 2:5	ἀλήθεια	—
156	Daniel 2:8	ἀλήθεια	—
157	Daniel 2:9	ἀλήθεια	—
158	Daniel 2:47	ἀλήθεια	—
159	Daniel 3:28	ἀλήθεια	—
160	Daniel 3:28	ἀλήθεια	—
161	Daniel 8:26	ἀλήθεια	תמא
162	Daniel 10:21	ἀλήθεια	תמא
163	Daniel 11:2	ἀλήθεια	תמא
164	1 Maccabees 7:18	ἀλήθεια	—
165	2 Maccabees 3:9	ἀλήθεια	—
166	2 Maccabees 7:6	ἀλήθεια	—
167	3 Maccabees 4:16	ἀλήθεια	—
168	4 Maccabees 5:11	ἀλήθεια	—
169	4 Maccabees 5:18	ἀλήθεια	—
170	4 Maccabees 6:18	ἀλήθεια	—
171	4 Maccabees 17:16	ἀλήθεια	—
172	Psalms of Solomon 3:7	ἀλήθεια	—
173	Psalms of Solomon 6:9	ἀλήθεια	—
174	Psalms of Solomon 10:4	ἀλήθεια	—
175	Psalms of Solomon 14:1	ἀλήθεια	—
176	Psalms of Solomon 15:3	ἀλήθεια	—
177	Psalms of Solomon 16:10	ἀλήθεια	—
178	Psalms of Solomon 17:17	ἀλήθεια	—
179	Enoch 5:8	ἀλήθεια	—
180	Enoch 10:16	ἀλήθεια	—
181	Enoch 11:2	ἀλήθεια	—

182	Enoch 15:1	ἀλήθεια	—
183	Enoch 15:1	ἀλήθεια	—
184	Enoch 21:5	ἀλήθεια	—
185	Enoch 25:1	ἀλήθεια	—
186	Odes 4 B:10	ἀλήθεια	—
187	Odes 9:28	ἀλήθεια	—
188	Odes 9:28	ἀλήθεια	—

BIJLAGE 2

Inventarisatie Hebreeuwse lemma's in de Biblia Hebraica Stuttgartensia tegenover het lemma 'vērītās' in de Vulgaat

Reference	Lemma Vulgaat (Latijn)	Lemma (Hebreeuws)
1	Genesis 24:27	veritas אַמֶת
2	Genesis 24:49	veritas אַמֶת
3	Genesis 32:10	veritas אַמֶת
4	Genesis 40:22	veritas —
5	Genesis 47:29	veritas אַמֶת
6	Exodus 18:21	veritas אַמֶת
7	Exodus 28:30	veritas תַּמִּים
8	Leviticus 8:8	veritas תַּמִּים
9	Deuteronomy 13:14	veritas אַמֶת
10	Deuteronomy 17:9	veritas מִשְׁפָּט
11	Deuteronomy 18:11	veritas —
12	Joshua 2:14	veritas אַמֶת
13	Judges 16:17	veritas —
14	1 Samuel 12:24	veritas אַמֶת
15	2 Samuel 2:6	veritas אַמֶת
16	2 Samuel 15:20	veritas אַמֶת
17	2 Samuel 20:19	veritas אַמּוֹן 1
18	1 Kings 2:4	veritas אַמֶת
19	1 Kings 3:6	veritas אַמֶת
20	2 Kings 20:3	veritas אַמֶת
21	2 Kings 20:19	veritas אַמֶת
22	2 Chronicles 32:1	veritas אַמֶת
23	Nehemiah 9:13	veritas אַמֶת
24	Nehemiah 9:33	veritas אַמֶת
25	Tobit 1:2	veritas —
26	Tobit 3:2	veritas —
27	Tobit 12:11	veritas —
28	Tobit 14:10	veritas —
29	Tobit 14:11	veritas —
30	Judith 5:5	veritas —
31	Esther 9:30	veritas אַמֶת
32	Job 6:25	veritas יֵשׁוּר
33	Job 21:34	veritas שָׂאֵר, מֵעַל 1
34	Psalms 5:10	veritas כּוֹן
35	Psalms 11:2	veritas אַמּוֹן 1
36	Psalms 14:3	veritas אַמֶת
37	Psalms 24:5	veritas אַמֶת
38	Psalms 24:10	veritas אַמֶת
39	Psalms 25:3	veritas אַמֶת
40	Psalms 29:10	veritas אַמֶת

41	Psalms 30:6	veritas	אֱמֶת
42	Psalms 30:24	veritas	אֱמוּנָה 1
43	Psalms 35:6	veritas	אֱמוּנָה
44	Psalms 39:11	veritas	אֱמוּנָה
45	Psalms 39:11	veritas	אֱמֶת
46	Psalms 39:12	veritas	אֱמֶת
47	Psalms 42:3	veritas	אֱמֶת
48	Psalms 44:5	veritas	אֱמֶת
49	Psalms 50:8	veritas	אֱמֶת
50	Psalms 53:7	veritas	אֱמֶת
51	Psalms 56:4	veritas	אֱמֶת
52	Psalms 56:11	veritas	אֱמֶת
53	Psalms 60:8	veritas	אֱמֶת
54	Psalms 68:14	veritas	אֱמֶת
55	Psalms 70:22	veritas	אֱמֶת
56	Psalms 83:12	veritas	—
57	Psalms 84:11	veritas	אֱמֶת
58	Psalms 84:12	veritas	אֱמֶת
59	Psalms 85:11	veritas	אֱמֶת
60	Psalms 87:12	veritas	אֱמוּנָה
61	Psalms 88:2	veritas	אֱמוּנָה
62	Psalms 88:3	veritas	אֱמוּנָה
63	Psalms 88:6	veritas	אֱמוּנָה
64	Psalms 88:9	veritas	אֱמוּנָה
65	Psalms 88:15	veritas	אֱמֶת
66	Psalms 88:25	veritas	אֱמוּנָה
67	Psalms 88:34	veritas	אֱמוּנָה
68	Psalms 88:50	veritas	אֱמוּנָה
69	Psalms 90:5	veritas	—
70	Psalms 91:3	veritas	אֱמוּנָה
71	Psalms 95:13	veritas	אֱמוּנָה
72	Psalms 97:3	veritas	אֱמוּנָה
73	Psalms 99:5	veritas	אֱמוּנָה
74	Psalms 107:5	veritas	אֱמֶת
75	Psalms 110:7	veritas	אֱמֶת
76	Psalms 110:8	veritas	אֱמֶת
77	Psalms 113:10	veritas	אֱמֶת
78	Psalms 116:2	veritas	אֱמֶת
79	Psalms 118:30	veritas	אֱמוּנָה
80	Psalms 118:43	veritas	אֱמֶת
81	Psalms 118:75	veritas	אֱמוּנָה
82	Psalms 118:86	veritas	אֱמוּנָה
83	Psalms 118:90	veritas	אֱמוּנָה
84	Psalms 118:138	veritas	אֱמוּנָה
85	Psalms 118:142	veritas	אֱמֶת
86	Psalms 118:151	veritas	אֱמֶת
87	Psalms 118:160	veritas	אֱמֶת

88	Psalm 131:11	veritas	אֱמֶת
89	Psalm 137:2	veritas	אֱמֶת
90	Psalm 142:1	veritas	אֱמוּנָה
91	Psalm 144:18	veritas	אֱמֶת
	Psalm 145:7 (laatste deel in		
92	BHS 145:6)	veritas	אֱמֶת
93	Proverbs 3:3	veritas	אֱמֶת
94	Proverbs 8:7	veritas	אֱמֶת
95	Proverbs 12:19	veritas	אֱמֶת
96	Proverbs 14:22	veritas	אֱמֶת
97	Proverbs 16:6	veritas	אֱמֶת
98	Proverbs 18:5	veritas	צְדִיק
99	Proverbs 20:28	veritas	אֱמֶת
100	Proverbs 22:21	veritas	אֱמֶת
101	Proverbs 23:23	veritas	אֱמֶת
102	Proverbs 26:28	veritas	דָּבָר
103	Proverbs 28:21	veritas	גִּבּוֹר 1
104	Proverbs 29:14	veritas	אֱמֶת
105	Ecclesiastes 12:10	veritas	אֱמֶת
106	Wisdom of Solomon 3:9	veritas	—
107	Wisdom of Solomon 5:6	veritas	—
108	Wisdom of Solomon 6:24	veritas	—
109	Sirach 2:13	veritas	—
110	Sirach 4:30	veritas	—
111	Sirach 5:12	veritas	—
112	Sirach 7:22	veritas	—
113	Sirach 16:25	veritas	—
114	Sirach 17:20	veritas	—
115	Sirach 18:29	veritas	—
116	Sirach 19:23	veritas	—
117	Sirach 24:25	veritas	—
118	Sirach 24:32	veritas	—
119	Sirach 24:47	veritas	—
120	Sirach 27:10	veritas	—
121	Sirach 31:28	veritas	—
122	Sirach 34:22	veritas	—
123	Sirach 37:19	veritas	—
124	Sirach 41:24	veritas	—
125	Sirach 45:12	veritas	—
126	Isaiah 10:20	veritas	אֱמֶת
127	Isaiah 16:5	veritas	אֱמֶת
128	Isaiah 26:2	veritas	אֱמוּנָה 2
129	Isaiah 33:15	veritas	מִישָׁר
130	Isaiah 38:3	veritas	אֱמֶת
131	Isaiah 38:18	veritas	אֱמֶת
132	Isaiah 38:19	veritas	אֱמֶת
133	Isaiah 39:8	veritas	אֱמֶת

134	Isaiah 42:3	veritas	אֱמֶת
135	Isaiah 48:1	veritas	אֱמֶת
136	Isaiah 59:14	veritas	אֱמֶת
137	Isaiah 59:15	veritas	אֱמֶת
138	Isaiah 61:8	veritas	אֱמֶת
139	Jeremiah 4:2	veritas	אֱמֶת
140	Jeremiah 9:3	veritas	אֱמוּנָה
141	Jeremiah 9:5	veritas	אֱמֶת
142	Jeremiah 26:15	veritas	אֱמֶת
143	Jeremiah 28:9	veritas	אֱמֶת
144	Jeremiah 32:41	veritas	אֱמֶת
145	Jeremiah 33:6	veritas	אֱמֶת
146	Jeremiah 42:5	veritas	אֱמֶת
147	Baruch 4:13	veritas	—
148	Ezekiel 18:9	veritas	אֱמֶת
149	Daniel 3:28	veritas	—
150	Daniel 7:16	veritas	יְצִיב
151	Daniel 8:12	veritas	אֱמֶת
152	Daniel 9:13	veritas	אֱמֶת
153	Daniel 10:21	veritas	אֱמֶת
154	Daniel 11:2	veritas	אֱמֶת
155	Hosea 4:1	veritas	אֱמֶת
156	Micah 7:20	veritas	אֱמֶת
157	Zechariah 8:3	veritas	אֱמֶת
158	Zechariah 8:8	veritas	אֱמֶת
159	Zechariah 8:16	veritas	אֱמֶת
160	Zechariah 8:16	veritas	אֱמֶת
161	Zechariah 8:19	veritas	אֱמֶת
162	Malachi 2:6	veritas	אֱמֶת
163	1 Maccabees 7:18	veritas	—
164	2 Maccabees 2:29	veritas	—
165	2 Maccabees 7:6	veritas	—

BIJLAGE 3

Inventarisatie Hebreeuwse lemma's in de Biblia Hebraica Stuttgartensia tegenover het lemma 'waarheid' in de Statenvertaling

	Referentie	Lemma SV (Nederlands Lemma (Hebreeuws))	
1	Genesis 24:27	Waarheid	אֱמֶת
2	Genesis 42:16	Waarheid	אֱמֶת
3	Exodus 34:6	Waarheid	אֱמֶת
4	Deuteronomy 13:14	Waarheid	אֱמֶת
5	Deuteronomy 17:4	Waarheid	אֱמֶת
6	Deuteronomy 32:4	Waarheid	אֱמוּנָה
7	Joshua 24:14	Waarheid	אֱמֶת
8	Judges 9:15	Waarheid	אֱמֶת
9	Judges 9:16	Waarheid	אֱמֶת
10	Judges 9:19	Waarheid	אֱמֶת
11	2 Samuël 7:28	Waarheid	אֱמֶת
12	1 Kingdoms 3:6	Waarheid	אֱמֶת
13	1 Kingdoms 10:6	Waarheid	אֱמֶת
14	1 Kingdoms 17:24	Waarheid	אֱמֶת
15	1 Kingdoms 22:16	Waarheid	אֱמֶת
16	2 Kingdoms 20:3	Waarheid	אֱמֶת
17	2 Kingdoms 20:19	Waarheid	אֱמֶת
18	2 Chronicles 18:15	Waarheid	אֱמֶת
19	Psalms 15:2	Waarheid	אֱמֶת
20	Psalms 19:10	Waarheid	אֱמֶת
21	Psalms 25:5	Waarheid	אֱמֶת
22	Psalms 25:10	Waarheid	אֱמֶת
23	Psalms 26:3	Waarheid	אֱמֶת
24	Psalms 30:10	Waarheid	אֱמֶת
25	Psalms 31:6	Waarheid	אֱמֶת
26	Psalms 36:6	Waarheid	אֱמוּנָה
27	Psalms 40:11	Waarheid	אֱמוּנָה
28	Psalms 43:3	Waarheid	אֱמֶת
29	Psalms 45:5	Waarheid	אֱמֶת
30	Psalms 51:8	Waarheid	אֱמֶת
31	Psalms 54:7	Waarheid	אֱמֶת
32	Psalms 57:4	Waarheid	אֱמֶת
33	Psalms 57:11	Waarheid	אֱמֶת
34	Psalms 60:6	Waarheid	קִשְׁט
35	Psalms 61:8	Waarheid	אֱמֶת
36	Psalms 85:11	Waarheid	אֱמֶת
37	Psalms 85:12	Waarheid	אֱמֶת
38	Psalms 86:11	Waarheid	אֱמֶת
39	Psalms 86:15	Waarheid	אֱמֶת
40	Psalms 89:2	Waarheid	אֱמֶת

41	Psalms 89:3	Waarheid	אֱמֶת
42	Psalms 89:15	Waarheid	אֱמֶת
43	Psalms 91:4	Waarheid	אֱמֶת
44	Psalms 96:13	Waarheid	אֱמוּנָה
45	Psalms 98:3	Waarheid	אֱמוּנָה
46	Psalms 108:5	Waarheid	אֱמֶת
47	Psalms 111:7	Waarheid	אֱמֶת
48	Psalms 111:8	Waarheid	אֱמֶת
49	Psalms 115:1	Waarheid	אֱמֶת
50	Psalms 117:2	Waarheid	אֱמֶת
51	Psalms 119:30	Waarheid	אֱמוּנָה
52	Psalms 119:43	Waarheid	אֱמֶת
53	Psalms 119:86	Waarheid	אֱמוּנָה
54	Psalms 119:138	Waarheid	אֱמוּנָה
55	Psalms 119:142	Waarheid	אֱמֶת
56	Psalms 119:151	Waarheid	אֱמֶת
57	Psalms 119:160	Waarheid	אֱמֶת
58	Psalms 132:11	Waarheid	אֱמֶת
59	Psalms 138:2	Waarheid	אֱמֶת
60	Psalms 143:1	Waarheid	אֱמוּנָה
61	Psalms 145:18	Waarheid	אֱמֶת
62	Proverbs 8:7	Waarheid	אֱמֶת
63	Proverbs 12:17	Waarheid	אֱמוּנָה
64	Proverbs 20:28	Waarheid	אֱמֶת
65	Proverbs 22:21	Waarheid	אֱמֶת
66	Proverbs 23:23	Waarheid	אֱמֶת
67	Ecclesiastes 12:10	Waarheid	אֱמֶת
68	Isaiah 11:5	Waarheid	אֱמוּנָה
69	Isaiah 25:1	Waarheid	אֱמוּנָה
70	Isaiah 38:3	Waarheid	אֱמֶת
71	Isaiah 38:18	Waarheid	אֱמֶת
72	Isaiah 38:19	Waarheid	אֱמֶת
73	Isaiah 39:8	Waarheid	אֱמֶת
74	Isaiah 42:3	Waarheid	אֱמֶת
75	Isaiah 43:9	Waarheid	אֱמֶת
76	Isaiah 48:1	Waarheid	אֱמֶת
77	Isaiah 59:4	Waarheid	אֱמוּנָה
78	Isaiah 59:14	Waarheid	אֱמֶת
79	Isaiah 59:15	Waarheid	אֱמֶת
80	Isaiah 61:8	Waarheid	אֱמֶת
81	Isaiah 65:16	Waarheid	אֱמוֹן
82	Jeremiah 4:2	Waarheid	אֱמֶת
83	Jeremiah 5:1	Waarheid	אֱמוּנָה
84	Jeremiah 5:3	Waarheid	אֱמוּנָה
85	Jeremiah 7:28	Waarheid	אֱמוּנָה
86	Jeremiah 9:3	Waarheid	אֱמוּנָה
87	Jeremiah 9:5	Waarheid	אֱמֶת

88	Jeremiah 10:10	Waarheid	אֱמֶת
89	Jeremiah 26:15	Waarheid	אֱמֶת
90	Jeremiah 28:9	Waarheid	אֱמֶת
91	Jeremiah 33:6	Waarheid	אֱמֶת
92	Daniel 2:47	Waarheid	
93	Daniel 4:37	Waarheid	—
94	Daniel 7:19	Waarheid	יֵצֵב
95	Daniel 8:12	Waarheid	אֱמֶת
96	Daniel 8:26	Waarheid	אֱמֶת
97	Daniel 9:13	Waarheid	אֱמֶת
98	Daniel 10:1	Waarheid	אֱמֶת
99	Daniel 10:21	Waarheid	אֱמֶת
100	Daniel 11:2	Waarheid	אֱמֶת
101	Zechariah 8:3	Waarheid	אֱמֶת
102	Zechariah 8:8	Waarheid	אֱמֶת
103	Zechariah 8:16	Waarheid	אֱמֶת
104	Zechariah 8:19	Waarheid	אֱמֶת
105	Malachi 2:6	Waarheid	אֱמֶת

BIJLAGE 4

Inventarisatie Hebreeuwse lemma's in de Biblia Hebraica Stuttgartensia tegenover het lemma 'Wahrheit' in de Verdeutschung van Buber en Rosenzweig

Reference	Lemma Wahrheit (Duits)	Lemma (Hebreeuws)
1 Leviticus 19:15	Wahrheit	צֶדֶק
2 1 Kings 10:9	Wahrheit	הַצֶּדֶק
3 Isaiah 33:5	Wahrheit	הַצֶּדֶק
4 Isaiah 51:5	Wahrheit	צֶדֶק
5 Isaiah 59:4	Wahrheit	צֶדֶק
6 Isaiah 61:3	Wahrheit	צֶדֶק
7 Hosea 10:12	Wahrheit	צֶדֶק
8 Psalm 33:5	Wahrheit	הַצֶּדֶק
9 Psalm 37:6	Wahrheit	צֶדֶק
10 Psalm 52:5	Wahrheit	צֶדֶק
11 Psalm 72:2	Wahrheit	צֶדֶק
12 Psalm 89:15	Wahrheit	צֶדֶק
13 Psalm 94:15	Wahrheit	צֶדֶק
14 Psalm 97:2	Wahrheit	צֶדֶק
15 Psalm 118:19	Wahrheit	צֶדֶק
16 Psalm 119:75	Wahrheit	צֶדֶק
17 Psalm 119:172	Wahrheit	צֶדֶק
18 Proverbs 8:8	Wahrheit	צֶדֶק
19 Proverbs 21:3	Wahrheit	הַצֶּדֶק
20 Ecclesiastes 5:7	Wahrheit	צֶדֶק
21 Daniel 2:47	Wahrheit	קִשְׁט
22 Daniel 4:34	Wahrheit	קִשְׁט
23 Daniel 8:12	Wahrheit	אֱמֶת
24 Daniel 8:26	Wahrheit	אֱמֶת

BIJLAGE 5

Inventarisatie Hebreeuwse lemma's in de Biblia Hebraica Stuttgartensia tegenover het lemma 'truth' in de English Standard Version

Referentie	Lemma ESV (Engels)	Lemma (Hebreeuws)
1 Genesis 42:16	truth	אֱמֶת
2 Genesis 42:21	truth	אֲבָל
3 1 Kings 17:24	truth	אֱמֶת
4 1 Kings 22:16	truth	אֱמֶת
5 2 Chronicles 18:15	truth	אֱמֶת
6 Esther 9:30	truth	אֱמֶת
7 Job 34:12	truth	אֱמָנָם
8 Psalm 5:9	truth	כֹּן
9 Psalm 15:2	truth	אֱמֶת
10 Psalm 25:5	truth	אֱמֶת
11 Psalm 43:3	truth	אֱמֶת
12 Psalm 45:4	truth	אֱמֶת
13 Psalm 51:6	truth	אֱמֶת
14 Psalm 86:11	truth	אֱמֶת
15 Psalm 119:43	truth	אֱמֶת
16 Psalm 119:160	truth	אֱמֶת
17 Psalm 145:18	truth	אֱמֶת
18 Proverbs 8:7	truth	אֱמֶת
19 Proverbs 12:17	truth	אֱמוּנָה
20 Proverbs 23:23	truth	אֱמֶת
21 Ecclesiastes 12:10	truth	אֱמֶת
22 Isaiah 10:20	truth	אֱמֶת
23 Isaiah 45:19	truth	צֶדֶק
24 Isaiah 48:1	truth	אֱמֶת
25 Isaiah 59:14	truth	אֱמֶת
26 Isaiah 65:16	truth	אֱמֶן
27 Isaiah 65:16	truth	אֱמֶן
28 Jeremiah 4:2	truth	אֱמֶת
29 Jeremiah 5:1	truth	אֱמוּנָה
30 Jeremiah 5:3	truth	אֱמוּנָה
31 Jeremiah 7:28	truth	אֱמוּנָה
32 Jeremiah 9:3	truth	אֱמוּנָה
33 Jeremiah 9:5	truth	אֱמֶת
34 Jeremiah 26:15	truth	אֱמֶת
35 Daniel 7:16	truth	—
36 Daniel 7:19	truth	—
37 Daniel 8:12	truth	אֱמֶת
38 Daniel 9:13	truth	אֱמֶת
39 Daniel 10:21	truth	אֱמֶת

40 Daniel 11:2

truth

אֱמֶת

41 Amos 5:10

truth

תְּמִים

42 Zechariah 8:16

truth

אֱמֶת

43 Zechariah 8:19

truth

אֱמֶת

BIJLAGE 6

Inventarisatie Hebreeuwse lemma's in de Biblia Hebraica Stuttgartensia tegenover het lemma 'waarheid' in de Nederlandse Bijbelvertaling 2021

Referentie	Lemma NBV (Nederlands)	Lemma (Hebreeuws)
1 Genesis 42:16	Waarheid	אֱמֶת
2 Genesis 42:20	Waarheid	אֱמוֹן
3 Judges 16:8	Waarheid	-
4 1 Samuel 14:41	Waarheid	תְּמִים
5 1 Koningen 22:16	Waarheid	אֱמֶת
6 2 Chronicles 18:15	Waarheid	אֱמֶת
7 Psalm 12:2	Waarheid	אֱמוֹן 1
8 Psalm 15:2	Waarheid	אֱמֶת
9 Psalm 25:5	Waarheid	אֱמֶת
10 Psalm 26:3	Waarheid	אֱמֶת
11 Psalm 43:3	Waarheid	אֱמֶת
12 Psalm 45:5	Waarheid	אֱמֶת
13 Psalm 51:8	Waarheid	אֱמֶת
14 Psalm 53:5	Waarheid	צֶדֶק
15 Psalm 86:11	Waarheid	אֱמֶת
16 Psalm 111:8	Waarheid	אֱמֶת
17 Psalm 119:43	Waarheid	אֱמֶת
18 Psalm 119:142	Waarheid	אֱמֶת
19 Proverbs 8:7	Waarheid	אֱמֶת
20 Proverbs 12:17	Waarheid	אֱמוּנָה
21 Proverbs 14:5	Waarheid	-
22 Proverbs 16:13	Waarheid	יֶשֶׁר
23 Proverbs 22:21	Waarheid	אֱמֶת
24 Proverbs 23:23	Waarheid	אֱמֶת
25 Proverbs 24:12	Waarheid	-
26 Ecclesiastes 12:10	Waarheid	אֱמֶת
27 Isaiah 30:10	Waarheid	נֶכַח
28 Isaiah 33:15	Waarheid	מִישֵׁר
29 Isaiah 59:14	Waarheid	אֱמֶת
30 Isaiah 59:15	Waarheid	אֱמֶת
31 Jeremiah 9:5	Waarheid	אֱמֶת
32 Daniel 8:12	Waarheid	אֱמֶת
33 Daniel 9:13	Waarheid	אֱמֶת
34 Daniel 10:21	Waarheid	אֱמֶת
35 Daniel 11:2	Waarheid	אֱמֶת
36 Amos 5:10	Waarheid	תְּמִים
37 Zechariah 8:16	Waarheid	אֱמֶת
38 Zechariah 8:19	Waarheid	אֱמֶת
39 Maleachi 2:6	Waarheid	אֱמֶת

BIJLAGE 7

Concordantieoverzicht *’emet* inclusief genre

	Vindplaats	Genre
1	Gen 24:27	Narratief
2	Gen 24:48	Narratief
3	Gen 24:49	Narratief
4	Gen 32:11	Narratief
5	Gen 42:16	Narratief
6	Gen 47:29	Narratief
7	Exod 18:21	Narratief
8	Exod 34:6	Narratief
9	Deut 13:15	Wet
10	Deut 17:4	Wet
11	Deut 22:20	Wet
12	Josh 2:12	Narratief
13	Josh 2:14	Narratief
14	Josh 24:14	Narratief
15	Judg 9:15	Narratief
16	Judg 9:16	Narratief
17	Judg 9:19	Narratief
18	1 Sam 12:24	Narratief
19	2 Sam 2:6	Narratief
20	2 Sam 7:28	Narratief
21	2 Sam 15:20	Narratief
22	1 Kings 2:4	Narratief
23	1 Kings 3:6	Narratief
24	1 Kings 10:6	Narratief
25	1 Kings 17:24	Narratief
26	1 Kings 22:16	Narratief
27	2 Kings 20:3	Narratief
28	2 Kings 20:19	Narratief
29	Isa 10:20	Profetisch
30	Isa 16:5	Profetisch
31	Isa 38:3	Narratief

32	Isa 38:18	Narratief
33	Isa 38:19	Narratief
34	Isa 39:8	Narratief
35	Isa 42:3	Profetisch
36	Isa 43:9	Profetisch
37	Isa 48:1	Profetisch
38	Isa 59:14	Profetisch
39	Isa 59:15	Profetisch
40	Isa 61:8	Profetisch
41	Jer 2:21	Profetisch
42	Jer 4:2	Profetisch
43	Jer 9:4	Profetisch
44	Jer 10:10	Profetisch
45	Jer 14:13	Profetisch
46	Jer 23:28	Profetisch
47	Jer 26:15	Narratief
48	Jer 28:9	Narratief
49	Jer 32:41	Narratief
50	Jer 33:6	Narratief
51	Jer 42:5	Narratief
52	Ezek 18:8	Profetisch
53	Ezek 18:9	Profetisch
54	Hos 4:1	Profetisch
55	Micah 7:20	Profetisch
56	Zech 7:9	Profetisch
57	Zech 8:3	Profetisch
58	Zech 8:8	Profetisch
59	Zech 8:16 (2x)	Profetisch
60	Zech 8:19	Profetisch
61	Mal 2:6	Profetisch
62	Ps 15:2	Poëzie
63	Ps 19:10	Poëzie
64	Ps 25:5	Poëzie
65	Ps 25:10	Poëzie
66	Ps 26:3	Poëzie
67	Ps 30:10	Poëzie

68	Ps 31:6	Poëzie
69	Ps 40:11	Poëzie
70	Ps 40:12	Poëzie
71	Ps 43:3	Poëzie
72	Ps 45:5	Poëzie
73	Ps 51:8	Poëzie
74	Ps 54:7	Poëzie
75	Ps 57:4	Poëzie
76	Ps 57:11	Poëzie
77	Ps 61:8	Poëzie
78	Ps 69:14	Poëzie
79	Ps 71:22	Poëzie
80	Ps 85:11	Poëzie
81	Ps 85:12	Poëzie
82	Ps 86:11	Poëzie
83	Ps 86:15	Poëzie
84	Ps 89:15	Poëzie
85	Ps 91:4	Poëzie
86	Ps 108:5	Poëzie
87	Ps 111:7	Poëzie
88	Ps 111:8	Poëzie
89	Ps 115:1	Poëzie
90	Ps 117:2	Poëzie
91	Ps 119:43	Poëzie
92	Ps 119:142	Poëzie
93	Ps 119:151	Poëzie
94	Ps 119:160	Poëzie
95	Ps 132:11	Poëzie
96	Ps 138:2	Poëzie
97	Ps 145:18	Poëzie
98	Ps 146:6	Poëzie
99	Prov 3:3	Wijsheidsliteratuur
100	Prov 8:7	Wijsheidsliteratuur
101	Prov 11:18	Wijsheidsliteratuur
102	Prov 12:19	Wijsheidsliteratuur
103	Prov 14:22	Wijsheidsliteratuur

104	Prov 14:25	Wijsheidsliteratuur
105	Prov 16:6	Wijsheidsliteratuur
106	Prov 20:28	Wijsheidsliteratuur
107	Prov 22:21 (2x)	Wijsheidsliteratuur
108	Prov 23:23	Wijsheidsliteratuur
109	Prov 29:14	Wijsheidsliteratuur
110	Eccles 12:10	Narratief
111	Esther 9:30	Narratief
112	Dan 8:12	Profetisch
113	Dan 8:26	Profetisch
114	Dan 9:13	Narratief
115	Dan 10:1	Profetisch
116	Dan 10:21	Profetisch
117	Dan 11:2	Profetisch
118	Neh 7:2	Narratief
119	Neh 9:13	Narratief
120	Neh 9:33	Narratief
121	2 Chron 9:5	Narratief
122	2 Chron 15:3	Narratief
123	2 Chron 18:15	Narratief
124	2 Chron 31:20	Narratief
125	2 Chron 32:1	Narratief

BIJLAGE 8

Overzicht handmatige analyse semantisch veld 'emet inclusief verwijzingen vindplaatsen

SYNTAGMATISCHE RELATIES (NAAMWOORDEN)					
Woord	Betekenis	Conjunctie	Status constructus	Andere sem. relatie	Totaal
<i>ḥesed</i> (חֶסֶד)	<i>toewijding</i>	9 ⁽¹⁾	-	5 ⁽²⁾	14
<i>šālôm</i> (שָׁלוֹם)	<i>vrede</i>	2 ⁽³⁾	-	-	2
<i>tāmîm</i> (תָּמִים)	<i>volkomen</i>	2 ⁽⁴⁾	-	-	2
<i>lēb(āb)</i> (לֵב/לֵבָב)	<i>hart</i>	2 ⁽⁵⁾	-	1 ⁽⁶⁾	3
<i>dābār</i> (דָּבָר)	<i>woord, zaak</i>	-	3 ⁽⁷⁾	4 ⁽⁸⁾	7
<i>derek</i> (דֶּרֶךְ)	<i>weg</i>	-	1 ⁽⁹⁾	1 ⁽¹⁰⁾	2
<i>ṭôb</i> (טוֹב)	<i>goed</i>	-	-	3 ⁽¹¹⁾	3
<i>ṣedāqâ</i> (צְדָקָה)	<i>gerechtigheid</i>	-	-	2 ⁽¹²⁾	2
<i>mišpāt</i> (מִשְׁפָּט)	<i>oordeel</i>	-	-	2 ⁽¹³⁾	2
<i>tôrâ</i> (תּוֹרָה)	<i>instructie</i>	-	-	2 ⁽¹⁴⁾	2
<i>melek</i> (מֶלֶךְ)	<i>koning</i>	-	-	2 ⁽¹⁵⁾	
<i>ôlām</i> (עוֹלָם)	<i>eeuwig</i>	-	-	2 ⁽¹⁶⁾	2

Verwijzingen:

- (1) Gen. 24:27, 24:49, 32:11, 47:29; Ex. 34:6; Spr. 3:3, 14:22, 16:6 en 20:28.
- (2) Ex. 34:6; Ps. 119:43, 119:151, 119:160 en Spr. 8:7.
- (3) 2 Kon. 20:19 en Jes. 39:8.
- (4) Richt. 9:16 en 9:19.
- (5) 2 Kon. 20:3 en Jes. 38:3.
- (6) Spr. 3:3.
- (7) Gen. 42:16; Deut. 22:20 en Pred. 12:10.
- (8) Deut. 13:15, 17:4; Ps. 119:43 en 119:160.
- (9) Gen. 24:48.
- (10) Gen. 24:27.
- (11) 2 Kon. 20:3; Jes. 28:3 en Spr. 14:22.
- (12) Ps. 119:160 en Spr. 11:18.
- (13) Ps. 19:10 en 119:43.
- (14) Ps. 119:43-44 en 119:142.
- (15) Spr. 20:28 en 29:14.
- (16) Ps. 119:160 en Spr. 29:14.

SYNTAGMATISCHE RELATIES (WERKWOORDEN)					
Woord	Betekenis	Emeth is subject	Emeth is object	Emeth is voorzetsel-voorwerp	Totaal
ʿāsâ (עָשָׂה)	<i>maken, doen</i>	-	3 (1)	2 (2)	5
ʿāzab (עָזַב)	<i>verlaten</i>	-	2 (3)	-	2
hāyâ (הָיָה)	<i>geschieden</i>	-	2 (4)	-	2
hālak (הָלַךְ)	<i>wandelen</i>	-	-	2 (5)	2

Verwijzingen:

- (1) Gen. 24:49, 32:11 en 47:29.
- (2) Richt. 9:16 en 9:19.
- (3) Gen. 24:27 en Spr. 3:3.
- (4) 2 Kon. 20:19 en Jes. 39:8.
- (5) 2 Kon. 20:3 en 2 Kon. 20:19.

PARADIGMATISCHE RELATIES (ANTONIEMEN)		
Woord	Betekenis	Frequentie
šeqer (שָׁקַר)	<i>leugen</i>	2 (1)
rāšāʿ (רָשָׁע)	<i>slecht</i>	1 (2)
kāzāb (כָּזַב)	<i>leugen</i>	1 (3)
tāʾâ (תָּעָה)	<i>dwalen</i>	1 (4)
bāšaʿ (בָּשָׂא)	<i>winst maken</i>	1 (5)
rāgal (רָגַל)	<i>lasteren</i>	1 (6)

Verwijzingen:

- (1) Spr. 11:18 en 12:19.
- (2) Spr. 8:7.
- (3) Spr. 14:25.
- (4) Spr. 14:22.
- (5) Ex. 18:21.
- (6) Gen. 42:16.

BIJLAGE 9

Totaaloverzicht collocaties 'emet inclusief categorisering

Toelichting

- Lemma : Betreft het Hebreeuwse lemma van het woord dat voorkomt in nabijheid van *emeth*.
- Transliteratie : Betreft de vereenvoudigde transliteratie van het lemma.
- Vertaling : Betreft de vertaling van het lemma. Daarbij wordt opgemerkt dat - zoals ook uit het onderzoek van *emeth* blijkt - een lemma meerdere betekenisnuances draagt. Deze vertaling beoogt geen volledig dekkende betekenis te geven van het betreffende lemma, maar slechts een idee te geven over de betekenis ervan. De vertalingen zijn gebaseerd op *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*.
- # 5 wrdn : Betreft het aantal voorkomens van het lemma binnen 5 woorden afstand van *emeth*.
- MI-score : Betreft de *Mutual Information score*, die (logaritmisch) het relatieve voorkomen van het lemma aangeeft.
- # vers : Betreft het aantal voorkomens van het lemma binnen het vers waarin *emeth* voorkomt.
- Categorisering: Betreft de categorie waarin het lemma kan worden ingedeeld.
- Overig : Uit de zoekresultaten worden koppelwoorden, lidwoorden, eigennamen, tussenwerpsels, vraagpartikels, ontkenningen, voornaamwoorden en voorzetsels uitgefilterd. Deze termen hebben een weinig onderscheidende bijdrage aan de betekenis van het woord.

Lemma	Transliteratie	Vertaling	# 5 wrdn	MI-score	# vers	MI-score	Categorisering
חֶסֶד 2	<i>chesed</i>	toewijding	34	5,19	36	4,39	Sociaal-politiek
עַד 1	<i>ad</i>	eeuwig	4	4,34	4	3,46	Volheid
נָצַר	<i>natsar</i>	bewaken, bewaren	4	4,09	4	3,20	Sociaal-politiek
צֶדֶק	<i>tsedeq</i>	recht	7	3,95	8	3,26	Juridisch
נָחַה 1	<i>nakhah</i>	leiden	2	3,63	3	3,46	Sociaal-politiek
תָּמִים	<i>tamim</i>	volkomen	4	3,53	4	2,65	Ethisch / Volheid
עַד	<i>'ed</i>	getuige	3	3,52	3	2,64	Communiceren - Spreken / Juridisch
יָרַה 3	<i>yarah</i>	instrueren, leren	2	3,39	3	3,22	Kennis
צִדְקָה	<i>tsedaqah</i>	gerechtigheid	6	3,33	8	2,86	Juridisch
שָׁלוֹם	<i>shalom</i>	vrede	8	3,15	10	2,59	Sociaal-politiek / Volheid
טוֹבָה	<i>tovah</i>	goede daad	2	2,89	3	2,72	Ethisch
מִשְׁפָּט	<i>mishpat</i>	oordeel	11	2,78	16	2,44	Juridisch
יָטַב	<i>yatav</i>	goed doen	3	2,76	3	1,87	Ethisch
תּוֹעֵבָה	<i>to'evah</i>	gruwel, afschuw	3	2,76	3	1,87	Ethisch
יָשָׁר	<i>yashar</i>	Oprecht	3	2,73	3	1,85	Ethisch
לֵבָב	<i>levav</i>	hart	6	2,65	6	1,77	Existentieel
כּוֹן	<i>kun</i>	vast staan	5	2,61	5	1,73	Volheid
כִּסֵּא	<i>kisse</i>	troon	3	2,54	7	2,88	Sociaal-politiek
שֹׁפֵט	<i>sjofet</i>	oordelen	4	2,38	4	1,50	Juridisch
עוֹלָם	<i>'olam</i>	eeuwig	8	2,27	8	1,38	Volheid
אַבְרָהָם	<i>Avraham</i>	Abraham	3	2,18	3	1,29	Eigenaam

Lemma	Transliteratie	Vertaling	# 5 wrdn	MI-score	# vers	MI-score	Categorisering
ידה 2	yadah	prijzen	2	2,12	5	2,69	Communiceren - Spreken
שבע	sjava	zweren	3	2,10	7	2,43	Overig
תורה	torah	instructie	3	1,85	5	1,70	Juridisch
דבר	davar	woord, zaak	19	1,80	32	1,67	Communiceren - Spreken
טוב 1	tov	goed	6	1,75	8	1,29	Ethisch
חי 1	chay	leven	3	1,73	5	1,58	Existentieel
חכמה	chokhmah	wijsheid	2	1,70	4	1,94	Kennis
אדון	adon	heer	4	1,66	6	1,36	Sociaal-politiek
רב 1	rav	talrijk	5	1,59	7	1,19	Volheid
דרש	darash	zoeken, navragen	2	1,56	3	1,39	Kennis
נגד	nagad	mededelen	4	1,51	8	1,63	Communiceren - Spreken
שפה	safah	lip	2	1,46	3	1,28	Communiceren - Gezicht
עתה	'atah	nu	4	1,28	9	1,57	Overig
ירא	yare'	vrezen (God)	3	1,26	5	1,11	Overig
רע	ra'	kwaad	3	1,19	4	0,72	Ethisch
עון	'avon	mis-daad	2	1,06	3	0,89	Ethisch
דבר 2	dabar	spreken	9	1,06	13	0,71	Communiceren - Spreken
עשה	asah	doen, maken	20	1,00	30	0,71	Existentieel
שמים	shamayim	hemel	3	0,91	6	1,03	God
אלהים	'elohim	God	18	0,87	21	0,21	God
שמר	shamar	beschermen, bewaken	3	0,76	4	0,29	Sociaal-politiek

Lemma	Transliteratie	Vertaling	# 5 wrdn	MI-score	# vers	MI-score	Categorisering
עבד	<i>avad</i>	dienen	2	0,75	4	0,99	Sociaal-politiek
הלל 2	<i>halal</i>	prijzen	1	0,73	3	1,55	God
צבא 1	<i>tsava'</i>	troepen (militair)	3	0,71	5	0,56	Sociaal-politiek
סור	<i>sur</i>	verwijderen, afbuigen	2	0,70	3	0,53	Existentieel
פה	<i>peh</i>	mond	3	0,67	3	-0,22	Communiceren - Gezicht
שלח	<i>shalach</i>	uitstrekken, zenden	5	0,64	9	0,60	Sociaal-politiek
שוב 1	<i>shuv</i>	terugkeren	6	0,61	9	0,31	Existentieel
דֶרֶךְ	<i>derekh</i>	weg	4	0,58	4	-0,30	Existentieel
קרא 1	<i>qara'</i>	roepen	4	0,53	7	0,45	Communiceren - Spreken
הלך	<i>halakh</i>	wandelen, gaan	8	0,45	12	0,15	Existentieel
אין 1	<i>'ayin</i>	niet-zijn, niets	4	0,42	6	0,12	Existentieel
אח 2	<i>'ach</i>	broer	3	0,33	6	0,45	Overig
ירושלם	<i>Yerushalayim</i>	Jeruzalem	3	0,30	4	-0,17	God
שם 1	<i>shem</i>	naam	4	0,29	9	0,57	Overig
כתב	<i>katav</i>	schrijven	1	0,12	3	0,94	Communiceren - Overig
נפש	<i>nefesh</i>	ziel, leven	3	0,07	4	-0,40	Existentieel
זכר	<i>zakhar</i>	herinneren	1	0,06	3	0,89	Communiceren - Overig
אל 2	<i>'el</i>	God	1	0,04	3	0,87	God
יהוה	<i>YHWH</i>	JHWH	24	-0,11	56	0,23	God
גדול	<i>gadol</i>	groot	2	-0,12	8	1,12	Volheid
הר	<i>har</i>	berg	2	-0,21	4	0,04	Overig

Lemma	Transliteratie	Vertaling	# 5 wrdn	MI-score	# vers	MI-score	Categorisering
ידע	<i>yada'</i>	kennen	3	-0,26	7	0,08	Kennis
נְבִיא	<i>navi'</i>	profeet	1	-0,38	5	1,18	God
היה	<i>hayah</i>	geschieden, worden, zijn	10	-0,43	15	-0,73	Existentieel
בְּרַךְ 2	<i>barakh</i>	zegenen	1	-0,44	3	0,39	God
יַעֲקֹב	<i>Ya'aqov</i>	Jacob	1	-0,53	3	0,30	Eigenaam
ירד	<i>yarad</i>	afdalen	1	-0,65	3	0,18	Overig
שָׂר	<i>sar</i>	overste	1	-0,80	6	1,03	Sociaal-politiek
מצא	<i>matsa'</i>	bereiken, vinden, ontdekken	1	-0,91	4	0,34	Existentieel
אֲדֹנָי	<i>adonai</i>	heer	0	NVT	4	0,38	Sociaal-politiek
שָׁקַר	<i>sheqer</i>	leugen	0	NVT	3	1,92	Communiceren - Spreken
צום	<i>tsom</i>	vastentijd	0	NVT	4	4,46	God
חִזְקִיָּהוּ	<i>Chizqiyahu</i>	Hizkia	0	NVT	4	2,95	Eigenaam

BIJLAGE 10

Overzichtstabel verdeling aspecten waarheidsbegrip over Bijbelboeken

Aspect	Genesis (6)	Exodus (2)	Deut. (3)	Richteren (3)	Psalmen (5)	Spreuken (11)	Prediker (1)	Jesaja (4)
A. <i>Ĕmet</i> als kwaliteit van (het handelen en spreken van) God	Yellow	Yellow	White	White	Yellow	Yellow	Yellow	Yellow
B. <i>Ĕmet</i> als kwaliteit van (het handelen en spreken van) de mens	Yellow	Yellow	Yellow	Yellow	Yellow	Yellow	Yellow	Yellow
C. Epistemologisch aspect van <i>’emet</i>	White	White	Yellow	White	Yellow	White	White	White
D. <i>Ĕmet</i> als weg die de mens kan gaan	Yellow	White	White	White	White	Yellow	White	Yellow
E. Existentieel-ethische aspect van <i>’emet</i>	White	White	White	Yellow	Yellow	Yellow	White	Yellow
F. <i>’Ĕmet</i> als aanduiding van een verbondswerkelijkheid	Yellow	Yellow	Yellow	White	White	White	White	Yellow
G. Juridische of rechtsordelijke aspect van <i>’emet</i>	White	Yellow	Yellow	White	Yellow	Yellow	White	White